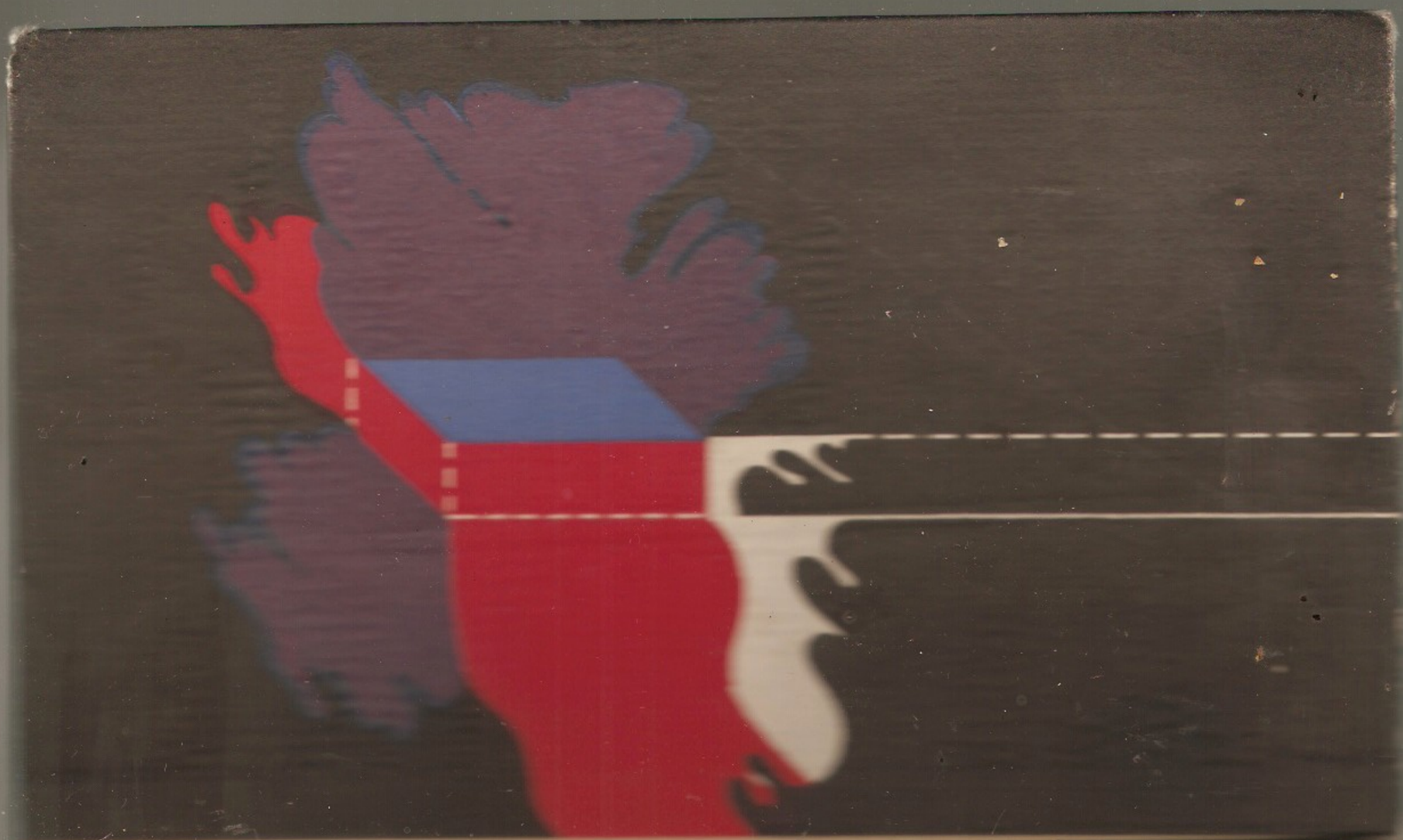

MUST MOTORRATTUR

Mati Unt

MUST MOOTOR-RATTUR

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT»
TALLINN 1976

E
U 66

Kujundanud Ülle Meister

U 70305—171
M 901(16)—76 TL—1—9—76

© «Eesti Raamat» 1976

Lehekülg eesti kultuuri ajaloost

Koidula, üks esimesi eesti poetesse (võib-olla koguni kõige esimene), oli kirjanik Kreutzwaldile Võrru kirjutanud, et ta Lauluisale külla sõidab. Viimane vastas oma eufoorilises stiilis: «Kaks lahket silma ja üks õnnega täidetud süda saaksid Teid rõõmuga vastu võtma, jäägu nimetamata looduse ilu, kui: vesi, mäed, metsad, aasad, luhad, kus viimastes palju paigakest lilleehteta leida ei ole.» Koidula ei jõudnud teeleasumist kuidagi ära oodata ja vastas: «Umbes nõnda nagu mina peab tundma ennast liblikas, kes parajasti nukust välja hakkab tulema. Esmaspäeva või teisipäeva õhtul reisin ma ära, nii et järgmine päev juba Võrus näeb.» 8. või 9. juulil 1868 asus poetess hobustega teele ja oli paari päeva pärast kohal. Lauluisa abikaasa ei varjanud oma kahtlustusi, kui kauget külalist sisenemas nägi. Suurt kasvu poetess, rohmaka olemisega, kuid kuninglikult ülbe, lohakas, teekonnast plekilises kleidis ei äratanud prouas usaldust. Sellele vaatamata möödusid päevad keset Võrumaa kuppelmaastikku täis vestlusi kirjanduse arengu ja rahvusküsimuse üle. Kreutzwald luges ette oma näidendi «Tuletorn» (trükis 1871), samuti oma luulekogu «Rahunurme lilled» (trükis 1871—1875). Käidi Tamula järve kaldal päikeseloojangut imetlemas, surnuaial seisti Kreutzwaldi ema ja tütre haual.

Ühel õhtul, kui Kreutzwald ja Koidula taas võõrastetoas juttu vestsid, kuna majaproua tigedalt köögis pannidega kolistas, kõlas vali koputus uksele ... Veel enne, kui Kreutzwald jõudis vastata, astus tuppa

Kalevipoeg, Kreutzwaldi kirjutatud rahvuseepose «Kalevipoeg» (1857—1861) vägilasest peategelane. Või selle prototüüp? Tema saapad olid porised, vammus eest lahti. Tema isiku puhul on palju lahendamata probleeme (vt. Vetemaa, 1971). Kreutzwald viitab oma eepose lõpus surnud Kalevipoja võimalikule ülestõusmisele. Oli see toimunud? Või oli see poeetiline reaalsus? Hallutsinatsioon? Või metafoor? Või arstina tegutseva Lauluisa vaimuhaige patsient? Külaline teispoolsusest? Igal juhul murdis ta kalli tooli põlve peal pooleks, viskas tükid nurka ja istus sohvale, kuid seegi langes ta raskuse all kohe kokku. Kreutzwald manitses sissetungijat leebelt, millele viimane vastas sellise sõimuga, mida Lauluisa üheski oma kirjas korrata ei julge (ka Schultz-Bertramile mitte). Kreutzwald taganes kummuti juurde. Hiid tuias toas ringi, kuni ta pilk lõpuks peatus Koidulal. Viimane oli näost valge nagu lubi. Ühe esimese eesti haritud naisena oli talle teada hiidude käitumislaad. Kalevipoeg astus Kirjaneitsi juurde ja võttis tal oma suurte kämmaldega ümber piha. Tema ilme rääkis selget keelt, missugune stseen nüüd järgnema pidi. Kuid enne haaras Kreutzwald tagantkätt kummutist oma väikese daamirevolvri ja kihutas Kalevipojale kuuli pähe. Mürinal langes hiid tuppa kokku. Läks tarvis terve pere jõupingutusi, et laip veel samal ööl lähedal asuvasse Tamula järve uputada. Läbi vee olevat surnukeha veel praegugi näha. Seda kohta hüütakse rahvasuus Kaleviauguks. Ka seekord levis legend peatsest ülestõusmisest (vt. Laugaste/Normann, 1959). Meeleolu, mis pärast seda intsidenti Kreutzwaldi perekonnas tekkis, oli lausa talumatu. Pärast tormilisi vahekordade selgitamisi sõitis Kirjaneitsi 20. (?) juulil Tartusse tagasi.

1974

Tirooli naljad 1948

Kujuteldav telefilm Erich Kästneri jutustatud tõestisündinud loo motiividel

Film, mis käsitleb põgenemist koonduslaagrist. Lumine lagendik, mäenõlv, hall taevas selle kohal. Läbi lume põgeneb triibulistes vangiriietes mees. Ta on nõrkemas. Teda jälitab mitu koera. Mees püüab nendega võidelda. Koerad rebivad ta riideid. Haukumine ja lärm. Kuus SS-meest lähenevad koeraga heitlevale vangile. Nad tõrjuvad koerad eemale. Hetkeks näib, et nad on mehele appi tulnud. Ent siis lööb üks neist mehele jalaga kõhtu. Ka teised kargavad mehele kallale.

Tegevus katkeb. Hüüe: Stopp! On näha, et kõik toimunu on vaid filmimine. Prožektorid põlevad. Kaamera kraanal. Filmigrupp.

Duublit korratakse.

Režissöör katkestab jälle stseeni. Ta näitab, kuidas jalaga lüüa. Ta ei ole tehtuga rahul. Ta annab mõningaid juhtnööre, pooleldi üleoleva professionaalsusega. Näitlejad-esseslased kuulavad hoolega. Noogutavad. Stseeni korratakse kolmandat korda.

«Stopp! Küllalt!» hüüab režissöör. «Paus pool tundi.»

Näitlejad lõtvuvad. Avavad suured veinipudelid, kummutavad neist, lagistavad naerda. Lähevad mööda teed küla poole. Joovad jälle veini, joodeldavad. Kuus musta kuju lume foonil. Tiiter: 1948.

Siis tuleb kaugelt nähtavale buss, ka tema on üksik

ja must lume foonil. SS-i mundrisse riietatud näitlejad, juba üsna purjus, lähevad bussile vastu. Nad hargnevad teele rivvi. Jäävad teele ette, peatavad bussi. Hüüded: «Kõigil välja ronida! Tule välja, juudi siga! Passid ette näidata!»

Reisijad ronivad ebaledes välja, nende silmis on uskumatus ja hirm. Kontrollitakse passe, kobatakse riideid relvi otsides, kõditatakse naisi lõua alt. Näitlejad on oma osasse hästi sisse elanud. Stseenis valitseb perverssele sisule vaatamata elav, joobnud meeleolu — näitlejad on oma ebameeldiva naljaga väga rahul.

Ehmunud ja ärritatud rahvas ei saa aru, kas tegemist on tõelisuse või eksitusega. Teistest enam on aga ehmunud üks vanem kahvatu mees, kes pole korraldusele allunud — ta on kössi tõmbunult bussi tagaistmel ja silmitseb läbi härmatanud akna toimuvat, näol õudus.

Läbiotsimise ja mõnitamise katkestab märkamatult lähenenud režissöör. Ta on ülimalt nördinud. Käratab: «Mehed! Aitab naljast või ma vallandan teid kõiki! Jalamaid jätke inimesed rahule! Kelle teenistuses te õieti olete? Firma teenistuses! Ma ei kannata sellist huligaanitsemist! Jalamaid minema, marss!»

Kuus statisti pomisevad vabandusi nagu teolt tabatud koolipoisid ja hakkavad küla poole lonkima, pead norus. Režissöör ähvardab neid rusikaga ja hakkab siis rääkima katkutud ja närvilise bussiseltskonnaga.

«Mu daamid ja härrad, ma palun siiralt vabandust. Me teeme siin nimelt filmi, mille teemaks on möödunud sõda ja selle koledused. Ma värbasin ümberkaudsetest küladest tiroollasi statistideks. Teate küll, kehvad ajad, ei jõua mehi linnast vedada. Aga kui te teaksite, kui hädas ma nende tiroollastega olen. Valisin siit maanurgast kõige mehisemad ja sportlikumad mehed esseslasteks, aga nad on kerglased vennad, joovad ja huligaanitsevad lakkamata. Film on lihtsatele mägilastele pähe hakanud — asjaolu, mida ma ei osanud ette näha. Palun tuhat korda vabandust, mu daamid ja härrad.»

Seltskond hakkab torisedes bussi ronima. Režissöör aitab naisi džentelmenlikult peale, vabandab ikka ja jälle. Bussis seistes ja juba hüvasti jätta kavatsedes märkab ta äkki silmatorkavalt hirmunud vana meest bussinurgas. See nägu jätab talle sellise mulje, et režissöör ei saa teisiti, kui läheb taha ja räägib mehega eraldi.

«Mu armas härra, rahunege ometi. Me väntame filmi möödunud sõjast. Oma kunstis ei saa me jätta puudutamata natside metsikust, ja mina usun, nagu minu õpetaja Luis Bunuel'gi, et surma ja piinu ei saa kinos näidata nii, nagu oleksid need lihtsad asjad. Aga stseenil, mida te praegu üle elasite, ei ole filmiga midagi pistmist. Ka mitte tegelikkusega. Need on siinsed talumehed. Noorus on noorus, vein teeb oma töö, sellest ka see tahtmatu künism ja kohatud naljad. Palun, ärge olge nende peale pahane. Nad on tegelikult toredad poisid — need lihtsad suusatajad ja karjused siit Tirooli mägedest.»

Mees jääb endiselt tõsiseks. Ta vastab:

«Oh jumal, ma olen ju siitsamast pärit. Aga mul oli kohaliku SS-ga tegemist ja ma pidin siit põgenema. Härra režissöör, teie valikul pole viga. Ma tunnen teie näitlejaid hästi, need ongi siinsed SS-mehed . . .»

Režissöör lahkub vapustatult bussist. See hakkab kohe liikuma. Režissöör läheb võtteplatsile. Kolab mehhanismide vahel. Võtab kätte rekvisiitautomaadi. Seisab, automaat käes, ja vaatab väikesi musti kujusid, kes mööda lumist külateed lähenevad. Need on tema statistid. Assistent karjub megafonist üle väljade:

«Vaheaeg on läbi! Kiiremini! Algab võte!»

1972

Kranich!

Kranich oli kiitsakas mees, kelle naine ta juba kolm aastat tagasi maha jättis. Kõik Kranichi kolleegid, kaubabaasi autojuhid, pidasid teda nohikuks. Seltskonnas oli ta enamasti äärmiselt vaikne. Tihti kasutati teda ära. Nüüdki kutsus Veeber ta maale naiseõe juurde kartuleid võtma.

Sõideti laupäeva hommikul, Veeberi autoga. Peale nende sõitis veel Veeberi naine Maarja. Jõuti kohale. Maarja õde Silja pakkus kõigepealt võileiba, siis mindi põllule ja tehti õhtupoolikuni kõvasti tööd. Äkki hakkas lausvihma sadama ja töö jäi katki. Mindi tuppa, pesti pori maha, kaeti laud. Veeber tegi kohe viinapudeli lahti. Ka naised istusid lauda. Kranich silmitses Siljat, kes oli lahutatud nagu temagi. Õed ei erinenud teineteisest, esimesel pilgul poleks võinud arvatagi, et üks elab linnas, teine aga kolhoosis. Esialgu oli lauas vaikne. Kranich võttis pooltühja kõhu peale mitu pitsi ja hakkas varsti Siljaga juttu ajama. Eks ta võib-olla Silja pärast kaasa võetigi, ehkki oli teada, et pärast oma naise äraminekut pole Kranich enam õige naistemees. Varsti oli üks pudel tühi, võeti teine. Kokku oli linnast kaasa võetud neli pudelit. Kranich hakkas elavnema. Ta jõi üldiselt harva ja tema joobnud seisund oli ta töökaaslastele peaaegu tundmatu. Nüüd oli isegi Veeber üllatunud, kui nägi Kranichi silmi peale-tükkivalt säramas ja kuulis tema pidevat jutuvada. Kranich trumpas kõik üle ja Veeber, kes muidu teadis palju anekdoote, ei saanud suudki lahti teha. Ka mõlemad naised vaatasid suure huviga meest, kes omaenda

jutust lausa värises. Läks käiku järgmine pudel ja Kranich hakkas kaotama kontrolli oma käitumise üle. Äkki märkas Veeber, et Kranich lööb hoopis tema naisele külge. Oli ju mõeldud hoopis teisiti, oli Kranichi huvisid igati silmas peetud. Ja nüüd ei tee Kranich enam üldse naiste vahel vahet. Veeber vihastas, võttis tooli ja surus ennast Kranichi ja oma naise vahele. Esialgu ei teinud ta rohkemat. Ta ootas, et Kranich ära vajub. Aga Kranich jõi jälle, erutus üha enam ja tõstis omakorda tooli edasi. Lõpuks oli ka Veeber küllalt purjus ega hoolinud nii väga oma naisest. Kella ühe ajal tegi tähelepanust väljajäänud Silja ettepaneku magama heita. Nõustuti kiiresti, sest Kranichi seosetu loba oli kõiki väsitanud. Naised sosistasid omavahel, ja siis ütles Maarja Veeberile kõrva sisse, et heitku mehed ühte tuppa, nemad Siljaga heidavad teise. Veeber nõustus. Voodid tehti üles ja kõik heitsid magama. Õed rääkisid veel tükk aega sosinal. Kranich vähkres ja justkui oigas läbi une. Varsti tõusis Veeber üles ja läks väljakäiku. Seal kuulis ta naiste kisa. Tuppa tagasi joostes selgus, et ta kartus polnud asjatu: Kranichi ase oli tühi. Mees oli vahepeal üles tõusnud ja naiste tuppa läinud. Seal ründas ta mõlemat naist korraga. Kranich oli nagu purjus faun pikas sinises aluspesus. Linnas poleks keegi uskunud, et Kranich võib ka selline olla. Veeber nägi, et Kranich lamab risti üle voodi, risti üle mõlema naise, kes teda rusikatega taovad ja vannuvad. Nüüd läks Veeberi hing täis. Ta haaras Kranichist kinni ja püüdis teda voodist püsti rebida. Aga Kranich oli ootamatult tugev. Selle asemel, et Kranichit püsti rebida, kukkus ka Veeber voodile, üle naiste, kes nüüd veel valjemini karjusid ja ka teda peksid. Sel ajal oli Kranich juba voodist väljas ja naeris täiest kõrist. Veeber vandus metsikult ja viskas Kranichit Maarja saapaga, mis siinsamas vedeles. Saabas ei tabanud hullunud meest, vaid lendas aknasse, nii et klaasikillud klirisesid. Kranich aga naeris endiselt. Lärmi oli palju, seda kuuldi kogu keskuses. Nüüd läks tõeliseks kakluseks. Kolme inimese ühiste jõupingutustega õnnestus Kranich välja tõugata. Riided viskas Veeber talle uksest järele.

Veendunud, et uks on lukus ja tagasi ta enam ei saa, pani Kranich oma porised riided selga ja tuikus mööda pimedat keskuseteed eemale põldude poole. Vihm oli nüüd üle läinud, kuid tähti ei paistnud. Kranichil ei hakanud külm. Ta jõudis heinamaale, põrkas vastu kuhja, kukkus sinna ja jäi magama. Öösel kraapis ta endale mitu korda heinu peale. Üks metskits tuli ja nuuskis teda, kuid ei äratanud Kranichit. Lõplikult ärkas Kranich alles kella seitsme ajal. Ta ei saanud aru, kus ta on. Kogu maailm, mida Kranich tundis, oli muutunud. Ta ei olnud enam endine Kranich. Ta ei kartnud enam kedagi ega midagi. Ükski reegel ei maksnud enam tema jaoks. Ta oli vaba, tõeliselt vaba. Pea käis ringi, suu kuivas, liikmed värisesid. Ta sidus taskust leitud lipsu ette ja vaatas rähmaste silmadega ringi. Oli pime, aga siin-seal põlesid talude tuled. Kõhklematult asus Kranich teele lähima tule poole.

Talus ei haukunud koergi, kui Kranich uksele tagus. Perenaine küsis teda nähes, mis tal vaja on. Kranich nõudis jultunult piima. Pole mul piima, vastas perenaine, käi minema, mis sa siit otsid. Kui sa mulle piima ei anna, siis tapan su, noaga, ähvardas Kranich. Perenaine vajus näost ära ja seletas kiirustades, et temal tõesti piima ei ole, tal pole lehmagi, mingu Kranich rahulikult kõrvaltallu, seal on alati palju piima. Kranich ohkas demonstratiivselt ja läks ära.

Kõrvaltalus ei hakanud ta koputamagi, astus otse tuppa, kus tuli põles, võttis märja pintsaku seljast, lirtsuvad kingad jalast ja istus laua taha. Laual vedeles rahakott. Kranich pistis selle sisse vaatamata püksitaskusse. Kõrvaltoast hüüdis naisehääl, et kes seal on. See olen mina, vastas Kranich. Siis oli üks vanem naine toa uksel ja ütles väga kurjalt, et hakaku Kranich jalamaid minema. Ei lähe, vastas Kranich. Siis aga tuli peremees laudast tuppa ja küsis Kranichit nähes naiselt, et kes see on. Naine vastas, et ei tea, on üks, ei lähe ära. Välja siit jalamaid, käratas mees. Kranich ei julgenud vastu vaielda, pani kingad jälle jalga, pintsaku selga ja kobis õue. Vaevalt oli ta õueväravast välja jõudnud, kui mees talle sõimates järele tuli ja süüdistas, et Kranich olevat toas rahakoti tasku

pannud. Siis pistis mees tagantpoolt mõlemad käed Kranichi püksitaskutesse. See on mu naise rahakott, valetas Kranich, aga juba oligi rahakott peremehe käes tagasi. Kranichil oli põletavalt häbi, ta silmi valgusid pisarad. Tagasi vaatamata läks ta edasi ja nägi uut talu. Selle peremees seisis keset õue. Kranich hakkas ruttu rääkima, et tuli kaks tundi tagasi, lennukiga Saaremaalt. Peremees ei öelnud sõnagi, pööras kannapealt ringi, läks tuppa ja tuli jahipüssiga tagasi. Ka siit pidi Kranich lahkuma. Järgmises talus ei lastud teda üldse sisse. Ta käis ümber pimeda maja ja hüüdis, kuid keegi ei vastanud. Ta võttis taskunoa ja hakkas akent lahti muukima, kuid mõtles siis ümber. Ta asus jälle teele, kuni jõudis välja suurele automagistraalile. Ka selle ääres olid talud. Peaaegu harjumusest koputas Kranich aknale. Perepoeg tuli välja. Kranich seletas, et ta on ennetähtaegselt vanglast vabanenud, ja küsis kakssada rubla. Perepoeg saatis ta kuradile. Samas peatus ta selja taga väike buss ja kaks veoautot. Kolhoosnikud ja rahvamalevlased tulid välja, sidusid Kranichi köitega kinni ja toimetasid linna, mis asus neljakümne kilomeetri kaugusel.

Teel vajus Kranich letargiasse. Miilitsas ei vastanud ta küsimustele ja ta pandi kongi magama. Ärgates valdas teda pöörane hirm oma sotsiaalse positsiooni pärast. Ta tagus vastu ust ja palus ennast korrapidaja juurde viia. Seal langes ta põlvili ja ütles, et ei mäleta midagi. Olevat olnud nagu mingi uni, painav ja lõputu. Ta viidi kongi tagasi.

Järgmise päeva lõuna ajal tuli üks militsionäär kolhoosist uurimast tagasi ja ütles, et külameestel pole Kranichi vastu mingeid erilisi pretensioone. Kedagi polevat ta füüsiliselt vigastanud ja rahakoti olevat ta vastupanuta tagasi andnud. Kranich kuulas seda tuimalt. Saatanlik tuli ta silmades oli kustunud, tähetund möödunud. Militsionäär ütles, et Kranichile antakse ainult viis päeva vangistust. Kranich oli sellegagi rahul.

1974

Krakow

Krakow oli 1596. aastani Poola pealinn. Siin elab umbes 520 tuhat elanikku. Krakow on üks Euroopa ilusamaid linnu, see on gooti kirikute, mälestusmärkide ja legendide linn. 1912. aastal peatus siin Lenin (Modrzewski t. 49 ja 51). Kesklinna ümbritseb bulvarite ring, mis asendab vaid osaliselt säilinud linnamüüri. Vanalinnas on niisugused arhitektuurimälestised, nagu kunagine Kalevihoone — Sukiennice, Püha Maria kirik, Jagielloni ülikool, mis võtab enda alla peaaegu terve kvartali, jne. Püha Maria kiriku tornist puhutakse igal täistunnil nelja ilmakaare poole signaali, mis katkeb äkki kõrgel noodil. Legendi järgi olnud tatarlaste rünnaku ajal pasunapuhuja häiresignaali puhumas, kui teda tabas nool ja signaal katkes. Selle mälestuseks katkeb pasunaheli nüüd igal täistunnil. Visla kaldal seisab kuningaloss Wawel, mille kirikusse on maetud Adam Mickiewicz ja Juliusz Slowacki. Waweli vaatamisväärsuste hulka kuuluvad ka flandria gobeläänid (XVI sajand). Krakowis ilmus esimene poola raamat, Krakowis ilmus esimene poola ajaleht. Kuid poola kultuuri pärliks tuleb pidada Wit Stwoszi altarit, mis asub Püha Maria kirikus. Kolmeteistkümne meetri laiusele ja üheteistkümne meetri kõrgusele altarile on paigutatud kakssada erinevat figuuri. Krakowis on mitu teatrit, parimateks peetakse Stary teatrit, samuti ka Slowacki-nimelist. Krakowist paistab ära Nowa Huta metallurgiakombinaat, mis paiskab õhku tohutult suitsu ja tahma, see omakorda mõjub tugevasti Krakowi kliimale. Mitte kaugel Krakowist on ka Oswieçim, endine Auschwitz-Birkenau

koonduslaager, kus tapeti üle nelja miljoni inimese. Jagielloni ülikoolis aga õppis Kopernik.

Stolper ei mäletanud, kuidas ta õhtul koju jõudis. Ta elas hotellis «Polonia», mis asub Basztowa tänaval, maja nr. 25 — mitte kaugel barbakaanist ja Floriani väravast. Õhul oli Stolper viibinud banketil, kus muu hulgas vestles ka teatrilavastaja Paradowskiga. Pärast oli ta aga sattunud noormeeste kampa, kes ta kuskile äärelinna kaasa kiskusid. Enne minekut selgus, et noorukitel pole suurt raha, ja Stolper pidi oma viimased sajalised mängu panema. Stolper oli lahtise käega mees, tema ei koonerdanud, ja ta oli ka üpris kõvasti purjus. Ei saa öelda, et äärelinnas huvitav oleks olnud — poolakad jäid ruttu purju ja hakkasid oma asju klaarima. Jutt keerles mingite vanade intriigide ümber, räägiti poola keeles, mida Stolper halvasti mõistis. Ta jõi igavusest peaaegu terve pudeli üksinda ära ja ei lasknud ennast intriigidesse tõmmata. Stolper mõtles poola kultuuri peale. Seltskond tõi lauale mingi nalivka. See oligi, mis Stolperile viimase hoobi andis. Juba kodumaal oli ta kahtlustanud endas süvenevat alkoholismi — ja nüüd tekkis mälulünk. Ta ei mäletanud, kuidas ta äärelinnast hotelli tagasi jõudis — taksoga? ega ometi mitte jala? Tagasi ta ju oli.

Stolper ärkas suitsust, mis ta köhima ajas. Poolpurjus nagu ta oli, ei saanud ta algul mitte millestki aru. Ta arvas, et näeb mingit vastikut pohmeluseund. Ta keeras teise külje, kuid suits jäi, midagi oli tõesti juhtunud. Stolper ajas ennast istukile ja hoidis kätega silmi lahti. Kohe sai selgeks, mis öösel toimunud oli — Stolper oli visanud suitsu tugitooli ja selle katteriidesse jõudis põleda umbes supitaldriku suurune auk, mis paksu ja kibedat tossu välja ajas. Seal sees hõõgus polster. Stolper kargas nagu vedrust visatult üles ja avas akna. Ta oleks võinud ju surra! Plastmassi ja kummi suits saab iga aastaga üha suuremaks hädaohuks maailmas! Stolper vaatas kella: pool kuus hommikul. Kuidas peksis Stolperi süda! Külm higi oli tal otsaees. Ta tormas kraanikausi juurde ja jõi esimese ähmiga peost vett. Siis avastas ta klaasi ja kallas mitu täit susisevasse tooli. Lõpuks sai ta tulest võitu. Ta imestas, kuidas ei tundnud koridoris liikujad paksu

Kõrbehaisu. Küllap öösel kõik magasid, jõudis ta järeldusele. Tooli vaadates sai ta aru, et õnnetuse tagajärgi likvideerida on võimatu. Auk oli liiga suur ja liiga inetu. Stolper istus voodiservale ja hakkas oma olukorra üle järele mõtlema. Üks oli selge: koristajat sisse lasta ei tohi. Kuid koristaja tuleb siis, kui toaomanik välja läheb. Järelikult ei tohi ta välja minna. See oli Stolperi viimane päev Krakowis. Kell üksteist oli kokku lepitud kohtumine Stanislav Lemiga: mis küll sellest pidi saama? Kõrvale hoida ei saa — Lem teab ta hotellituba ja tuleb otse siia. Tuleb Lem valejälgedele meelitada — määrata talle uus kohtumispaik ja mitte minna. Kahju, mõtles Stolper, Lemi pärast ma õieti siia sõitsingi, ja nüüd on kõik mokas, kõigel kriips peal. Ta võttis rahakoti ja luges oma zløtid üle — neid oli natuke üle kahesaja. Tooli kinnimaksmisest ei tasunud mõeldagi. Kes annab talle raha siin võõral maal? Lemilt laenata? Kuidas sa tagasi maksad? Tuli midagi muud ette võtta. Stolper heitis voodisse ja mõtles. Ta parafraseeris üleeilset Slowackit: ma olen nagu mängukann jumalate käes. Kunagi pole nii, et inimene oleks õnnelik, alati tuleb mingi häda. Kõik läks hästi, talle anti komandeering välismaale — nüüd selline blamaaž. Kes käskis juua äärelinnas, juhuseltskonnas?

Seda skandaali ei summuta enam keegi, mõtles Stolper, nad teatavad saatkonda, need omakorda peavalitsusse ja mis sa siis teed? Hüvasti, välisriigid, ei anna Stolperile enam keegi võimalust teid näha. Istu kodus, põleta oma mööblit nii palju kui tahad. Stolper lausa oigas ja pigistas meelekohti. Ilma joomiseta ei saa enam kaht päevagi. Ta oli lootnud, et poola kultuur, poola muljed ei jäta talle aega joomiseks. Aga ta sattus poola joodikute kütkeisse. Ma olen allakäinud kuju, mõtles Stolper, emotsionaalsust saan veel ainult viina kaudu, mõneks tunniks, aga varsti ei ole enam sedagi. Ja kui huvitav inimene ma kunagi olin, kuidas minu repliikide peale seltskonnas naerdi, kahetses Stolper. Nüüd kutsutakse mind ainult harjumusest, kõik ju teavad, kuidas mu silmad viina järele kilavad. Nii mõtles Stolper, süüdistades ennast armutult, tehes endale ülekohutki, sest kodumaal ei peetud

Stolperit eriti suureks joodikuks, ikka samasuguseks kui teisedki. Nii istus Stolper voodil, näost valge, iõdin põlvedes, haisev must tool nina all. (Kõik see juhtus Krakowis, aprillikuul.) Stolper tukkus paar tundi, ehkki õiget und ei saanud, helistas siis Stanislaw Lemile, määras tollele kohtumise äärelinna ja jättis minemata. Siis võttis ta portfellist noa ja hakkas tooli tükeldama. See oli raske töö, hoopis raskem, kui ta oli arvanud. Kõigepealt võttis ta katteriide pealt ära, keeras kokku ja pakkis ajalehe sisse. Järgnes polster koos vedrudega. Vedrude süsteem pani visalt vastu ega lasknud ennast nutsakasse keerata. Stolper trampis jalgadega vedrudel. Lõpuks mahtus traadipundar portfelli ära. Nüüd oli aeg esimeseks jalutuskäiguks. Võtit ta loomulikult ära ei andnud. Ta läks üle tee parki, Slowacki-nimelise teatri lähedusse ja puistas katteriide ja vedrupuntra põõsastesse. Talle jäi mulje, et keegi ei näinud. Ükskõiksel ilmel tuli Stolper hotelli tagasi, jõi kraanist vett ja asus puuvärgi kallale. Ta pidi päris jämedad puuprussid tükkideks lõikama ja kuna tal peale taskunoa muud tööriista ei olnud, läks selle töö peale kokku kaheksa tundi. Kaks korda käis ta puutükke parki peitmas. Lõpuks oli saatuslik tugitool kadunud. Stolper pühkis põranda hoolega puhtaks, korjas üles viimsegi puupurukese — kes võis nüüd veel öelda, et kunagi oli selles toas suur tugitool? Ei keegi. Stolper läks õhtul vanni, lamas kaelani vees ja mõtles, et lõpp hea, kõik hea. Kust võib inimene teada, millised ahelreaktsioonid võivad ühest sündmusest alguse saada? Nüüd aga oli tool likvideeritud, teda ei olnud enam, kõik põhjuslikud ahelad olid läbi lõigatud. Stolper ei saanud sel õhtul kaua und. Akna taga kostis öise suurlinna hääli. Kell kaksteist öösel puhus pasunapuhuja Püha Maria kiriku tornis oma kõrgel toonil katkevat viisi: kummalist, salapärast hoiatust aegade hämarusest. Ta puhus neli korda. Stolperile jäi meloodia meelde. Neljandal korral teadis ta sekundi murdosa täpsusega, millal tatarlase nool jõuab pillimehe südamesse. Pillimees puhus, nagu ta ei teakski oma saatust. Stolper aga teadis enda ja pillimehe saatusest kõik.

1974

Igavesti surev talu

Isakodust üle jõe, voore nõlvakul seisab juba mitmendat aastat mahajäetud, lagunev talu, mis ammugi mu tähelepanu äratas. Siinpool jõge lodumetsas jalutades oli mul ikka fotoaparaat kaasas ja ma tegin majast teleobjektiiviga mitu pilti. Mäletasin aega, kui talu veel elas. Tulin sellest tihti mööda ja kartsin tigedat, justkui meelega ketist lahtijäetud koera. Olen koeri alati kartnud. Kartsin neid juba esimeses klassis, kooliteel, igal pool. Kõikidest koertega taludest läksin kaugelt mööda, üle põllu ringiga, tihti veel kepp käes ja kivid taskus. Ka selle nüüd lagunenud talu hundikoera kartsin alati. Ronisin kikivarvul läbi nõgesepõõsaste, et koer ei ärkaks, et jõuaksin ikka purdele, kuhu koerad järele ei tule, sest ilma vastava väljaõppeta on neil vilets tasakaal. Aga vahel tõi selle koera haukumine meile üle jõe rõõmusõnumi: linnast, bussi pealt tuli külalisi. Nüüd ma siis pildistasin seda talu eemalt, teleobjektiiviga, kuid lähemale veel ei läinud. See juhtus paar aastat hiljem. Käisin kodukülas ringi värske kaaslasega, kes oli huvitatud vanakraami kogumisest, iseäranis toolidest, aga ka muudest vanadest asjadest. Ühel pilvisel ja tormisel augustiõhtul läksime temaga lagunenud tallu. Oleksime peaaegu kukkunud keldriauku, mida kattis rinnuni ulatuv rohi. Tuul pani valge rukkipõllu lainetama, paksud pilved liikusid meist üle, kui maja trepile astusime. Teadsin, et talus oli veetnud oma elulõppu vana alkohoolik, kes kõrtsikakluses viimaks tapeti, kuid alles nüüd avanes ta kodu meile kogu oma

inetuses. Lahtistest sahtlitest voolas välja haisvaid musti riietusesemeid, kilukarpides õitses hallitus, kööginõusid kattis nõgine rasvakord. Põrandal vedeles räbaldunud õpikuid. Mu kaaslane ei kaotanud pead ja soris ahnelt haisvas kolis, kuni tõmbas välja kohvimasina. Ta ulatas selle mulle ja ma püüdsin seda keerutada, kuid võll oli kinni jäänud. Siis tundsin oma kaaslase vastu ootamatut füüsilist vastikust, mis ei kadunud enam kunagi. Mõistsin äkki, et viibime laiba kõhus, surnu sisemuses. Akna taga pimenes, kuid põld jäi lummavalt valgeks — küps vili, juba pudenemas. Üksikuid piisku langes tolmunud aknaklaasidele. Olin taskulambi koju unustanud. Kas hingas keegi? Kõik majad ju hingavad, ka elusad majad. Teadsin seda lapsest saati. Me pidime ära minema, ma ei eristanud enam, mis toimus hämarates nurkades. Astusime vihmasesse õhtusse, läppunud maitse keelel, käed ligased, mu kaaslasel roostetanud kohviveski käe otsas. Ma ei julgenud tagasi vaadata. Kartsin, et näen kedagi. Tean, et kunagi pole kedagi, kuid hallutsinatsioon võib ehmatada ka seda, kes ülikoolis ta tekkemehhanismi õppinud. Hiljem olen haudunud üht mõtet. — Mulle meenus üks Ameerika underground'i film, kus mäe otsast filmiti San Franciscot, täpsemalt lahte ja sadamat. Jäädvustati mõni kaader tunnis, päevade kaupa. Tulemuseks oli selline vaatepilt: all hiiglalahes sibilvad edasi-tagasi pisikesed laevukesed, ookeaniaurikud ja ristlejad. Vilksavad aina lahest sisse ja välja. Pliks sisse, vups välja. Meie aga oleme nagu jumal. Me vaatame ülalt, ei puutu asjasse, ei sekku asjasse, aga meie ülevaade asjast on lihtsalt hirmuäratav, ja ühel hetkel saame äkki aru, et meie valitseme tegelikult seda tohuvabohu, meie oleme selle algus ja lõpp. Me mõistame, et maailm on meie kätetöö. Meie käes on pasun, millega antakse viimsepäevasignaal, aga me ei puhu. Me oleme halastajad. Me laseme neil olla. Meil on aega küll. Niisugune oli see underground'i film. Talule mõeldes sai mulle selgeks, et ta ei sure mitte kunagi. Nii palju kui mina teda viie aasta jooksul nägin, oli ta ikka suremas, kuid ei surnud. Oleks tarvis seda maja filmida, mõni kaader tunnis, ööpäev läbi, kevadel, suvel, sügisel ja talvel. Val-

mis filmis näeksime talu voore nõlval, keset põldu. Päike tõuseks ja läheks looja, rohi tärkaks ja koltuks, lumi sajaks ja sulaks, aga surev talu oleks oma suremises surematu, ja sellega oleks ometi kord tõestatud, et protsess on üheaegselt liikumine ja paigalseis. Kuid rääkimata sellest, et niisugust filmi ei võtaks ükski instants finantseerida, rääkimata sellest, et tulemus oleks arvatavasti küllaltki väheütlev ja esoteeriline isegi heatahtlikele snoobidele, muljepilt, mis mind ennast järgmisel päeval ära tüütaks, ei saa see film iialgi valmis juba sel lihtsal põhjusel, et mul on enda arvates palju tähtsamatki teha kui terve aasta estetistlikel kaalutlustel kolkas kaamera taga veeta. Ma elan linnades. Mul puudub see entusiasm, mida oli ühel itaalia operaatoril, kes kõrtsi pommi pani, et õnnetust filmida, ja kui ta naine kogemata plahvatusel surma sai, siis nuttis ta ehtsaid pisaraid, aga ei unustanud assistendile üle õla hüüda: filmige, kuidas ma nutan! Mina vaatan lagendikkudele ja ootan tundi, kui sinna üleöö kasvavad järjekordsed mõõtmisvaiad, ma haistan ekskavaatorite lähenemist, kuulen müüritööliste hüüdeid.

1973

Kala kättemaks

Kui ma olin veel väike poiss, elasin alevis väikese jõekese kaldal. Selles jões leidus tollal ka suuremaid kalu, nagu ahvenaid, särgi ja havisid, kuid röövpüük ja looduse üldine saastumine on nad nüüd arvatavasti juba hävitanud. Kuid veel praegugi võib jões leida mitut sorti pisikesi kalu, ja neid oli arvutu hulk juba minu lapsepõlves. Ma ei hakka neid erinevaid pisikala liike siin täpsemalt määratlema sellepärast, et mind ei huvita võimalus neid kalu vaadelda kui täiskasvanud eksemplare, mida nad ka arvatavasti tegelikult on. Kuid selles ei tohi iialgi kindel olla, ka mitte siis, kui oled varustatud kõige täpsemate määrajatega. Alati on võimalik juhus, ärgem unustagem seda ära. Juhuse ootus ongi ju lõppude lõpuks see, mis meid elus hoiab. Ka kõige vindunum plaanipäraselt elaja ei taluks juhuse võimatust. Muidugi, veel võib palju vaielda tõenäosuse astme üle, kuid see vaidlus on viljatu, kui me pole juhust ennast veel kogenud. Asi, mis juhtub kord miljoni aasta jooksul, võib juhtuda iga päev — me lihtsalt ei tea, millal oli eelmine kord, võib-olla just täna miljon aastat tagasi. Meil pole informatsiooni. Tuhandeaastane intervall teeb meid palju julgemaks. Kuid olgu, nüüd jutustan ma teile juhusest, mida ma ootan.

Väikese poisina korjasin neid väikesi kalakesi, ja panin purki elama. Purgi põhja oli raputatud liiva, liiva sisse pistetud mõni hapnikku tootev veetaim, nagu käsiraamatud väikestele poistele õpetavad. Väikesed kalad elasid minu juures juba mitmendat näda-

lat. Nad olid umbes kolm sentimeetrit pikad, värvitud ja hallid. Siis aga sõitsin ma ootamatult linna tädile külla. Tagasi tulles avastasin, et vesi oli purgist pooleldi ära kuivanud. Kalad ujusid vees, kõhud ülespidi, lõpused liikusid vaevalt. Sain aru, et siin pole enam midagi päästa. Kallasin purgi sisu mingi mind ennastki imestava künismiga kanalisatsiooni. Täpsemalt: valasin peldikust alla. Pärast seda on möödunud kakskümmend aastat. Olen juba täiskasvanud mees, on suveöö, tuuline ja pime. Mina olen tulnud kesköö paiku mere äärde, üksinda ujuma. Võtan riided seljast ja lähen vette. Jah, tuul on küll soe, ent ometi hakkan ma lõdisema, sest mu sensiibel natuur kujutas ette, mis nüüd võib juhtuda, kui juhus tööle hakkab. Ma pean minema kaugele, enne kui vesi rinnuni tõuseb — see on üks aeglaselt langeva merepõhjaga kuurort Edela-Eestis. Ma seisan rinnuni soojas ja madalas, aga ometi suures lahes, mis asub umbes viiekümne kaheksandal põhjalaiuskraadil. Tahan juba ujuma hakata, kui äkki märkavad mu klaasistunud silmad teravat sabauime, mis sadakond meetrit eemal laineid lõikab. Jah, see on uskumatu, aga seekord tõsi. Tean kirjandusest juhtumeid, kus üksildased haid on ujunud väga kõrgele põhja, eksinud külmades hoovustes ja jõudnud välja kurat teab kuhu. Näiteks 1916. aastal tungis hai pisikesse jõekesse, mis suubub Raritani lahte, mis omakorda läheb üle Lower Bay'ks, mis teatavasti on väravaks New Yorgi sadamasse. See jõeke oli nii väike, et ta mõõna ajal jäi täitsa kuivaks. Ometi tungis sinna hai ja mõrvas mitu jões suplevat poissi. Spetsialistid on hai psühholoogiat iseloomustanud nii: kui hai on valinud ühe käitumisjoone, hoiab ta sellest lõpuni kinni, ükskõik missuguseid takistusi ta oma teel ka ei kohta. Kui saatus on hai suunanud Balti merre, siis hai oma teelt enam kõrvale ei kaldu. Nüüd on ta siis siin. Ma hakkan jooksma läbi vee, kuid edasi ei jõua. Tean väga hästi, et see on üks mu kalakestest, kelle ma peldikust alla lasin, kalake, kes kanalisatsioonist jõudis jõkke, jõest suuremasse jõkke, edasi järve ja sealt merre, sealt väinade kaudu ookeani, kes kõigile katsumustele vaatamata ellu jäi, suureks kasvas ja nüüd siia maale tagasi tuli. Ta on mu üles otsinud ja tal on täielik õigus kätte.

maksta. Sealt ta siis tuleb. See on sinihai, umbes viis meetrit pikk, isegi kohatult pikk selle väikese, ent populaarse kuurordi kohta. Sinihaid võib kohe ära tunda, kuna veest paistavad välja kaks seljauime ja saba. Ta kõhuuim on sirbikujuline, ise on ta üleni sinine, aga kõhu alt pimestavalt valge. Seistes madalas vees ootan ma teda. Meie pilgud kohtuvad. Ta kohutavad lõuad sulguvad ümber mu reie, liha tuleb nagu keedetuna luu ümbert maha, veri värvib öise mere punaseks ja mu appihüüdeid ei kuule keegi. Tegelikult pole seda veel juhtunud. Sellepärast saangi kirjutada jutte. Tulen öisest merest välja, panen riided märja ihu peale ja longin läbi kohiseva augustiöö poole kilomeetri kaugusele erakorterisse targutama kunsti saatusest ja meie ees seisvatest ülesannetest. Kunstiga on viimasel ajal kuradi palju probleeme, mitmeidki mehi ähvardab varajane resignatsioon, siin ja seal lahvatab intriige, töötahe sublimeerub, leiab väljapääsu haikujutelmades juba enne hai tulekut.

1974

Must mootorrattur

1969. aastal käis Kongo esimest korda N. väikelinnas, ehkki oli sinna juba ammu igatsenud. Ta ei teadnud isegi, mis ta sealt lootis, kuid väikelinnade suhtes polnud tal veel tekkinud mingit küllastust, ikka tormas ta vastu igale juhusele käia väikelinnas. Kui ta väikelinnas bussilt maha läks, tundis ta südant pekslevat ja peopesi higiseks minevat. Magus värin käis läbi kõhu, kui ta esimesi poesilte luges. Albert Camus räägib oma Alžeeria-esseedes linnadest, millel puudub minevik, rääkimata siis veel mälestustest või traditsioonidest või kuulsusest. «Kurbus on neis linnades vali ja külm, aga mitte melanhoolne,» kirjutab Camus. Küllap võis nii öelda ka N. väikelinna kohta, kuhu Kongo saabus koos tuttava ajakirjanikuga. Nad saabusid varasügisel, kartulivõtu aegu. Keskväljak võõras linnas tekitas tahte midagi osta, midagi mälestuseks, ükskõik mida, ja ajakirjanik ostis õhupalle. Meestel oli siin üks tuttav, vana katoliku preester, keda nad polnud ammu näinud ja kellega oli huvitav rääkida transtsendentsuse probleemidest, ja mitte ainult sellest — ka transtsendentsuse psühholoogilistest juurtest oli vana preester maias rääkima. Kuhu, kas kohe preestri juurde, küsis ajakirjanik ja Kongo noogutas. Nad läksid jala — busse selles väikelinnas ei olnudki, läksid läbi märja rohu ja ajakirjanik puhus õhupalle täis. Virtin tuli uksel vastu ja ütles, et preester on saunas, tuleb tunni aja pärast. Mehed keeldusid sisse tulemast, ütlesid, et jalutavad veidi maja taga metsas. Maja taga oli tõesti mets, Kongo mäletas õieti — kuused tilkusid uduvihmast, vares

kraaksatas udus, oli hääletu. Nad jalutasid mööda metsasihti, kuni jõudsid mahajäetud lasketiirule. Inimesi oli siin hiljutigi käinud, maas vedeles apelsinimahla purke, kuid neist joojatest polnud enam laskjaid. Tõelised laskjad olid lahkunud aastaid tagasi, treeningu katkestanud. Kongo ja ajakirjanik seisid vanal tulejoonel. Kongo ütles, et mahajäetud lasketiirud on nagu millegi tummad ja sünged tunnistajad. Ajakirjanik vastas, et tema põlvkond ei tunne ajalugu, ei saa aru, mida tummad tunnistajad räägivad, ei tea üldse midagi. Ajakirjanik ütles, et ta ei tea, kes on Hugo de Payns, ta ei tea midagi templirüütlitest. Ma ei tea isegi seda, millal oli Ümera lahing ja kas teda üldse oli. Ajaloota põlvkond, lõpetas ajakirjanik oma ägamise ja tegi möödaminnes õhupalli sigaretiga katki. Kongo lohutas ajakirjanikku, valetas, et ta ise ei tea ka midagi. Tegelikult teadis küll, väga palju teadis. Siis istusid nad puutüvele ja kuulasid metsa vaikust. Harva kukkus samblale piisku. Ajakirjanik tegi õllepudeli lahti.

«Tead, mis und ma nägin,» hakkas ajakirjanik äkki rääkima. «Teatavasti keelab vana eesti usk vastata tundmatule hüüdjale, eks?»

«Kes hüüdis?» küsis Kongo võpatades.

Ajakirjanik aga jätkas: «Uni oli selline. Ma kõnnin oma naisega suveõhtul loojangu eel mööda külavaheteed. Paljajalu pehmes peenikeses tolmus. Tee ääres on lepamets, muidugi ka tolmune. Kõnnime ja vaikime. Justkui tuleme kuskilt või lähme kuskile. Äkki hüütakse mu naist. Nagu mehehääl, aga väga kõrge. Kui kaugelt, kust suunast — seda ma ei taju. Õhk seisab, võib-olla sellepärast. Mu naine teeskleb, nagu poleks ta seda hüüet kuulnudki, ja mis jääb minulgi siis üle, kui samuti teeselda. Nii me siis kõnnime edasi, kaks valelikku, ja ootame, millal jälle hüütakse, sest kes kord on hüüdma hakanud, ei see enne jäta, kui hüüetel tulemusi on. Hüütaksegi. Mu naine astub teelt ära ja hüppab üle kraavi. Ta ei vaata tagasigi, kui sammud metsa poole seab, ja mulle tuleb mõte, et küllap nii lahkutaksegi inglise moodi. Ometi hüüan: kuhu sa lähed? Ma tulen kohe tagasi, valetab tema. Eks sa siis mine, luban mina, sest minu põhimõtted on humanistlikud, ma ei keela mitte kunagi mitte midagi. Aga kui

ma luban, hakkab tema äkki kõhklema, vaatab altkulmu mulle otsa, kuni hääl jälle hüüab, siis vahib tema mulle ikka otsa, nagu oleksin mina milleski süüdi või nagu tunneks tema ennast väga süüdlasena. Tead ju küll mu naist, veidi masajas, kujutle teda melodramaatilistes situatsioonides. Mine, käratan mina ja ta lähebki üle ligeda soonurga, nii et ma kuulen veel vett ta varvaste vahel lirtsumas, ja nii ta kaobki võssa. Seisan justkui ülearusena oma kohal. Siis jalutan edasi, kohtan rõõmsaid talumehi, kes põldudel palehigis oma igapäevast leiba teenivad, ja nemad lehvitavad mulle tervituseks oma luitunud kaabudega. Päike laskub silmapiirile, karja kutsutakse koju ja kõik on nagu vanasti. Ühe voore nõlval, kust avaneb vaade all valendavatele mõisahoonetele, saan ma alles nagu esimest korda aru, et see, mis teel äsja juhtus, pole loomulik ega igapäevane asi. Kuidas teatan ma sellest oma vanematele, elatanud ja nukratele inimestele, kes elavad siit kaugel, mitu päevateekonda nagu isatalud ikka? Ise kohale sõita? Ei, ma pean kirja kirjutama, kuid ikkagi on kõiki asjaolusid vastik kirjeldada, eriti seda loojanguvalgust, seda detailselt haiglast atmosfääri — mu vanemad ei usuks mind, arvaksid, et olen purjus. — Äkilise impulsi mõjul hakkan tuldud teed tagasi minema. Üha hämardub, on tõusnud tuul, maastik sisendab elementaarset ärevust, tõuseb tolmu ja keerleb lehti. Jooksen ja küsin endalt: kus on see koht, kus see juhtus? Aga ei ainsatki inimhinge, kellelt küsida. Ja mida üldse küsida? Siis kauge mürin läbi tuulehoogude, üks punkt üle kollase liiva mulle lähenemas. No muidugi, kolme rattaga mootorratas! Ratta seljas istub mees, mustad prillid ees, mustad kindad käes, nahkjopp seljas, mees nagu õhtu ise. Astun talle tee peale ette ja küsin, kas ta on näinud mu naist. Ta raputab pead ja ütleb: ei kuule. Kordan küsimust ja tema ütleb jälle: ei kuule. Kolmandal korral hakkan arvama, et ehk on mees pikast sõidust kurdiks jäänud, aga siis saan aru, et ta teeb minuga lihtsalt nalja. Must mootorrattur, kolm ratast all, mis me räägime. Siis tõmbub ta nägu deemonlikuks maskiks ja ta lööb mootorrattale hääled sisse. Liiva paiskub vastu silmi, mürinal lahkub sünge mootorrattur, ja alles siis näen ka oma naist üle liiva-

mägede tulemas. Ta lonkab, silmad säravad, juustel on ristikheinaõitest pärg, kleit takjaid täis ja huuled verised. Ma võtan tal käest kinni ja viin ta maanteele. Sealt leiame juhusliku auto, mille kastis sõidame läbi tuule ja öö. Ta suunurgast voolab peenike verenire ja ta ei ava silmi. Ma vahin üksisilmi naise tardunud näkku ning ütlen kramplikult värisevail huulil: mina olen sind armastanud rohkem, kui sina, kallis, suutsid seda uskuda.»

Ajakirjanik lõpetas. Kongo rüüpas õlut ega öelnud midagi. Tund aega oli möödunud, preester kindlasti juba saunast kodus. Nad kõndisid mööda metsasihti tagasi. Preester oligi kohal ja võttis neid rõõmsalt vastu. Varsti auras laual kohv ja jutt liikus eksistentsifilosoofia vanadel armsatel radadel. Kongo mainis, et Heideggeri arvates tuleb kreeka terminit 'fenomen' tõlkida saksa keelde kas «*sichzeigende*», «*offenbare*», aga kõige täpsemalt «*das Sich-an-ihm-selbst-zeigende*» (ennast-iseendas-leidev). Kuid võib olla ka nii, täpsustas preester, et ta leiab ennast nii, et ta ei olegi iseendas. See oleks *Scheinen*. Selles stiilis läks jutt edasi. Ajakirjanik vaikis kurvalt ja mõtles, kust Kongo küll nii hästi Heideggeri tunneb, ja miks tunneb. Ta tukastas vahepeal, teised aga rääkisid edasi. Kui ajakirjanik silmad avas, tõestas Kongo preestrile, et anarhistid ja radikaalne noorus on tegelikult vaimusõdurid suurte kabinetiraukade teenistuses (Marcuse). Lõpuks väsis vana preester ära ja läks magama. Ka mehed heitsid oma vooditele, lahke preestri valmisseatud valgete linade vahele. Ajakirjanik jäi kohe magama. Kongo aga oli ärkvel. Ta tõusis istukile ja uuris öölambi valgel sõbra lapsikut nägu, mis oli unekrambis, õigemini öeldes unelõdvestuses, hambad punaste huulte vahel valendamas. Kell oli üks läbi. Karin magas siit mitmesaja kilomeetri kaugusel suurlinnas. Kas nägi ajakirjanik teda jälle unes? Magaja huuled liikusid. Kas keelas ta Karinil minna? Ajakirjaniku silmalaud võbelesid. Kas nägi ta oma rüvetatud naist? Või nägi ta unes hoopis seda, kuidas Kongo tõuseb oma asemelt, hiilib tasakesi toast välja, läheb õue, võpatab külmast ja hakkab minema mööda külavaheteed. Mõnesaja meetri järel pöörab ta metsa, leiab vana lasketiiru tagant põõsasse peidetud

külgkorviga mootorratta, otsib mustad kindad ja nahkkuue, riietub, käivitab mootori ja kaob linna suunas. Sel hetkel avas ajakirjanik silmad ja vaatas pärani pilgul Kongole otsa. Nägigi seda und, mõtles Kongo, mis tal muud näha ongi. Ta kummardus ajakirjanikule lähemale ja võttis ta käe. Rahune, ütles ta hüpnootiliselt, maga. Minu ja Karini vahel pole õieti midagi olnud. Pisike mööduv flirt. Ja seegi lõppes juba kolm kuud tagasi. See polnudki õieti midagi, kummaline saatuse tuju. Ta on jälle su naine. Maga, rahune. Te õpite taas teineteist tundma, te leiate teineteist taas uutena, uutena iseendas, *sich-an-ihm-selbst-zeigende.*

Ajakirjanikul ei jätkunud jõudu vastata. Kongo laskis ta käe lahti, heitis voodisse selili, sirutas käe ja võttis portfellist Goffmani raamatu «A Presentation of Self in Everyday Life». Kongo töötas teenindussfääris. Ta oli oma loomult lahke ja heasüdamlik inimene. Kuid see, kellest kord on saanud must mootorrattur, ei leia enam tagasiteed. Kel värske liha maitse suus, see murrab edasi.

1974

Ratsa üle Bodeni järve

Ludmilla Siimule ja
Peter Handkele mõeldes

1

Jälle oli suvi käes, see kõige soojem, aga kõige raskemini talutav aastaaeg meie laiuskraadil. Niikuinii on suve raske üle elada, aga seekord jäin kõigele lisaks veel üksi. Mu naine sõitis Poolasse. Mul polnud linnas midagi teha, kuid ma ei suutnud ära sõita. Vaatasin kalendrit, jälgisin naise marsruuti mööda võõrast maad ega väljunud päeviti toast. Pelgasin kuumust, pelgasin inimesi, pelgasin mõnd juhust või õnnetust. Õhtuti helistasin tuttavatele, otsisin kontakte sõpradega, kuid sõpru olen säilitanud vähe ja needki olid sõitnud suvitama, nagu kõik normaalsed inimesed suvel teevad. Mida rohkem ma linnas istusin, seda häbiväärsem ma endale tundusin. Mul oli tunne, et kõik teavad minu hingelist seisundit. Ei taha siin ennast teha psühopaadimaks, kui ma tegelikult olen — iga mõttemängu iseendaga võib kaugele arendada, igaüks saab hea tahtmise juures sellega hakkama. Mina mängisin juba mitmendat aastat suvemängu. Veel varem oli mul olnud suvelõpumäng. See tähendas nukrat muusikat, kahisevat lehestikku, põlevaid tänavalaternaid, öist jahedust. Aga suvemäng oli midagi hoopis hullemat. See tähendas vastutustundetust, higi, õhupuudust ja igasuguse lootuse kadumist. Mul on alati olnud tunne, et suviti muutuvad linnad polaarjaamadeks, kust on raske ära

sõita ja kuhu sa seepärast kuude kaupa tolgendama jääd, viina jood ja lõplikult alla käid. Nii oli ka minu suvepuhkus üks suur talvitamine. Paar sõpra aitasid mul üksindust leevendada, me jõime mõned õhtud restoranides ja baarides, kuid hommikune pohmelus tegi asja veel hullemaks ja me loobusime. Siis võtsid ka need kaks sõpra oma asjad kokku ja lahkusid linnast. Viimane sõber lahkus kahekümne üheksandal juulil, see on mul hästi meeles; mäletan veel isegi seda, et tema rong lahkus kell 15.55. Jäin täiesti üksi. Mu naine oli teel Krakovisse ja Oświęcimisse. Panin ära pooliku veinipudeli, üksi ei tahtnud sedagi. Kolm nädalat lahutas mind ajast, kui sain jälle olla korralik ja ühiskonnale kasulik inimene, kes käib tööl ega mõtle ülearuseid asju ega eruta ennast absoluutselt põhjuseta. Läksin õue, poodi. Eredas päikeses tundusid kõik mu võimalikud vead silmatorkavatena. Kuid keegi ei teinud minust eriti välja. Ostsin sööki, ehkki ma süüa ei tahtnud: piima, leiba, vorsti. Ajaleheputkas ei müüdud midagi, absoluutselt midagi. Tundsin, et asfalt nõtkub mu kingade all. Mustamäe elamurajoon oli täiesti tühi. Isegi autosid ei sõitnud, ehkki ma kõndisin olulise magistraali äärt mööda. Loomulikult ei laulnud ka linnud. Oli surma tund. Oli suvi, oli keskpäev. Päike seisis peaaegu seniidis. Kahel pool mind hõõgusid kuumust valged üheksakorruselised majad. Kõik aknad olid pärani, aga ühestki aknast ei vaadanud keegi välja ja ühtki kardinat ei liigutanud tuuleõhk. Kõndisin koju, loomulikult oli ka meie maja inimtühi. Läksin tuppa, haistsin võõraid lõhnu, kõdunemise hõngu, ehkki aknad olid lahti. Sõin isutult, maitsetut saia ja ligedat suvist vorsti. Või sulas ja kukkus noalt maha. Miski ei meeldinud mulle. Kui kena oleks olnud kuskil metsajõekeses ujuda, end tema puhastesse sügavustesse kasta! Kuid mis enam rääkida, kui kord valik tehtud ja hoiakud olemas. Vaatasin õhtul televiisorist mingit ameerika seltskonnakomöödiat. Sel ajal läks väljas jahedamaks ja ma tundsin tuuleõhku. Öiti võis veel elada. Just samal õhtul saabus mu naine Krakovisse. Olen Krakovis käinud ja tean, mis seal on. Mu silme ette kerkisid kerges riides poola naised, kuldne ehakuma kirikutornidel, Pariisi tualettidega erapoe vaateaknad, ma kuul-

sin ajaloolise pasunapuhuja nostalgilist kutset. Öösel lõppesid ka televisioonisaated. Ei mina jäänud maagilist akent tühjuses värelevana vaatama, vajutasin nupule, seegi teine maailm kadus. Lugesin kaua, mitut raamatut korraga, küll Prousti, küll Agatha Christie't, kuid miski ei meeldinud, kõik tundus edev, tühine ja lame. Oh, kui kurb oli see suvi, ja juba tollal ütles mingi ebamäärane eelaimus mulle, et saatusel on minu jaoks varuks veel uusi ja süngemaid üllatusi. Visklesin kaua voodis. Tänav aga elas nüüd äkki mingit uut ja salapärast elu. Päeval surnud linn oli üles ärganud. Aeg-ajalt paukusid uksed, aeg-ajalt kõlas samme ja itsitamist. Uinusin mingisse vastikusse unne. Nägin, et mu korter on rahvast täis. Põlevad küünlad, on ilmunud mingeid mulle tundmatuid pleiboisid ja luuletajaid. Nad kõik käituvad kuidagi jõhkralt ja taktitult. Nad teevad mulle avalikke etteheiteid. Ka minu parimad sõbrad on seal, kuid nemad ei tule mulle seekord appi. Vihastan, et mis kurat see siis õieti on. Haaran ühel purujoobnud raugal kraest ja hakkan teda ukse taha tõstma. Kohe kõlab pleiboide hulgast metalne hääl: Härra, ärge unustage, et see on kunstnik. Muidugi, selle olen mina jah unustanud, muidugi mina, kes siis veel. Pärast seda lähen endast täitsa välja. Loobun viisilast ja tatisest hoiakust, asun mehiselt asja juurde. Lükkan laua ümber, loobin pleiboisid taldrikutega, vannun töömehe moodi, annan neile jalaga tagumikku. Asi läheb üha segasemaks, lõpuks ilmub veel kolm tuletõrjujat. Mina vihastan, lähen minema. Heidan kuskil õpruse pulesteel ühes majas magama. Hommikul ärkasin selgest vastikust unenäost üles. See veel puudus, suvele lisaks. Mu naine oli kodus. Minu kõrval ja magas. Alles siis sain ma aru, et tema Poola-reis oli olnud minu halb unenägu. Rääkimata veel pleiboide orgiast minu korteris. Puhkesin nutma, kaelustasin oma naist ja olin õnnelik, et õudne suveuni möödas on. Saabub päev ja saabub sügis, hüüdsin ma rõõmsalt, aga kas sa tahad kuulda, kui hirmsat und ma nägin? Ja ma jutustasin talle kõik: palavusest, sõbra ärasõidust, Krakovist, pleiboidest ja tülist, isegi tuletõrjujatest. Naine jäi tõsiseks. Mis, küsisin ma äkilises aimuses, kas see oli siis tõsi? Ei maksa siis ennast nii täis võtta, muigas

mu naine, et mälulünk tuleb. Hea küll, suvi küll, aga need pleiboid, see kaklus — oli see tõsi? Naine naeratas. Tõsi — ja need tuletõrjujadki? Kolm tükki? Naine noogutas leebelt. Kuradile, karjusin mina, see ei saa tõsi olla, see on liiga absurdne. Sulle on palju asju absurdsetena tundunud, pärast muidugi, märkis naine, joo vähem. See pole tõsi, karjusin mina veel kord ja ärkasin üles.

Ma ärkasin teist korda üles. Oli hommik. Midagi polnud muutunud. Mu voodisse paistis kahvatu põuataevas. Olin üksi. Mulle tuli meelde, et täna sõidab mu naine Oświęcimisse. Tuikusin vett jooma. Kartsin kolmandat korda ärgata. Ma ei teadnud, mis ma siis oleksin eest leidnud. Ma ei julgenud ennast näpistada, sest mulle oli kahest ärkamisest küll. Sõin leiba ja vorsti. Piima olin külmkapist välja unustanud ja see ei kõlvanud enam. Kell oli alles pool kümme ja ma ei teadnud, kuidas järgmist puhkusepäeva välja kannatada. Tegin kalendrisse risti. Kümme päeva olid ristiga, kakskümmend ilma. Ma pidin puhkama veel kakskümmend päeva. Mu naise saabumiseni oli viisteist päeva. Vaatasin aknast välja. Kõik olid juba lahkunud. Kedagi ei olnud enam. Ma olin terves linnaosas jälle üksi. Ma olin nüüd nagu mõni jumal või päevavalvur.

Püüdsin võidelda langusmeeleoludega, mis mind sõid. Panin riidesse ja sõitsin tühja trollibussiga linna. Käisin raamatupoes, kuid midagi uut ei olnud saabunud. Tänavatel oli küll inimesi, aga nad rääkisid võõrast keelt. Need olid turistid. Nad tutvusid meie linnaga, mis on väga vana. Paljud neist olid väga purjus. See hirmutas mind. Kuid minu rõõmuks tõusis tuul. Võis loota äikest, üht tõelist lapsepõlveäikest. Nägin vanalinna kohale pilvi kogunemas. Kellad lõid, tuul tugevnes, kuid pilved liikusid mööda. Oli olnud paljas lootus, kuid see ei lohutanud. Ometi oli nüüd pärast tuulehoogu justkui veidi jahedam. Et mitte lasta oma mõtetesse tühja-tähja tungida, hakkasin kõndima ühe turistide grupi kannul. Nii jõudsin Raekoja platsile. Koos teistega, kes rääkisid mulle tundmatut keelt, kuulasin ingliskeelseid seletusi Raeapteegi kohta, mis on üks vanimaid, teda mainitakse esimest korda 1422. Mulle ja teistele öeldi, et keset väljakut on asunud

kaak, millel karistati süüdimõistetuid. Mulle näidati maja, kus olevat elanud akadeemik Thomas Johann Seebeck (1770—1831), kes olla jätkanud oma tegevust Saksamaal, kus avastas termoelektri. Selles majas asub nüüd nagu saatuse kiuste elektritarvete äri. Üle platsi puhus jälle tuul, tõstis lendu paberiprahti. Üles vaadates sain ma aru, et esimene hoiatus polnud juhuslik — jälle lähenes äikesevõimalus. Ma lahkusin turistidest, astusin veel mõnesse poodi, ei ostnud midagi ja sõitsin trollibussiga koju.

Mustamäel oli tuul palju tugevam. Paine, mis mitu päeva mu hinge ja südant oli vallanud, hakkas järele andma. Horisondile kerkis massiivne pilv. Ma lähenesin kodumajale. Siis märkas mu silm midagi arusaamatut. Minu toa aken oli mõrasid täis. Pilt lõhnas mõrva või õnnetuse järele. Sammu kiirendades tuli mulle miskipärast meelde, et mu naine on Oświęcimis, endises Auschwitz-Birkenau surmalaagris. Mulle tuli meelde inimkondikillukestest üleküllastatud muld, mida olin sõrmitsenud kuskil Birkenau taganurgas. Kõik, mis maailmas halba, tuli mulle meelde. Kõik, mis mind oli ängistanud, oli jälle minuga. Tuppa tormates nägin, et kogu põrand on klaasikilde täis. Oli juhtunud lihtne asi: tuulehoog paiskas akna kinni, paiskas sellise hooga, et klaas lendas puruks, killud üle kogu toa laiali. See oli just see tuulehoog, mis mulle termoelektri leiutaja Seebecki maja ees kergendust oli toonud. Armetu oli nüüd mu tuba. Kuid ometi äratas just see jõhker sissetung mu eraellu minus mingi aktiivsuse. Olin ju mitmendat päeva viibinud veidras allergias. Nüüd hakkasin kiiresti ja täpsete liigutustega klaasi koristama. Kõigepealt suuremad killud, vaatamata sellele, et nad mu kätesse sügavaid haavu lõikasid. Mul oli üks pappkast, justkui klaasikildude jaoks mõeldud. Sinna kandsin kühvliga ka väiksema prahi. Pühkisin toa hoolega ja mitu korda üle. Katki oli läinud ainult sisemine klaas, välimine oli terve. Mul polnud hädа midagi. Aga veel nüüdki mõtlesin, kui imelik tunne minus oli tekkinud oma kodu sisselöödud aknaid nähes. Ma mõistsin, milles asi oli — mul on õnnestunud elada nii, et ma ei olnud veel mitte kordagi oma elus näinud oma kodu sissevisatud aknaid. Ma olin näinud katkiste akendega

koole, klubisid, käimlaid, mitte kunagi kodusid. Sellest see ehmatus. Aga see ehmatus ehmatas mu üksindusest kaineks. Küll ma koristasin tol õhtupoolikul tuba, küll ma pühkisin tolmu! Kella viie ajal oli kõik korras Panin muusika mängima. Igal põlvkonnal on oma pasunapoisid, oma lapsepõlve muusika. Minu isa armastab siiamaani *pas de pagne*'e ja *pas de quatre*'eid puhkpilliorkestrite esituses. Mina hakkan oma lapsi vanas eas tüütama biitlitega. Ei jõua mina areneda ega kaasas käia. Nüüdki valisin oma kaks lemmiklaulu, nimelt I ME MINE ja LET IT BE ja kuulasin neid umbes kümme korda järjest. Kõik oli jälle hästi. Mõtlesin, et ehk saab puhkuse katte all ometi mingit tööd välja mõelda, kaua ma siis viibin selles kunstlikus surmas, kaua ma halisen? See on ju mehele kohatu. Mees peab ikka olema tegevuses, täis plaane ja tarmukust. Mees peab oma perekonna tulevikku kindlustama, isegi siis, kui ta naine on Oświęcimis. Mees ei nuta. Aga ta ei naera ka laginal, see oleks edev. Mees muigab, Mees ei halise. Mees ei tunne hirmu. Mees ei tõsta olematuid probleeme. Mees ei lasku metafüüsikasse. Mees on praktik. Mees on lihtne. Mees on mees. *Cherchez* mitte *la femme*, vaid hoopis *d'homme*. Nii ennast veendes panin selga oma parima ülikonna, valisin oma parima lipsu. Inimeses peab kõik olema kaunis, ka nägu. Äkiline kergendus tegigi mu näo võrdlemisi kauniks. Aga väljas hämardus. Äike oli tulekul. Tume õhtuülikond seljas, kummardusin ma aknast välja ja vaatasin üle linnaosa. Olin nagu väike kuningas või väike kangelane. Siis heitsin õlgadele tolmumantli ja läksin ümbruskonda jalutama. Kavatsesin hiljem ka mõnest baarist läbi astuda, mõne pitsi teha. Maailm oli elektriseeritud. Kahekümne nelja tunni jooksul oli kõik tundmatuseni muutunud.

II

Astusingi pisikesse kohvikusse ja jäin seisma leti äärde, et uurida, mida pakutakse. Enne aga liikus mu pilk üle ruumi. Pooled lauad olid vabad. Midagi erilist ei olnud. Ometi pöörasin veel kord pilgu letilt lauda-

dele. Nurgalauas istuv mees tervitas mind. Ma tundsin ta kohe ära. Teretasin vastu ja mul hakkas hirmus hea ilma, et selles koledas suvises linnas võib siiski mõnda tuttavat kohata. Muidugi, me polnud ei tea kui lähedased tuttavad, aga küllap oli temagi hinges mingi salajane suvepiin. Võib-olla oli see kõigil hinges, aga teised ei tahtnud seda välja näidata või ei osanud isegi aru saada, mis neil viga on. Tuttav mees kutsus mu nooruusega enda lauda. Ma võtsin kutse hea meelega vastu. Istusin ja ta pakkus mulle suitsu. Ise ütles, et õlg on viimasel ajal nii valus, et ei jõua põlevat tulekuigi tõsta. Noogutasin, sest ka mul oli õlg valus. Mul oli kahtlus, et kõigil meestel on üks õlg valus. Alati tuleb see lõpuks ilmsiks. Mõned varjavad oma õlavalu eriti peenelt, aga see neid ei päästa. Rääkisin mehele ka oma õlavalust. Tema tegi nalja, et äkki on see mõni imperialistide viirus, mis nad siia lahti on lasknud ja mis teab mele mehed võitlusvõimetuks — keegi ei suuda enam püsti tõusta. Tegin ettepaneku juua klaas veini, kuid tema vaidles vastu — magu ei kannatavat enam hästi haput veini, magusat aga pole selles kohvikus näha. Ka minul on esimesi märke kroonilisest gastriidist, ka mina ei taha enam kuiva veini. Olime niisiis teineteisele oma haigused ära pihtinud. Leppisime kokku, et võtame paar pitsi konjakit, ehkki see mõjub kõige hullemini maksale. Aga me ei teadnud, et meil maks korrast ära oleks. Tema tellis ja mina hakkasin äkki spontaanselt rääkima, kui halb mul juba mitmendat päeva selles suures, kuumas ja surnud linnas on. Olin pidanud kaua vaikima. Nüüd rääkisin nagu paisu tagant. Tema toetas minu polaarjaama mõtet ja rääkis, et ta on ise polaarjoone taga olnud ja näinud, kuidas inimest võib haarata tahtejõuetus ja ta jääbki sinna, kus ta on. Küsisin, mis teda polaarjoone taha viis. Ta ütles, et see oli ammu, ülikooli ajal. Mina sõimasin oma kodulinna edasi, kuid tema tegi vahepeal ettepaneku konjakit maitsta. Maitsesime, ja konjak ei maitsenud hästi, oli ebameeldiv nagu käesolev suvigi. Rääkisin natuke julgemalt. Ütlesin, et mu naine on Oświęcimis. Aga see mulle nii tähtis lause jättis ta külmaks. Igal lausel on siiski taga mingi isiklik traditsioon ja ei tohi nõuda, et teised seda mõistaksid. Kuid ometi sai ta

minust omamoodi aru, sest ta ütles, et on oma naisest lahku läinud. Millal? küsisin mina. Juba aasta tagasi. Muidugi, me ei olnud teineteist kaua aega näinud. Paraku ei tundnudki mina ta naist. See tähendab, ma teadsin, et ta oli abielus, aga me ei olnud tema naisega kohtunud. Seetõttu ei tekkinud mul mitte mingisuguseid assotsiatsioone, ühtegi oletust, miks just nemad lahku läksid. Küsisin siis otse, et miks. Ta rüüpas konjakit ja seletas, et see olevat olnud nagu mõlemapoolne kokkulepe, et mõlemale tundunud nii parem olevat. Niisugused jutud on mulle alati kahtlastena tundunud. Palusin täpsustada, mis see tähendab, et mõlemale parem. Ta rääkis, et muidugi on niisuguse jutu taga mingi mõlemapoolne jahenemine, tüdimine, mis võimaldabki niisuguse väliselt kaalutleva tooni. Mõlemad abielupooled on nagu käega löönud ega viitsi enam midagi ette võtta, ei positiivset ega negatiivset, lihtsalt loobuvad problemaatikast. Kuule, kas ma tõesti pole su naist näinud? küsisin mina. Võimalik küll, et ei ole, vastas tema, ta elas ju viimased aastad maal ema juures. Sellepärast siis, taipasin mina. Rääkisin siis oma sõbrast N-st, kes kahekümne üheksandal juulil kell 15.55 lahkus, vist Jõgevale, ja mu üksi jättis. Mis N. seal Jõgeval teeb, küsis tuttav üllatunult. Ta ei läinudki otse Jõgevale, vaid Jõgeva lähedale maale, kus tal on isakodu, seletasin mina. Kas N. on siis maapoiss? küsis tema üllatunult nagu ennegi. Miks see sind nii imestama paneb, küsisin mina vastu. Maapoisiks mina teda küll poleks pidanud, väitis tuttav. Ah, linnas õpitud maneerid, ja ta räägib oma lapsepõlvest üldse vähe, arvasin mina, ta pole ju sellest õieti mitte kellelegi rääkinud, otsekui häbeneks. Tuttav sai aru, nagu heidaksin ma meie ühisele sõbrale midagi ette, ja hakkas teda kaitsma: ta on ju väga vahva poiss. Muidugi on, nõustusin mina, ma ei tahtnudki tema kohta midagi paha öelda, lihtsalt pisike heatahtlik kriitika, mis sõprade vahel võib olla. Ma ei taha tegelikult mitte kellestki paha rääkida, seletasin edasi, mõned faktid lihtsalt mõjuvad etteheidetena, aga sinna ei saa mina midagi parata.

Sel hetkel langes maale vihmalaviin. See tuli nii

äkki, et mulle meenus võrdlus pangest, millel põhi alt ära tuleb. Maapind kaotas oma esialgse kindla vormi ja muutus värisevaks ja elusaks massiks. Inimesed võtsid kingad jalast ja jooksid varju. Väike kohvik tuli jalamaid inimesi täis. Õhus oli märgade riiete lõhna. Naeratasime teineteisele. Nüüd ei saagi me enam kuhugi, ütles tema. Ah, kuhu meil kiiret on, vastasin mina, ja rääkisin, kui kole oli ennist mu korter, kui tuul akna puruks lõi. Kas sul on ammu korter, küsis tema. Kaks aastat, vastasin mina. Kooperatiiv? Ma noogutasin. Muidugi, kust sa teda muidu saad. Rääkisime tükk aega kooperatiivelamutest — ka tema oli kooperatiivkorteri staadiumis —, siis ägas tegin mina ettepaneku juua veel viiskümmend grammi konjakit. Kui ta puikles, lubasin ma välja teha. Niikuinii pole kuskile minna. Vihma sajab nagu oavarrest. Milline imelik võrdlus. Olen selle päritolu siiski kindlasti lugenud. Kõigi võrdluste päritolu on ju teada. Viipasime ettekandja oma laua juurde ja tellisime uma konjaki. Meie selja taga seisis vihmast märg rahvas. Kohvikus süüdati lambid. Hakkas hubasem, oleks nagu sügis lähenenud. Hakkasin oma unenägu jutustama. Tavaliselt ma ei jutusta oma unenägusid, aga tavaliselt ei jää unenäod mulle üldse meelde. See kahekordse ärkamise unenägu aga tundub mulle nii tähendusrikas, et ma pidin rääkima. Muidugi, nii loll ma ka ei ole, et ma ei mõistaks, kui palju meie ajal tähendab unenäo teooria tundmine, unenäosümboolika mõistmine, ja kui palju on lugenud meie sajandi unenäoline kirjandus, kasvõi Franz Kafka, või Hesse «Stepihunt». Meile meeldivad, meile jäävad meelde eelkõige need unenäod, mis on kaasaegsed, mis vastavad aja vaimule, mis on moodsad. Unenägu kahest ärkamisest on muidugi tõeline meie sajandi unenägu. Jutt, et ma kardan kolmandat korda ärgata, või koguni neljandat, on muidugi maneerlik jutt. Sellel jutul on oma vana traditsioon: elu on unenägu (Calderon), unenägu on elu (Grillparzer), unenäomäng (Strindberg) ja nii edasi ja nii edasi. Aga ma jutustasin ikkagi oma unenägu. Kas viiekaar läheb sellest inetumaks, kui me teame tema tekkemehhanismi? Kas lähedus naisega on vähem meeldiv, kui me teame seksuaalse naudingu füsioloogiat?

Ma jutustasin oma unenäo ära ja lisasin muidugi juurde, et kardan jälle ärgata. Tema naeris ja tõstis klaasi. Aga ta silmadesse oli ilmunud midagi vaikselt melanhoolset. Mu unenägu oli ometi mõjunud, ja niisugused arhetüüpilised asjad mõjuvad alati. Ta rääkiski nukralt, et on juba lapsepõlvest kahtlustanud olemasoleva maailma tunnetamise võimatust. Teda olevat alati huvitanud lõpmatuse probleem. Ta olevat endalt lapsena küsinud: kaas saab eksisteerida lõpmatut ruumi, kas saab meie kujutlusvõime seda näha? Ei, vastanud ta endale. Aga kui eksisteerib lõplik ruum, siis on seda veel raskem kujutleda, mõelnud ta edasi, sest kohe tekiks küsimus: mis on lõpu taga? Ja nii olevat ta endale ära tõestanud lõpliku maailma võimatuse ja lõpmatu maailma võimalikkuse, kuid alati olevat jäänud mingi kahtlus, et ehk äkki pole üldse midagi ja kogu see värk on üks meie haige aju sünnitis. Just, hüüdsin mina vahele, kaheteistkümneaastaselt olid mul samad mõtted! Juba siis vaevlesin ma ahastuses, et äkki pole midagi olemas! Kui agnostilised oleme olnud oma eelpuberteedis! Alles küpse noormehena hakkasin ma uskuma asjade püsivusse.

III

Vihm hakkas vaibuma. Inimesed meie selja tagant läksid jälle välja tänavale. Ka meie ärkasime oma lapsepõlve filosoofiast. Kus sa elad, küsis ta minult. Ütlesin, et päris lähedal, ja kutsusin ta oma korterit vaatama. Küllap meil mõlemal oli mingi hirm üksi jääda, suve omaette taluda. Läksime välja. Õhk oli nüüd osooni täis ja tolmust puhas. Hingasime mõlemad sügavalt sisse. Veel voolas vett mööda tänavaid allamäge, veel keerles vahuseid ringe kanalisatsioonikaevude ümber. Ilm helenes. Ja kell oli alles üheksa. Üle tunni aja oli veel jumala valgust. Nii me siis läksime kahekesi, kaks suvehädalist, mina lühem, tema pikem, mina habemega, tema ilma, mina paksem, tema kõhnem, mina noorem, tema veidi vanem.

Ma ei küsinud temalt midagi, kui me lompide vahel manööverdasime, aga tema hakkas ilma küsimata rääkima nilsugust lugu. Ta olla ühe oma sõbra ees kohutavalt süüdi. Ma ei hakka nime nimetama, aga sa saad kohe aru, miks, ütles ta, ja kui saad ise aru, kellest ma räägin, siis hoia oma teada. Aga võib-olla sa ei tunnegi teda, lisas ta. Ära parem räägi, hoiatasin mina igaks juhuks. Ei tea, miks. Vahel ei taha võõraid saladusi. Aga ta rääkis ikka. Ta olla Ameerikast saanud väikese diktofoni, firma Sanyo. Üks sugulane saatnud. Kaua aega polevat ta osanud sellega midagi peale hakata. Siis ükskord olevat tema juurde kogunenud sõbrad. Jutt olevat läinud X-i peale. Muidugi, jutt oli selles stiilis, nagu selliste mehest praegu moes on rääkida, märkis ta, ja mul polnud enam vaja küsida, kellest jutt on. Mul oli miskipärast hea meel, et mina ise X-i siiski nii põgusalt tundsin. Ära ütle mulle tema nime, segasin ma igaks juhuks vahele, ma tean. Ta noogutas ja jätkas. Jutt läks X-i suhtes võrdlemisi teravaks. Aga mina panin diktofoni käima. Salaja muidugi. Ta on hästi väike ja must, mahub ükskõik kuhu, kasvõi riiulisse raamatute vahele. Võtsin kogu selle purjus loba lindi peale ja unustasin ära. Kui X minu poole tuli — see toimus mitu kuud hiljem, — läks jälle väikeseks võtmiseks — tead ju, kuidas siin Eestis teisiti ikka saab. Ma hakkasin talle linti ette mängima, ma ise ei mäletanud, mis seal peal oli. Kui ma tabasin, mis tegelikult toimub, oli juba hilja. X kuulis, mis temast tagaselja räägitakse. Kõigi oma sõprade käest. Ja räägiti valimatus stiilis, inetus sõnastuses. Ma rebisin magnetofoni X-i käest, aga hilja — ta oli kõike juba kuulnud. Ta oli kuulnud vulgaarseid väljendusi. Ta oli kuulnud, kuidas üks ta parimaid sõpru tema kohta ütles: käigu karu p... ! Mu tuttav naeris virilalt. Kõlab lollakalt, aga see on õudne. Ma võtsin kasseti recorderist välja ja murdsin puruks. Tead, kui raske on kassetti pooleks murda? küsis ta. Ma noogutasin huupi. Eks me kõik ole midagi pooleks murdnud, mis selleks pole ette nähtud. Esimesel kursusel murdsin mina kord laualambi pooleks, rääkimata pliiatsitest. See oli naiste pärast. Mu tuttav oli oma suurima mure mulle ära rääkinud. Ah, leidsid ka Watergate'i, ütlesin teeseldud ükskõiksusega. Seleta talle ära, tead ju küll, ja ka tema teab, kuidas need purjus meeste asjad käivad.

Edasi läksime vaikides. Ta oli ennast nagu tühjaks rääkinud ja see tõi mulle kergendust. Mitte mina üksi ei kannatanud. Mul olid hoopis teistsugused asjad südamel. Mina olin (jaapani!) teleobjektiiviga pildistanud intiimseid stseene naabermaja valgustatud akendest. See oli ilus masin, fookuskaugusega 1000 mm. Kord tabas üks mees mind võtetelt. Ta süüdistas mind roppude sõnadega, kuid õiglaselt. Ma olin paljastatud. Täpselt samuti nagu salalindistaja, kes mu kõrval kõndis. Miks me küll nii kangesti tahame oma nina teiste inimeste ellu toppida? Endast olin ma valmis kõike ootama, kuid mu kõrval kõndijat pidasin teistsuguseks meheks, vähemalt mulle tundus, et olin alati pidanud. Tema oli mulle pihtinud nagu suvemees suvemehele. Miskipärast eelistasin ma vaikida, ja sellest hetkest peale oli tema minust üle. Ta oli ausam kui mina.

Aga siis seisimegi minu maja ukse ees. Läksime trepist üles tuppa. Märkasin õhtuvalgust, vihmast pestut, mis paistis otse mu aknasse. Oli veel küllalt valge. Panin ta istuma ja keetsin kohvi. Mul oli poolik pudel veini, mis lahkunud sõbrast jäi, kuid ta keeldus, ja ma ise ei tahtnud ka. Istusime teineteise vastu akna alla. Miskipärast ei vaadanud me teineteisele otsa. Me olime täna üldse vähe teineteisele otsa vaadanud, otsekui oleks meid sidunud salajane kokkulepe. Vaatasime koos õhtu saabumist. Nägime võõraid inimesi vastasmaja rõdudel toimetamas. Vihm oli nad ellu äratanud ja päevavalgele toonud nagu seened. Nüüd olid nad küll äkki olemas. Aga kus te enne olite? küsisin kuuldavalt. Siis, kui mul raske oli? Mu naine lahkub vist praegu Oświęcimist, hakkasin jälle pihtima, ja mina ei saa sellest Oświęcimist enam lahti, terve elu jälitab mind kujutlus õhkuvisatud juudilapsest, keda märklauana kasutatakse, ja sellepärast ei tahagi ma ise vist lapsi, sest lastel on tsiviliseeritud maailmas ülimalt ohtlik elada. Siis oli meie vahel vaikus. Ainult kell tiksus. Meie pilgud olid kiindunud kustuvasse taevasse. Äkki küsis tema: kuidas vend elab? Ma vaatasin talle otsa. Nüüd oli juba päris hämar. Ta silmaterad läikisid. Ta suu oli suur. Ta näost tungis esile nina. Ta nägu oli poorne ja piklik. Ta lõhnas tubaka ja lavendli järele. Tal oli täisvillasest helehall džemper. Ma vaatasin teravalt. Ta ninasõõrmetes liikusid karvakesed hingamise taktis. Ta kulmud olid kokku kasvanud. Kulmude all olid silmad. Silmavalged olid kaetud punaste vaevumärgatavate joonekestega, küllap need olid veresooned. Silmavalge keskel oli ümmargune must ring, mis koosnes nagu kahest ringist: heledamast välisest ja täiesti tumedast sisemisest. Näo alaosas olid karvad valmis naha seest välja tungima. Ebakorrapärase kujuga kõrvadele langes palju juukseid. Tal oli üks käsi põlvedel ja teine püsti. Teise käe sõrmede vahel oli sigaret, mis suitses. Ta oli oma küüned ära lõiganud. Ta oli väga mehelik, ma olin täiesti kindel, et ta oli mees. Ta silmitses sigaretiotsa. Aga mina olin juba kõigest aru saanud. Mitte selles polnud asi, et mul ei olnud venda. Mis see vend loeb, mul võis vend ju olnud olla, mulle võis veel tulla vend, vend oli see kõige viimasem asi.

Kõige tähtsam oli, et ma ei tundnud minu vastas istuvat meest. Ja nüüd, enne, kui ma oma õudse lõpuga peale hakkan, püüan tagantjärele meenutada oma versiooni, mis mul pidi algul, seal kohvikus olema. Mul pidi olema üks versioon. Ilma versioonita ei saanud ma ju tema lauda istuda. Kas ma pidasin teda oma esimese pruudi klaveriõpetajaks? Või arvasin, et oleme kohtunud kunstiklubis? Või oletasin ma, et ta on Moskvast? või Tartust? või et ta on arhitekt? või et ta on sõber? sugulane? tuttav? lähedane? kolleeg? Ei tea. Ma ei saa seda enam kunagi teada. Ja ma ei räägi sellest enam. Ma räägin sellest, mis edasi sai.

Niipea, kui ma olin aru saanud, mis juhtunud on, jäin ma vait. Ta ootas mu vastust, tõstis pilgu, vaatas mulle otsa ja luges mu mõtteid. Ta sai aru just sellest, millest mina olin aru saanud. Nüüd teadsime mõlemad, kes me tegelikult olime. Me tundsime teineteist ära.

IV

Tõusin tasakesi, otsekui püüdes teda mitte ärritada, ja läksin toa sügavusse. Nägin ta siluetti vastu ehakuma. Tema jäi esialgu istuma. Aga ta istus liiga liikumatult. Ta hoidis ennast meelega vaos. Niiviisi möödus

vist peaaegu minut. Alles siis küsis tema: kuhu vend siis jäi? Vaikus minu poolt. Ta küsis nii, sest oli juba aru saanud, et mul venda ei ole. Ta lootis miskipärast, et vahest mul oli kunagi mingi vend. Ükskõik missugune vend. Ma raputasin tummalt pead. Vend Toni? Ma raputasin pead, mu suu oli krambis. Mitte Toni. Mul pole kunagi venda olnud. Vend Toni on kindlasti kuskil olemas, aga ta ei ole minu vend. Mõnel teisel teie tuttaval on kindlasti vend Toni, ütlesin mina, mitte minul. Ma olen üksik laps, ausõna. Ainus laps perekonnas. Aga kas te ei tunne siis Tonit, küsis tema. Ei, ma ei tunne üldse. Ma ei saa ju teda tunda. Mees tõusis üles ja läks teise seina. Tegin meeleheitlikult oma mälus inventuuri, aga ma ei suutnud meenutada, millest me olime rääkinud. Me vältisime teineteise pilku. Kell tiksus. Tahtmatult liikusin ma tooli poole. Seda saaks ehk hädakorral relvana kasutada? Mulle tuli pähe igasugust jama, teiste kõnelusi. Meenus ühe Moskva (või Sverdlovski) stsenaristi seiklus Siberi suurlinnas. Ta olla läinud üht läti plikat päästma ja erakorteri köögis olid platnoid ta sisse piiranud. Stsenarist oli märganud oma jalgade juures maas tühje pudeleid, haaranud äkki kaks neist, ühe kummassegi kätte, ja andnud kahele bandiidile korraga pähe, mille järel tekkinud segaduses oli tal õnnestunud põgeneda. Ma ei tea, kas see tegelikkuses nii juhtus. Võib-olla jutustas stsenarist mulle stseeni mõnest oma filmist? Ma võtsin tooli seljatoest kinni. Mu sõrmed ei higistanud. Tema liigutas ennast. Olin kõigeks valmis. Kus me siis õieti tuttavaks saime? küsis ta teeseldud muretusega. Võib-olla ülikoolis? küsisin ma hästi rahulikult, ehkki teadsin, et ükskõik kus, aga ülikoolis küll mitte. Ma olen TPI-is õppinud, naeris tema nukralt-närviliselt, kas me seal ei saanud tuttavaks? Ma vaikisin saatanlikult. Aga kust teie N-i teate, küsisin siis vastu. Loomulikult lavalt. Mis lavalt? N. on ju näitleja, vastas tema ausalt, ta on ju näitleja. Ongi näitleja, hulk huvitavaid osi, peamiselt infantiilsed noorukid, enamasti punastes pükstes. Mina, kes ma N-i elust tunnen, tema naistki, ja last, viieaastast, unustan pahatihti ära, et N. on näitleja — seda enam, et ta meeldib mulle rohkem inimese kui näitlejana. Te ei t u n n e siis N-i?

küsisin ma. Muidugi tunnen. Kust? Lavalt tunnen. Te siis ei t u n n e N-i, karjusin mina, ärge tulge mind hullutama. Aga kõik ju tunnevad teda, vastas tema huulte varisedes, k õ i k j u t u n n e v a d N-i! M i n a pole kõik, läksin ma endast välja, mul on eratutvus. Ka tema kõrgendas häält. Palun, kust me siis teineteist t u n n e m e? küsis ta ennast sirgu ajades ja tegi äkki minu poole sammu. Ma astusin omakorda ühe sammu tagasi. Miks te seda v a r j a t e? karjus tema. Ma ei varja, ma üldse ei varja, seletasin aega võita püüdes, isa ma mõtlen, tuletan meelde, see on ju nii lihtne, aga peab arvestama, kui palju elatud elu on selja taga, kui palju tutvusi, intriige, elamusi ja sõprusi. Keda te mõtlesite, kui ma rääkisin X-ist, keda ma salaja lindistasin? küsis tema. Ma ei mõelnud kedagi, valetasin mina. Kuidas te ei mõelnud, kui te ütlesite, et tunnete X-i? Ma mõtlesin . . . — Takerdusin. Ma ei saanud ju võõrale inimesele öelda oma kõige salajasemaid asju! K e d a t e m õ t l e s i t e? kisendas võõras mees. Ma mõtlesin üht oma sõpra, vastasin mina. Aga kust me siis teineteist tunneme?

Mu julgus tuli tagasi, sest kuulsin ta hääles nõrkuse noote. Tuba oli nüüd täitsa hämar. Vaatasin külalist kustuvas valguses. Ta võis olla kurat teab kes. Ma ei tundnud ju tema iseloomu, ma ei kujutanud ette, mis ta võiks teha. Võib-olla oleme koos olnud mõnel turismireisil? küsis ta nüüd juba võrdlemisi formaalselt. Me pole kunagi elus varem kohtunud, ütlesin ma jõhkralt ja panin tule põlema.

Ütlesin enne, alles siis vajutasin lülitile. Mu toa laes on kahesajavatine lamp. Me seisime teineteise vastas ja meie vahel oli tuba, tühi ruum. Ta vahtis mulle klaasistunud silmil otsa. Ta suu ahmis õhku. Ma tahtsin teda aidata, sest me mõlemad olime ju inimesed. Oleksin tahtnud teda lohutada, frustratsioonist päästa. Astusin sammu tema poole ja sirutasin käe ette. Tegin kõige tavalisema žesti, mida etoloogiliselt saab tõlgendada kui sõbralikku, avameelset. Ma avasin suu, et öelda paar lahket sõna. Aga kui ma veel ühe sammu tegin, haaras ta südamest kinni ja vajus mööda seina maha. Läksin ta juurde. Ta hingeldas ja oigas. Teadsin, et ei tohi teda puudutada, vähimgi pingutus võib

talle saatuslikuks saada. Aga mul polnud kodus medikamente. Ja peale selle polnud mul telefoni. Olen asjatult telefoni palunud, otsekui ette teades, et ühel päeval niiviisi juhtub. Kuid uue alajaama ehitamine venib ja venib, uusi numbreid on raske saada. Lähim telefoniautomaat on poe juures, umbes kolmsada meetrit eemal.

Eelistasin abi kutsumist surija juures seismisele ja ootamisele. Jooksin pehmesse ja niiskesse õhtusse. Jooksin kõigest jõust ja nägin juba eemalt, et telefoniautomaadi juures pole järjekorda. Kardan, et ma poleks julgenud kedagi aparaadi juurest ära tõrjuda. Aga nüüd sain ma kohe kiirabijaama valida. Kutsusin arsti välja. Siis panin toru hargile ja kõndisin aeglaselt kodu poole tagasi. Olin oma teate edasi andnud. Praegu, sellest kirjutades meenub mulle vana saksa legend, mis on motiivina mitmetes kirjandusteostes kasutust leidnud. Üks kuller kihutab tähtsa teatega. Ta ratsutab kogu öö. Kohale jõudes, hommikul öeldakse talle, et ta on galopeerinud üle suure järve, üle imeõhukese jää, mida kattis lumi. Kuller ei teadnud, et vaid ta kiirus päästis teda. Oleks ta peatunud, oleks jää murdunud. Kui kullerile seda öeldi, haaras ta südamest ja kukkus surnult maha.

Õhk oli niiske ja jahe. Piilusin akendesse, mille taga naised tegid süüa. Ma kuulsin kauget kiirabisireeni. Kiirendasin sammu. Maja ette jõudsime ühel ajal. Mees kanti autosse ja viidi minema.

Ta suri teel haiglasse. Ta nimi oli (. . .), sünd 1939. Elukoht: Tallinn, (. . .). Lahutatud, lasteta. Töökoht: ENSV Energeetika ja Elektrifitseerimise Tootmisvalitsus. Haridus: kõrgem. Kuupalk keskmiselt 170. — Välisreisid: SDV, Tšehhoslovakkia. Vanemad surnud.

Minul oli toimunut väga raske seletada. Algul ei uskunud mind keegi ja minu ausat seletust (mida ma siin nüüd ka kordan) peeti küüniliseks unenäoks, vastutustundetuks naljaks, kohatuks sekkumiseks teise inimese saatusesse. Lõpuks aga selgus, et valetamiseks pole mul mingit motiivi. Mul õnnestus tõestada oma süütust veel enne, kui mu naine Poolast saabus.

Ent ta nägi katkist akent, ja mul oli raske talle seletada, mis mu toas juhtunud on. Mu naisele meenus kohe

meie perekonnatuttav, poeet, kes alati tahab lahkuda lennates, akna kaudu. Mu naine oli veendunud, et poeet on oma paranoidse fantaasia ellu viinud. Ta nuttis. Ma räägisin tuulehoost, äkilisest tuulehoost, mis maailma tabistas, aga ma ei uskunud seda enam isegi. Mulle tundus, et mu külaline lõi tõesti akna katki, või tuli ta sellest aknast sisse, või lahkus tema selle akna kaudu, mitte poeet.

1974

Stseene näidendist «Good bye, baby» *

See näidend koosneb 13 stseenist, mis on ühendatud ideeliselt, kuid mitte süžeeliselt. Peale siintoodute on olemas veel järgmised stseenid: «Sõnad lähevad lahku tegudest», «Naine kaotab häbitunde», «Salvador Allende lahkub elust», «Deklamaator kaotab tasakaalu», «Che Guevara lahkub Kuubalt» jne. Siin on trükkimiseks valitud enam literatuursed tekstid: puhta teatriteksti koht olgu siiski ainult teatris.

ODYSSEUS LAHKUB NÜMF KALYPSOST

Ogygia saar.
Odysseus istub lõdvalt ja joob lähkrist või pudelist veini.
Kalypso ketrab. Võib tasakesi laulu ümiseda.

ODYSSEUS: Seitse aastat kooselu, Kalypso ... Seda on palju ... Seitse aastat rahulikku, muretut puhkust. Aga see on vajalik pärast sellist tormilist eluperioodi, mis mina olen läbi teinud. Kas või Trooja sõda! «Ilias» lausa kirendab minu nimest. Jätame arvutud pisilood kõrvale. Aga kas või minu spioneerimine Troojas, kerjuseriided seljas! Pidev oht, pidev võimalus, et sind ära tuntakse. Minu arvukad salakavalused ja nipid!

* Näidend esietendus Riiklikus Noorsooteatris 31. oktoobril 1975. a. Lavastaja Kalju Komissarov, kunstnik Tõnu Virve.

Lõppude lõpuks otsustasin ju mina pikaleveninud Trooja sõja saatuse. Sest nimelt minult tuli idee ehitada kurikuulus puust Trooja hobune, mis mehi täis pandi ja uudishimulikele Trooja elanikele sokutati. Anna andeks, et ma sellest räägin, aga ma lihtsalt ei saa vaikida. On loomulik, et mees vajab tunnustust ja siin maailmast äralõigatud saarel oled sina minu ainus kuulaja. Muide, ega mina algul ei tahtnudki Trooja sõtta minna. Arvasin, et see on imperialistlik sõda, vallutussõda. Olin äsja abiellunud... Mis sa ohkad? See oli ammu, oli, mis ta oli ... See on teine elu, mis ei puutu siia ega sinusse, minevik ... Mul sündis poeg. Vaiksed rõõmud nooruskodus ... Ma eelistasin rahulikku elulaadi. Olin paadunud patsifist. Ma ei tahtnud jätta tsiviilelu. Muide, ma mängisin isegi nõdrameelset, et sõjaväest pääseda. Aga mu kavalus paljastati ja ma läksin sõtta, ehkki esialgu väga vastumeelselt. Millal sõda mulle õieti meeldima hakkas? Ei oskagi täpselt öelda. Küllap siis, kui mind tunnustati. Olin tunnustust alati vajanud — väike poiss, lapsena tihti haige. Ma hakkasin kõnesid pidama. Palamedes pidas enda arvates paremaid kõnesid kui mina, sest tal olid head sidemed. Ma peitsin öösel Palamedese telki koti kulda ja lasksin jutu lahti, et Palamedes on Trooja spioon. Kuld leiti ja Palamedes mõisteti surma. Mul ei olnud temast kahju. Ta oli aferist. Ta pidi surema. Sõda on sõda. Kõnesid o l i tarvis ja minu kõned o l i d efektiivsemad kui tema omad. Mul oli hea stiil. Kui Thersites tahtis lahinguväljalt jalga lasta, ütlesin ma nii:

«Kui näen veel üks kord, et jälle nii lollisti latrad, / siis Odysseuse pead enam ärgu ma õlgadel kandku, / ärgu ka sest ajast hüütagu mind Telemachose taadiks, / kui sinust haarates ei tõmba ma hõlsti sult armast / ning alus-kuube ja kõike ka, mis häbiliiget sul katab, / ning ei nutvana sind aja kiirete laevade juurde / välja siit koosolekult, häbiväärselt peksagi andes.»

Järgnevat kirjeldab Homeros nii:

«Ütles ta nõnda ja sauaga lõi mehe selga ja õlgu. Kössi sest tõmbus too, veed silmist tal purskusid ohtrad, sinkjana paistetas suur verivorp . . .»

See oli vajalik. Ainult nii sai ära hoida paanikat ja taganemist. Sa ei taha üht lonksu? *(Paus.)* Olgu, ma joon ise. *(Paus.)* Oh, Kalypso, Kalypso, miks oled tusane?

(Läheb Kalypso juurde ja suudleb teda. Samal ajal algab kauge helikopterimürin. See läheneb ja läheneb. Kasvab.)

KALYPSO *(üles vaadates)*: Helikopter!
ODYSSEUS: Teadetetooja Hermes!
KALYPSO: Jumala helikopter laskub!
ODYSSEUS: Meie saarele toovad jumalad teate!

(Helikopteri mürin kasvab ja lõpeb äkki.)

HERMES *(sisenedes ja lenduriprille eest võttes)*: Tere siit-rahvale.
KALYPSO: Tere tulemast Ogygia saarele.
HERMES: Odysseus, kui ma ei eksi?
ODYSSEUS: Kas ma olen siis väga muutunud?
HERMES: Seitse aastat pole tsiviliseeritud maailmal sinust teateid.
ODYSSEUS: Mul olid eriülesanded. Ma viibisin kikoonide ja lotofaagide maal, mind vangistas ühesilmaline kükloop Polyphemos — selle ühe silma torkasin tal muide peast välja —, käisin eoolide ja lestrigioonide juures, siis pidas mind kinni kaunis nõid Kirke, mind peibutasid sireenid, edasi kaks salakavalat kaljut, Skylla ja Charybdis . . .
HERMES: Ja nüüd oled sa siis siia ankrusse heitnud. *(Ringi vaadates.)* Siin on tõesti kaunis.
KALYPSO *(püüdlikult)*: Siin kasvavad lopsakalt plataanid, paplid, männid ja küpressid. Aasadel

lokkab mahlakas rohi, liiliad lõhnavad. Neljast allikast purskab kristallpuhast vett.
HERMES: Ülesanded kutsuvad sind kodumaale, vanapoiss.
KALYPSO: Kodumaale . . . Odysseus . . . sinu kodumaa on siin.
HERMES: Sinu kodus on asjad korrast ära. Sinu majas vedeleb arvutu hulk degenerante, kes peavad ennast su naise Penelope kosilasteks. Su naine nutab vahetpidamata. Terve ümbruskond on demoraliseeritud ja täis vallaslapsi. Kaos süveneb aina. Sind oodatakse koju.
ODYSSEUS: Kui palju neid kosilasi siis on?
HERMES: Üle kahe tuhande.
ODYSSEUS: Ausalt?
HERMES: No ega ma pulli ei tee!
ODYSSEUS *(pärast pausi)*: *All right.* Ma naasen kodumaale.
HERMES: Tubli. Ole tugev. *(Lehvitab kätt, paneb lenduriprillid ette ja lahkub. Mootori käivitamise mürin, mis pikkamööda kaugeneb.)*
KALYPSO: Aga m i n a? Minu armastus? Meie kodu?
ODYSSEUS: Naine, m i n u kodu ootab mind. *(Hakkab kostma Griegi «Solveigi laul», mis kõlab kogu järgneva monoloogi jooksul.)* Mind oodatakse. Penelope ootab mind. Mu naine ja lapsed on hädas. Ja mina olen seitse aastat mööda maailma ringi aelenud. Isiklikel, subjektiivsetel läbielamustel pole mingit tõsisemat väärtust. Tähtis on perekond, kõige alus. Nüüd alles mõistan ma seda. *(Järgneva jooksul kougib välja kergekuulipilduja ja hakkab sellega manipuleerima: kontrollib, õlitab, kruvib. Saateks ikka vaikne «Solveigi laul».)* Ma näen nagu ilmsi seda hommikut, kui ma astun oma kodumaa rannale, kui kadunud poeg tuleb tagasi Ithaka saarele. Ma tunnen oma näol kodumaa tuuli. Ma heidan näoli kodumaa lilledesse. Ma suudlen kodumaa mulda. Kuid siis surun ma maha oma loomupärase sentimentaalsuse. Ma tõusen. Kuivatan pisarad. Võtan abiks kavalused: maskeerin ennast kerjuseks. Siis lähen ma koju, kus

pidutseb kaks tuhat kosilast. Ma likvideerin selle inimrämpsu. Ja siis annan ma ennast oma naisele tunda. Ta langeb nuttes mu embusesse. Ma katan ta suudlustega nagu ennist kodumaa ranna. Tahan, et meie öö kunagi ei lõpeks. Vaatame, kas masin on töökorras.

Tulistab pika valangu õhku, naerdes võidukalt, kuna Kalypso riideid rebides ulub ja «Solveigi laul» kõlab võimsalt ning valjult.

ÕPILANE LAHKUB KOOLIST

Õpetaja kuulab, õpilane vastab eksamit.

ÕPILANE: Elu on mateeria liikumise vorm. Inimene on kõrgeima arengutaseme saavutanud organism Maakeral. Kool on õppe- ja kasvatusasutus, kus õpilased õpetajate juhtimisel omandavad teadmisi ja oskusi. Taktitunne on seotud tagasihoidlikkusega. Alkohoolikute lapsed kannatavad sageli mitmesuguste kaasasündinud arenguhäirete all. Maakera on ümmargune. Endast lugupidav inimene ei anna kergemeelselt lubadusi, mida ta ei suuda täita. Murru väärtus ei muutu, kui tema lugejat ja nimetajat korrutatakse ühe ja sama arvuga. Korralik inimene ei ole kunagi oma sõnas ja teos labane, ei joo ennast purju, ei räägi rõvedusi, kõnetoongi on tal rahulik ja tasakaalukas. Ei tohi magada liiga pehmel asemel ega liiga sooja teki all. Hea maitse püüdleb alati elutõe poole, kuna halb maitse soodustab võltsi. Asesõnadel i g a, i g a ü k s, k u m b k i, ü k s t e i s e ja t e i n e t e i s e puudub mitmus. Metssiga on kodusea metsik esivanem. Mehed kannavad talvel tumedamaid, suvel aga heledamaid ülikondi. Loll saab kirikus ka peksa. Kapsaid tuleb 2—3 korda mullata. Inimene põlvneb ahvist. Hommikul pärast ärkamist tuleb viivitamatult tõusta ja end

külma veega pesta. Oaasides elavad araablased. Nad kasvatavad datleid. Väärtuslikke teoseid tuleb lugeda ruttamata, mõtlevalt, juurdlevalt ja ka võrdlevalt. Seisang olgu sirge, kuid mitte puine. Beethoven on geniaalne helilooja. Maailmavaate põhiprobleemiks on filosoofiline põhiküsimus, mille järgi maailmavaated jagunevad kaheks: idealistlikeks ja materialistlikeks. Istudes olgu põlved koos. *Schutzmann* tähendab saksa keeles politseinikut, aga *Schwabe* prussakat. Sõrme ärgu kasutatagu suunanäitajana. Kaht ühel ja samal tasapinnal asuvat sirget, mis ei lõiku, nimetatakse paralleelseteks. Meie hiiglasuurel kodumaal on arvutuid rikkusi. Raua aatomkaal on 56, järjekorranumber 26. Naerda ei tohi rõkkavalt ja pärani avatud suuga, et igemed paistavad. Ilusaim naer on südamlik naer. Õppige tundma oma kodukohta. Noorem tervitab vanemat, mees naist, alluv ülemat ja laps täiskasvanut. Enne söömist tuleb käsi pesta. Noortel poistel esineb erootilisi unenägusid, mida ei maksa karta. Sõnavabaduse all mõistetakse iga kodaniku õigust avaldada ja kaitsta oma arvamust ükskõik millises küsimuses. Koerte kaasavõtmine kauplusesse on keelatud. Ametitelefon ei ole mõeldud erakõnede pidamiseks. Igav liiv ja tühi väli. Julgele inimesele pole ükski asi raske. Vestlus olgu summutatud, ruumi atmosfäärile vastav. Kes kannatab, see kaua elab. Ropendamine ei ole enam moes. Kalevite kallim poega, Linda leina lepitaja, kasvas karjapoisiliseks, kosus künnimeheliseks, tõusis tammejämeduseks, tõotas ettetähendusi igas tükis ilmutada. Valgus levib ühtlases keskkonnas sirgjooneliselt. Kassil on väga hea kuulmismeel. Kelle jalg tatsub, selle suu matsub. Tänapäeval on mehed naistega võrdõiguslikud. Näitleja äparduse peale on taktitu ja kasvatamatu reageerida naeru või halvustava märkusega. Näitustel on eksponaatide puudutamine keelatud. Vanaema helde, lahke oli armas minule. Raamatust ei rebita lehti välja. Kolm-

nurga välisnurk võrdub temaga mitte kõrvuti asuvate sisenurkade summaga. Sobiva tantsupartneri otsimisel on inetu kaua ringi vaadata ja teravalt silmitseda iga naist pealaest jalatallani. Suur tükk ajab suu lõhki. Hambaid peab pesema hommikul ja õhtul. Meie armastame oma kooli ja õpetajaid. Igat suutäit tuleb 33 korda läbi mäluda. Tantsu juhib meespartner. Käsi ei tohi kunagi asetseda paljal seljal. Vanemate eeskuju on lastele parim sugueluline kasvatus. Parem pool muna kui tühi koor. Tänaval käies ei sobi süüa. Salk rõõmsameelseid noori läeb marsisammul reas. Neil tee viib kuhu poole, ei mööduja sest tea. Goya lõi pilte Hispaania rahva kangelaslikust võitlusest. New York on väga kärarikas linn. Vagunis ei tohi kaasavõetav pagas ühe isiku kohta ületada 36 kg. Vaga vesi, sügav põhi. Väsinuna või unisena ei vajuta naabri õlale või sülle. Häälemurdmise ajal tuleks vältida valjuhäälset hüüdmist ja laulmist. Kohaliku rahva rahvustunde võimaliku solvamise vältimiseks tuleb turistil teatud määral alluda kohalikele kommetele. Trapetsi pindala võrdub aluste poolsumma ja kõrguse korrutisega. Neegrite olukord Ameerikas on väga raske. Meil levinumad kanatõud on leghorn, njuhämpšir ja vene valge. Kodus laps kuulsam, ahju peal ausam. Seeni tuleb lõigata noaga, et mitte vigastada seeneniidistikku. Kohvi serveerimine on õhtusele seltskonnale lahkumise signaaliks. Tol korral ringi jooksin alles särgis, täis lapsemõtteid oli kahupea. Kahe vektori summaks on vektor, mille alguspunktiks on ühe liidetava alguspunkt ja lõpp-punktiks teise liidetava lõpp-punkt eeldusel, et esimese liidetava lõpp-punkt ja teise alguspunkt ühtivad. Omavahel vähe tuttavate isikute vahel on sobivateks vestlusteemadeks film, teater ja kunstinäitused. 1789. aasta oktoobri alguseks olid Versailles'sse ja Pariisi lähistele kogunenud suured sõjaväeosad. Kes kopikat ei korja, see rublat ei saa. Voolu tugevus juhis on võrdeline pingega juhi otstel ja pöördvõrdeline juhi takistusega. Laualasuvaid toite ei kritiseerita. Naiste vanust ei pärita. Klaasi koht on taldriku taga paremal. Tee tööd, siis tuleb ka armastus. Kõige kõrgem on šampanjaklaas. Ilu ei panda padaje. Vahemere vesi on soe, põhjas... Põhjas. Gorki. Põhjas? Põhjas aasta läbi pluss 13 kraadi. Pudelid avatakse juba köögis. Metsmaasikas on inglise keeles *wild strawberry*, metslane aga *savage*. Viinastunud olekus ei minda lapse järele sünnitusmajja. Kerge on abielluda, palju raskem lahutada. Käekiri olgu selgesti loetav. Kõik ei mahu marjamaale, muist peab jääma karjamaale. Ka kõige lihtsam kodu peab näitama, et tegemist on kultuursete inimestega. Tegelikkus on see, mis on reaalselt olemas ja areneb. Usk on oopium. Oleks väga otstarbekas, et perekonnas teostataks eelarvelist kalkulatsiooni. Topeltsuperfosfaadi saamiseks valem on järgmine: 1) $Ca_3(PO_4)_2 + 3H_2SO_4 = 3CaSO_4$, ja 2) $4H_3PO_4 + Ca_3(PO_4)_2 = 3Ca(H_2PO_4)_2$. Lastele ei tohi valetada. Tänapäeva korteris peab kajastuma individuaalne joon. Burja mgloju nebo krojet, vihri snežnõije krutja. Teater on sünteetiline kunst. Küll koer koera tunneb. Ma kardan, et süda tahkub, kaob uudishimu ja rõõmus trots. Siis alles minust mu noorus lahkub, sestsaadik alles on kõigel ots. Sa ei tohi enesele ühtki jumalakuju teha. Austa oma isa ja ema. Sa ei tohi tappa. Sa ei tohi abielu rikkuda. Sa ei tohi varastada. Sa ei tohi valetada.

Muusika: tušš.

KÜLALINE LAHKUB KÜLAST

Ruum. Aken ja uks. Abieluvoodi.
Mees ja naine kodus, koduselt riides.
Mõlemad loevad. Muusika: tango. Selle ajal (terve lugu!) mõningaid argseid tegevusi, näiteks tõuseb

mees üles, ringutab, käib ringi, istub tagasi; naine vaatab oma varvast jne. jne. Uksekell. Muusika katkeb. Uus uksekell. Kumbki ei tõuse. Paus. Siseneb Külaline. Vaatab ukselt. Tuleb istub koduselt voodile ja hakkab rääkima, enne kui Mees ja Naine jõuavad kuidagi reageerida. Külalise monoloogi esimese poole ajal ongi nad justkui halvatud. Külaline räägib kiiresti, maniakaalselt.

KÜLALINE: See on ju kummaline, et ma nii ootamatult sisse tungin, ja pealegi nii hilja õhtul, eks ole? Tavaliselt ju nii ei tehta. Kuid mina mõtlesin: miks mitte? Kindlasti tahtsite teiegi, et keegi tuleks. Ja kui te nii ei mõelnud, siis alateadlikult tahtsite ikkagi. Kõik ju tahavad. Ja ma tulin, sest et teie tahtsite, ja et mina tahtsin. Ja vaevalt on nii hirmus oluline, mida ma teile räägin, või mida ma küsin ja mida teie vastate, või mida teie küsite ja mida mina vastan. Mis loevad sõnad? Tähtis on kohtumine ise, hetkeline sild inimeste vahel, olgu ta esimesel pilgul nii absurdne kui tahes. Me elame kohutavalt eraldatud elu. Meie maailma on võrreldud loomaaiaga. Me oleme küll karpmajades tihedalt koos, me näeme iga päev üksteist, aga me ei tunne üksteist, me ei tea üksteisest midagi. Suure rõõmu või suure kurbuse puhul ei saa me kunagi kokku hoida, sest meid pole tutvustatud. Mõtelge ise, kui absurdne. *(Peremees ilmutab esimesi rahutuse tundemärke.)* Kui ma sisse tulin, ütlesin ma endale: ons siis nii tähtis, mis ma siin räägin või mis ma teen. Ma mõtlesin, et kõige tähtsam on meie kohtumise fakt. Ma olen teie külaline. Ma tervitan teid teie kodus. Ma ei küsi teie nime ja ärge teie küsige minu oma. Midagi muutus teie elus, kui ma tulin, kas pole nii? Kas te ei tunne millegi algust? Kui palju hubasemaks läks kõik, eks? Mis te siin tegite? Teil oli igav. Te kartsite üksteisele otsa vaadata, sest te ei ole teineteisele enam nii huvitavad kui vanasti. Üksikud erootilised kõrghetked seovad teid veel, aga sedagi vaid mõneks sekundiks, siis olete jälle kohmetud ja ebaloomulikud. Hingeliselt pole te ju kunagi eriti sõbrad olnud. *(Mees tõuseb püsti.)* Ma räägin seda hea pärast, ma ei taha teid üldse solvata. Muidugi on iga inimese elus helli teemasid, aga mis neist karta? Kõik on oma elus midagi valetanud, midagi varastanud, midagi perversset teinud. Mis sest häbeneda ja oma hinge urgastesse korjata? Räägime üksteisega ausalt nagu inimesed inimestega. Mina räägin teile oma mured, teie mulle omad. Näiteks mind häirib, et ma oma vanemaid pole kunagi eriti armastanud. Ma tahaksin neid armastada, sest tegelikult on nad head vanemad. Aga mingi kramplik kõrkus segab mind ja ma kardan, et nad surevad enne ära, kui mina oma kõrkusest üle saan. Nad on ju küllalt vanad ja haiged. See häirib mind. Teie, naine, teid häirib ka miski. Ma võiksin seda teile praegu välja öelda, aga see oleks jama, kui mina ütleksin. Öelge ise, ja te näete, kui palju teil kergem hakkab. Te tunnete, et oskate usaldada inimest, isegi võõrast. Te ei karda enam. Te saate aru, et sellest hetkest peale on teil suur šanss, mis alatiseks jääb teiega: teie kõrval on inimesed, te pole enam üksi. Te võite pihtida trammis, sööklas. Te olete vaba. Te pole enam tsiviliseeritud suurlinna ori. Ja te näete: teie perekonnas muutub kõik. Te hakkate oma meest samuti usaldama nagu teisigi inimesi. Te saate äkki aru, et ka teie mees on inimene. Ja uskuge... *(Mees on Külalise ette tulnud.)* Teie ärritus on egoistlik ja mõtlematu. Te ei saa aru, kes ma olen. Te ei tea, mis ma tahan. Üks hetk, ja kõik saab selgeks. Te olete küll palju koolis käinud, aga te olete rumal. *(Mees haarab Külalisel rinnust.)* Labased vihahood on teie ainus mehelikkuse väljendusviis, aga ega t e i e p o l e j u s e l l e s i s e s ü ü d i!

Mees tõukab Külalise uksest välja, paneb ukse kinni. Hakkab mängima sama tango. Sel ajal riietub abielupaar ööriietesse (kui nad selles juba ei olnud) ja nad

poevad voodisse. Lamavad liikumatult. Tango kõlades tüüpiline «öine» teatrivalgus. Akna taha ilmub Külalise pea. Ta ronib vaikselt sisse ja istub voodile abielupaari vahele. Tango vaibub.

KÜLALINE: Ma jätkan sealt, kus mu jutt pooleli jäi. Mööda vihmaveetoru siia seitsmendale korrusele üles ronides sain ma aru, et mu missioon on vapustavalt raske. Teie mõlemad olete suhteliselt haritud inimesed, aga isegi teie ei julgenud pärast minu lahkumist vahetada ühtki sõna. Te ei julgenud kommenteerida minu absurdset visiiti. Te ei öelnud, et ma olen hull või huligaan. Te ei julgenud isegi nii veidra sündmuse peale teineteisele otsa vaadata! Kui juba teiega on nii raske, mis siis teistega teha! Ma lootsin teist endale abilisi — et koos murda läbi inimestevahelised seinad, panna kaaskodanikke natukenegi mõtlema armastuse võimalikkusele. Nüüd te lamate siin ja ei tee minust väljagi. Aga ma ei ole teie peale pahane. Te olete lihtsalt arad. Aja masinlik ja ruttav vaim hakkab teidki muutma automaatideks. Te pole enam Mees ja Naine ,suurte algustähtedega, vaid teod oma karpides. Ma kutsun teid muutma oma eluviisi! Saame uuesti inimesteks, hakkame üksteist armastama. Lähme edasi koos. Ma ju armastan teid, sind, naine, ja sindki, rumal mees!

Mees kargab üles ja lööb Külalise nokki. See kukub maha ja jääb liikumatult lamama. Tango «Rõõm». Mees ronib voodisse ja jääb magama. Muusika, öine valgus. Naine hiilib voodist välja maas lamava Külalise juurde. Hakkab sellega hellitlema. Külaline on algul ikka liikumatult maas, siis hakkab elumärke avaldama. Mees sellele kõigele ei reageeri. Naine on Külalise suhtes üha agressiivsem. Lõpuks hüppab Külaline istukile. Naine langeb ta embusse. Nii istuvad nad põrandal. Tango vaibub.

KÜLALINE: Ei, sind ei aita see, kui sa koos minuga mehe juurest põgened. Sa oled temaga liiga harjunud. Sulle oleks koos minuga elada liiga

raske. Ja pealegi — see ei oleks lahendus. Mis see aitaks? Üks lõhutud perekond rohkem ja kõik. Kas tekiks sellest harmooniat maailma juurde? *(Tõuseb, läheb akna alla.)* Milline kuu, milline rahu... Kuidas tahaks elada... *(Hõikab.)* Uu! *(Kuulatab.)* Kuidas vastu kajab! Mingi imeline tunne tuleb hinge, tahaks teha tööd... Ma ei hakka sulle valetama, et mul on naine ja kaks last, kes on mu ära piinanud, ma ütlen otse: jah, ma olen poissmees, ma olen vaba. Asi on selles, et ma lihtsalt ei vaja sind. Sa oleksid mulle koormaks. Sa ei huvita mind. Mind huvitab üleüldine harmoonia inimeste vahel. Anna mulle andeks. Kolmesaja aasta pärast elavad inimesed maa peal võrratult teisiti ja meile vaadatakse tagasi nõudlikult ja karmilt: kas te tegite kõik, mis te suutsite? Kõik, mida nõudis teilt elu?

Naine tõukab Külalise aknast välja. Pikk veniv karjatus (kajaefektiga). Siis heidab naine voodisse. Öine valgus. Tango.

TEADLANE LAHKUB KOLLEEGIST

Tulevad Esimene ja Teine, mõlemal prillid ees ja kohvitassid käes. Segavad käigu peal kohvi, panevad kohvitassid lauakesele (võivad ka kätte jätta). Pakuvad teineteisele suitsu ja tuld.

ESIMENE: Oled sa midagi kuulnud Carteri eksperimendist?

TEINE: Ei tule praegu ette.

ESIMENE: See on vana lugu. Carter võttis ette ühe piimafarmi, kus peeti 22 lehma ja peale farmeri enda töötas üks tööline. Carter selgitas välja, kuhu ja missuguses järgnevuses toimuvad farmeri ja tema töölise käimised ning kuidas kulgeb tööprotsess. Pärast seda tegi ta rea ettepanekuid: hoida hangud selles, aga mitte tolles nurgas; tööriistad panna sellesse kuuri, heinu

aga hoida teises ruumis; lauta siseneda mitte sellest küljest, vaid teisest; laud ümber asetada teise nurka; osta mugavamate käepidemetega labidad jne. Tal oli farmeriga kokkulepe, et kapitalimahutused ei tohi ületada viitkümmend dollarit. Ja väga lihtsate vahenditega õnnestus Carteril vähendada tööjõu kulu aastas 760 inimtunni võrra ja lühendada tööajal käimisi 1227 kilomeetri võrra aastas. Ma ütlen sulle, et ameeriklased on välja arvestanud: töö õige organiseerimise ja ajakohase tehnika puhul on võimalik vähendada inimenergia keskmist kulu põllumajanduses vähemalt kolmekordselt. Ja võimalus vähendada kulutatavat energiat farmeri füüsilise töö protsessis tõstab järsult tema tööiga.

TEINE *(hajameelselt)*: Loomulikult ei saa me kopeerida organisatsiooni ja juhtimise kapitalistlikke vorme ning meetodeid.

ESIMENE: Kuid me ei tohi alahinnata seda ratsionaalset, mida USA kogemustest saab üle võtta ja meil rakendada.

TEINE: Selge.

ESIMENE: Kasvõi juhtimise detsentraliseerimine. Tuleb maksimaalselt funktsioone üle anda haldusaparaadi madalamatele astmetele.

TEINE: Sa mõtled, et niinimetatud tootmistaktika peaks olema osakondade asi?

ESIMENE: Nimelt. Naaseme USA kogemuste juurde. Ford oleks ju omal ajal põhja kõrbenud: 1947. aastal sai ta iga kuu ligi 9 miljonit dollarit kahjumit. Põhjuseks oli vana Henry Fordi läbiviidud liigne tsentraliseerimine. Firma päästsid Ford II ja juhataja Bridge, kes detsentraliseerisid firma juhtimise.

TEINE: Aga see nõuab väga täpselt üldülevaadet ettevõtte tegevusest ja funktsioneerimisest.

ESIMENE: Loomulikult: organisatsiooni struktuur tuleb igal juhul dešifreerida. Seda võiks nimetada organisatsiooni röntgenipildiks.

TEINE: Olemegi alguses tagasi.

ESIMENE: Mille üle me siis vaidlesime? Me mõlemad

oleme ju tegelikult ühel seisukohal. Eks ju, vana?

TEINE: Enam-vähem.

ESIMENE: Küsimus on terminoloogias. Organisatsiooni ja juhtimise mõisted ise on segased. Genfis ei tulnud ühisest defineerimisest midagi välja.

TEINE: Mis siin ikka nii keerulist on? Organisatsioon on ettevõtte anatoomia, aga juhtimine on füsioloogia. Organisatsioon on asja staatika, juhtimine aga selle dünaamika.

ESIMENE: Merton ütleb oma raamatus «Social Theory and Social Structure», et . . .

TEINE: Aitab tänaseks. Ma olen väsinud.

ESIMENE: Vaatan tõesti, et oled kuidagi kahvatu ja morn. Kas on midagi juhtunud? *(Paus.)* Võibolla on parem, kui räägid südamelt ära? Hakkab kergem?

TEINE *(sardooniliselt)*: Haa . . . kergem . . .

ESIMENE: Ma ei taha ju sinu eraellu tungida, aga ehk . . . *(Paus.)* Olgu. Ma ei tülita sind. Ehkki tahtsin vaid siiralt aidata.

TEINE: Minu naine käis eile teil.

ESIMENE: Jah, Anne-Liis rääkis mulle.

TEINE: Muud ei rääkinud?

ESIMENE: Mis ta siis pidi rääkima?

TEINE *(irooniliselt)*: Nojah, mis ta siis ikka pidi rääkima . . . *(Tagamõttega.)* Mis ta siis ikka pidi rääkima. *(Kurjalt.)* Mis ta siis ikka pidi rääkima! *(Karjudes.)* Mis ta siis ikka pidi rääkima!

ESIMENE: Me oleme kümme aastat koos töötanud . . . mis sul ometi on? Räägi?

TEINE: Kas su naisel oli rinnahoidjast ka hea meel?

ESIMENE: Mis rinnahoidjast?

TEINE: Sellest, mis sa minu naiselt varastasid!

ESIMENE: Millal ma varastasin?

TEINE: Eks sa ise tea, millal sa varastasid!

ESIMENE: Mina varastasin sinu naise rinnahoidja?

TEINE: Jah.

ESIMENE: Millise rinnahoidja, küsin ma viimast korda!

TEINE: Selle, mis ma Los Angelese kongressilt tõin!

Ära vahi, nagu ei teaks midagi! *Lovable, style 372. Lovable's little bit's of beauty can make you feel feminine, and free! (Karjub.)* Sa võtsid ta mu sünnipäeva ööl kirjutuslaua alumisest sahtlist ära. Ma tean küll! *Designed to shape you, and mold you, and hold you!* Minu naise rinnahoidja! Mu naine leidis selle sinu vannitoast! Minu naise *style 372*!

ESIMENE: Ma ei mõista... mingi räpase ameerika rinnahoidja pärast? Selline lärm... Oleme ju kolleegid, meil on ühine töö, ühised probleemid, ühised rõõmud ja mured...

TEINE: Sa pole kolleeg, vaid pätt.

ESIMENE: Sa solvad oma vana sõpra... Olen alati sind toetanud! Häbi!

TEINE: Sa pole mingi sõber! Mõlakas! Ise veel peab ennast dotsendiks. *(Naerab.)*

ESIMENE: Sina pead ennast professoriks, aga võibolla tead sina hoopis öelda, kuhu möödunud aastal minu naise anti-perspirant jäi? *Soft & dry? Non Parfume? Powdered?* Ah?

TEINE: Käi kuradile! Varas!

ESIMENE: Ise oled varas! Jälk tüüp!

TEINE: Ise oled! *(Viskab Esimesele kuuma kohvi näkku.)* Said?

ESIMENE *(hoiab nägu kätega, oigab):* Karjerist! *(Ajab ennast sirgeks ja lööb teise nokauti.)*

TEINE *(kukub põrandale, suust voolab veri):* Välja minu instituudist! Oled vallandatud!

ESIMENE: Lähengi! Heameelega lähen! *(Lööb lahkudes Teisele jalaga ribikontide vahele.)*

TEINE *(Esimesele järele sülitades):* Siga!

ROTT LAHKUB UPPUVALT LAEVALT

Laev.

Vahimadrus seisab roolis. Ta ei reageeri toimuvale.

Rott. Ta võib olla inimesesuurune või väiksem, kuid ta olgu võrdlemisi elutruu — ükskõik, mis mõttes. Ta mõjugu tõsiseltvõetavalt, ehkki natuke kummaliselt.

Meremühin, kajakate üksikud hõiked. Laevasireen.

ROTT: Kõik on vaikne. Meie laev lõikab laineid kuu liikumatus valguses. Me sõidame lõunasse. Arvan, et asume umbes seitsmekümnendal läänepikkusel ja kolmekümnendal põhjalaiusel. See kõik teeb mu ärevaks, ehkki väliseid ohutundemärke seni veel ei ole. Aga seda enam. Me jõuame kuulsasse Bermuuda kolmnurka. Juba 1874. aasta detsembris tõi ajaleht «Gibraltar Gazette» ära teate, et just sellest piirkonnast leiti triivivana «Mary-Celeste»-nimeline prikk, mille pardal polnud ühtki inimest. Kuid viimasel ajal on asi lausa hulluks läinud! 5. detsembril 1945 startis Floridalt viis USA sõjaväelennukit. Ilm oli väga ilus. Kahe tunni pärast tuli arusaamatu teade: me ei näe maad! Pärast seda vaikus. Kõik viis lennukit jäid kadunuks. Kahe tunni pärast jäi kadunuks veel üks lennuk, mis oli saadetud eelmisi otsima. 3. juulil 1947 kadus samas piirkonnas «lendav kindlus». 28. detsembril 1948 36 reisijaga lennuk, 1950 transpordilennuk, 1956 vesilennuk, 1962 tankimislennuk, 1963 kaks neljamootorilist lennukit, 1965 transpordilennuk, 1968 veel üks lennuk. Suurim Bermuuda kolmnurgas uppunud laev on 19-tonnine «Cyclop», mis kadus 1918. aastal täiesti vaikse ilmaga ja ühtki hädasignaali andmata. Ühtki 30-st meeskonnaliikmest ei leitud. 1963. aastal läks jäljetult kaduma 125-meetrine «Marine Sulphur Queen» koos meeskonnaga. 1970. aastal kadus kaubalaev «Milton», 1973 kaubalaev «Anita». On leitud laevu, millede mehhanismid kõik veel töötasid, mootorid olid korras, siseruumid samuti, ainult et laeval polnud ainsatki hinge. See piirkond asub Atlandi ookeanis. Kaardil tuleb tõmmata joon Bermuuda saarelt Floridani ja Puertoriikoni. See ongi Bermuuda kolmnurk, kuhu meie laev praegu siseneb. Jah, kõik on vaikne. Kuu paistab. Tuult pole tõusnud. Aga südames on arusaamatu ärevus. Aastatel 1945—63 on üksnes inimesed jätnud siia arusaamatutel põhjustel üle tuhande elu. Kanada-ameerika uurijad rää-

givad mingist tundmatust jõust, magnetismist, mis polevat pärit Maalt, vaid kuskilt mujalt. On arvatud, et laevad ja lennukid kaovad just siin neljandasse mõõtmesse. Ka mina arvan seda. Ju siis siin ongi see aken teise tõelisusse, aga keegi ei julge seda tunnistada. Inimene ei julgegi midagi sellist endale tunnistada, mis ta seletada ei oska. Kuid mina olen vaba. Mina võin kõike uskuda. Ei ühtki kajakat enam. Halbaennustav rahu. Kell on pool kolm öösel. Meeskond puhkab. Vaid vahimadrus seisab roolis. Kuid mina lahkun laevalt. Mina astun mängust välja. Mulle piisab. *(Algab laul «Adieu á la nuit». Vahimadrus vaatab kaugusesse. Rott ronib laevalt alla.)* Mina tahan elada. Head aega — las kaob see laev tulede säras tundmatusse, kust mitte keegi enam tagasi ei tule. *(Rott kaob. Muusika kõlades seisab vahimadrus üksildasena roolis.)*

NÄITLEJA KAOTAB PEA

Olovernese telk.

Olovernes ja Näitleja. Näitleja, noor poiss, seisab keset telki. Olovernes lamab lõdvalt diivanil.

OLOVERNES: Etendamiskunstis ei ole tõelist inimvaimu elu. Etendamiskunst on võlts. Tõelise mulje jätab ainult läbielamiskunst. Kui Juudit sisse tuleb, ei tohi sa m ä n g i d a Olovernest, vaid sa pead s a a m a Oloverneseks. S i n a, näitleja, pead saama m i n u k s. Sa pead kordama selles etenduses seda rõõmude, tunnete, aistingute, erutuste, kannatuste ahelat, millest on kokku pandud minu, Assüüria väejuhataja Olovernese roll. Juuditit ei peta tunnete märkidega, tunnete väliste vormidega. Juuditit saab mõjutada ainult tõeliste tunnetega. Sa pead Oloverneseks saama nii m i n u k u i k a J u u d i t i jaoks. Sa oled algaja näitleja?

NÄITLEJA: Jah, kõrgus.

OLOVERNES: Mida sa oled varem mänginud? *(Paus.)* Tühiseid, teisejärgulisi rolle? Ei ole olemas väikesi rolle, vaid... *(Taibates.)* Sa pole üldse midagi mänginud? *(Näitleja noogutab.)* Tuled näitekoolist? *(Näitleja noogutab.)* Sa lähed oma esimese rolliga ajalukku... *(Paus.)* Olgu, jätame. Ma annan sulle teksti. *(Tõuseb, paneb näitleja enda asemele diivanile istuma.)* Sa oled Olovernes, tähendab mina, mina aga olen praegu Juudit. Kõigepealt atmosfäär. On öö. Sa lamad lõdvalt oma diivanil. Sa oled väsinud. Sind häirib pikaleveninud piiramine. Sa oled juba ette skeptiline. Taju, tunneta seda allhoovust. Sa tahad koju, oma perekonna juurde. Moodne resignatsioon on sind haaranud. Aga ometi pole see peamine. Sinu pealisülesandeks on võita! Võita skepsise kiuste. Niisiis. On tuuletu ja tähitu öö. Laager magab. Kustuv lõke heidab telgi seintele müstilist valgust. Vaikus. Äkki hakkavad koerad haukuma. Liigub eesriie — paus, ja mina, Juudit, tulen sisse. Sa pöörad pilgu ukse poole.

NÄITLEJA: Kes seal on?

OLOVERNES: Naine mägedelt.

NÄITLEJA: Naine mägedelt? Mis sa tahad, naine?

OLOVERNES: Sind näha, Olovernes.

NÄITLEJA: Sa tuled sissepiiratud linnast?

OLOVERNES: Jah, Olovernes.

NÄITLEJA *(ajab ennast püsti).*

OLOVERNES: Vara. Sa ei reageeri nii ruttu. Kuula: on öö. Lummutuslik, võltsilt rahulik valgus. Ka sina oled lummatud. Tume habras siluett su telgi uksel, madal, võrgutav hääl. On kui reaalsus ja ei ole ka. Ole seal, kus olid. Anna teksti sealtsamast.

NÄITLEJA *(uuesti diivanile heites):* Sa tuled sissepiiratud linnast?

OLOVERNES: Jah, Olovernes.

NÄITLEJA: Saadab sind rahvas või tuled sa ise?

OLOVERNES: I s e?

NÄITLEJA: Või tuled sa i s e?

OLOVERNES: Tulen ise.

NÄITLEJA: Ma pole näinud ühtki Petuulia naist lähedalt. Olen seletanud vaid nende siluette linnamüüril. Mis sa tahad? *(Olovernese ekspressiivse žesti peale kordab teravamalt.)* Mis sa tahad?
OLOVERNES: Mul on sulle midagi tähtsat öelda.
NÄITLEJA: Siis oleks see esimene naine, kel on mulle midagi tähtsat teatada.
OLOVERNES: Püüa tabada allteksti. Alltekst on siin väga tähtis. Esimene naine — tähendab, tal on lõputult naisi olnud. Siit algab uus lõik. Olovernes hakkab Juuditit vaatama kui naist. See fraas on oma mehelikkuse väljakäimine.
NÄITLEJA: Siis oleks see esimene naine, kel on mulle midagi tähtsat teatada.
OLOVERNES: Edasi.
NÄITLEJA: Teie tekst.
OLOVERNES: Minu tekst?
NÄITLEJA: Jah. Ei, Juuditi tekst.
OLOVERNES: Tule, puhka mu juures, pane pea mu põlvedele. Minu kirg saatis mind. *(Osast väljas.)* Kuula teda. Kuula. Kuula!! *(Osas.)* Minu kirg saatis mind.
NÄITLEJA: Kas see repliik ei tule liiga ruttu?
OLOVERNES: Me kärbime seda näidendit. *(Osas.)* Minu kirg saatis mind.
NÄITLEJA: Huvitav. *(Olovernes annab märku, mispeale näitleja tõuseb ja läheb Olovernese juurde. Võtab sel ümbert kinni.)*
OLOVERNES *(end vabastades)*: Haare, see olgu järsem, kindlam ja õrnem. Nagu minul. Nii. *(Näitab.)* Seda pole tarvis repeteerida. Ja siis sa räägid. Hoides teda embuses. Tekst on siin. Harjuta seda ise. Loe valjusti. *(Läheb tagaseina ja hakkab kohvrit pakkima. Paneb kohvrisse oma mundri, ordenid, mõõga, püstoli, paki raha. Kisub mõned paberid puruks. Vaatab kella. Põletab ühe paberi ära. Vaatab jälle kella. Pakib edasi.)*
NÄITLEJA *(eeslaval paberilt lugedes, loomutruult, tõsiseltvõetavalt)*: Ammu pole mulle nii öeldud: minu kirg saatis mind. Sõjamehe elu, magamine saabastes, öised häired, kahurimürinast kurdistunud kõrvad. Olen võõrdunud naistest. Naised jäävad eemale, kui otsustatakse rahvaste ja maailma saatust. Tunnen su ihu lõhna, aiman su liikmete värinat. Armastan andumist, ihkan unustust, selles otsin igavikku. Joovasta mind... *(Paus.)* Aga edasi?
OLOVERNES *(kohvrit kinni klõpsatades)*: Edasi?
NÄITLEJA: Tekst lõppes. Mis edasi saab?
OLOVERNES: Ee-edasi tuleb improviseerida.
NÄITLEJA: Mis sa arvad, kas ma saan hakkama?
OLOVERNES: See on lihtne. *(Vaatab kella.)* Kes rolli tunneb, sellele on konkreetsed osasisesed ülesanded kerged. Mind kutsub mu töö. *(Võtab ült jahimantli ja paneb Näitleja õlgadele. Võtab peast krooni ja paneb Näitlejale pähe.)* Nii. *(Astub sammu tagasi, vaatab. Paus. Astub lähemale ja suudleb näitlejat põsele. Paus. Patsutab näitlejat õlale.)* Enam läbielamist. *(Astub, kohver käes, kiiresti väljapääsu poole, lahkub.)*
NÄITLEJA *(rõivastust kohendades, peegli ees)*: Mida ütleksid mu õpetajad Salvini ja Moissi! *(Paus. Siis omaette, autosugestiivselt.)* Ma olen Olovernes. On tuuletu ja tähitu öö. Laager magab. Kustuv lõke heidab telgi seintele müstilist valgust. Vaikus. Äkki hakkavad koerad haukuma.

Koerad hakkavad haukuma.

PARSIFAL LAHKUB NÕIUTUD LOSSIST

Rüütel Parsifal peatub kalli ja uhke eesriide ees. Kuulatab. Vaikus. Siis otsustab rüütel äkki ja tõmbab eesriide kõrvale. Sel hetkel valgustub hämar ruum äkki mingi ereda valgusega. See on võib-olla nagu fotoateljee valgus. Eesriide taga on troon. Trooniruum on kaetud ämblikuvõrkudega. Troonil istub pikkade üleni valgete juustega vanamees. Ta kannab musti rõivaid, mis on kaunistatud purpuriga. Vanamehel on peas kullast kroon. Parsifal tardub hetkeks. Taibates, et ta on jõudnud kuninga (ehkki talle veel tundmatu, kuid siiski kuninga) ette, langeb ta aupaklikult põlvili.

KUNINGAS *(raugahäälel)*: Võõras, anna mulle andeks, et ma ei saa sind püsti tõustes vastu võtta. Ma ei suuda oma keha valitseda. Ma olen haige.

PARSIFAL *(ikka põlvili)*: Ärge võtke seda südamesse, majesteet.

KUNINGAS: Ole nii kena, tule lähemale ja istu siia minu jalgade ette.

Parsifal teeb seda.

KUNINGAS: Kust sa tuled, sõber?

PARSIFAL: Ma olen juba hommikust saati teel.

KUNINGAS: Ja kuhu sa lähed?

PARSIFAL: Ma olen teel oma kodumaale, sest ma tahan näha oma vana ema. Majesteet, kas te lubate mul teie lossis magada tänase öö?

KUNINGAS: Loomulikult. *(Teeb katset tõusta.)* Oeh!

PARSIFAL: Palun, ärge muretsege minu pärast. Olen sõjamees ja harjunud kõikjal magama. Soovin teilegi rahulikku und.

KUNINGAS: Ma tänan sind. Tunne ennast nagu oma kodus. Head ööd. *(Laskub troonile ja suleb silmad.)*

PARSIFAL *(vaatab teda mõni hetk, tõmbab siis eesriide ette; ere valgus kustub).*

Paus.

KUNINGA HÄÄL KARDINA TAGANT: Külaline, ae, külaline!

PARSIFAL *(tõmbab uuesti eesriide ära; seekord eredat valgust ei sütti).*

KUNINGAS *(hämaras troonil lebades)*: Ära mõtle minust valesti. Siis ei saa ma magada. Ma pole lapsest saati haige ega sant. Minu haigusel on põhjus. *(Äraootav paus.)* Usu, et valud piinavad mind üksnes talvel — kui tuleb kevad, saan ma ennast sirgu ajada ja aknale minna vaatama, kuidas rohi tärkab ja linnud tagasi tulevad. Kas sa usud mind, külaline? Palun usu. Muidu on mul raske ja miski piinab mind. Kas sa usud?

PARSIFAL: Jah. *(Ootab, püüab veenduda, kas kuningas on uinunud, tõmbab eesriide ette.)*

Paus.

Parsifal võtab mõõga vöölt ja heidab põrandale pikali.

Paus.

Kuuvalgus.

Paremalt paistab punast valgust. Kuuldub muusikat.

Läbi ruumi läheb muusika saatel järgmine rongkäik: kõige ees kantakse kaht suurt küünalt, siis musta lippu, siis musta anumat ja midagi piklikku, arusaamatut, mis on kaetud musta rätikuga. Kui rongkäik (pole tähtis, mitu inimest temast osa võtavad) ruumi jõuab, kasvab muusika valjuks. Rongkäik peatub hämmastunud Parsifali läheduses ja tardub liikumatuks. Parsifal kõhkleb, läheneb seisjatele. Kõhkleb veel. Keegi ei tee temast välja. Parsifal sirutab käe, et vaadata, mis on musta lina all, kuid tõmbab käe kiiresti tagasi. Paus. Pistab käe anumasse. Kui ta käe jälle välja võtab, on käsi paksu punase verega koos. Parsifal jääb üksisilmi oma kätt vaatama. Rongkäik hakkab samal ajal liikuma ja kaob vasakule. Valgus kustub. Muusika vaibub. Parsifal läheb nurka, kus on veekauss. Peseb tükk aega lobinal kätt. Siis on käsi puhas. Kell lööb. Ruumi hakkab paistma koiduvalgus. Kell lööb jälle. Parsifal istub letargias. Kauge karjatus. Parsifal hüppab püsti ja rebib eesriide kõrvale. Eesriide taga pole kedagi. Ainult ämblikuvõrgud lipendavad seintel. Parsifal tõmbab eesriide jälle ette. Jääb mõttesse.

PARSIFAL *(peaaegu sosinal)*: Inimesed . . .? Kuulete mind? Kus te olete? *(Paus.)* On seal kedagi? *(Karjub.)* Teenijad! Valvurid! Valvurid siia! *(Kuulatab. Absoluutne vaikus. Istub maha, pea käte vahel. Paus.)*

Eesriide nurk paotub, ilmub neiu mustas, silmad nutetud. Vaatab Parsifali. Parsifal märkab teda.

PARSIFAL: Kus teised on?!

NEIU: Kes?

PARSIFAL: Kus on teenijaskond, lossi personal, valvurid . . .?! Kus on kuningas, kus on haige ja liikumisvõimetu kuningas? Kuhu kõik on läinud? *(Paus.)* Miks sa nutad, laps?

NEIU: Miks ma nutan? *(Laskub põrandale ja nutab nüüd tõesti.)* Ma olen nii õnnetu, ma ei tea, miks ma sündisin nii halval tunnil! Olgu neetud minu sündimise tund! Minu peigmees on surnud ja mitte keegi ei ärata teda enam ellu. Kui lubaks taevas minul surra ja temal elada — ma oleksin selleks valmis. Miks pean mina siin maailmas nüüd veel üksinda elama? Milleks?

PARSIFAL: Kes tappis sinu peigmehe, kallis laps?

NEIU: Kuidas tean mina mõrvari nime sulle öelda, kui praegu algas kõigi sõda kõikide vastu? Vend tapab venda, poeg isa. Maa on mõne tunniga tühjaks jäänud. Ära nüüd imesta selle üle, mida sa meie maal reisides näed. Sa võid sõita nii palju miile läände kui tahad, aga ometi ei kohta sa enam ühtki elavat hinge. Sa näed ainult mahapõletatud külasid ja sõtkutud viljapõlde. Ainsad hingelised, keda sul ehk õnnestub kohata, on hullunud loomakarjad. Aga kuidas sina küll nii hea välja näed? Miks on sinu nägu nii puhanud, miks on sinu riided nii siledad ja kortsuta? Kuidas oled sina pääsenud sellest, mis täna öösel algas? Kus olid sina, kui koidu ajal sõda valla pääses?

PARSIFAL: Mul on häbi, et mina olen õnnetusest pääsenud, aga mul pole häbi tunnistada, et ma veetsin selle öö siin kuningalossis. Ainult et kõik, mis minuga juhtus, oli väga ja väga kummaline . . .

NEIU: Kummaline . . .

PARSIFAL: Väga kummaline öö . . .

NEIU *(erutudes)*: Kas sa nägid kahte küünalt, mida kanti?

PARSIFAL: Nägin.

NEIU: Kas sa küsisid, miks küünlaid kaks on?

PARSIFAL: Ei küsinud.

NEIU: Kas sa ei öelnud mitte ühtki sõna?

PARSIFAL: Et ühtki sõna.

NEIU: Miks?

PARSIFAL: Ma mõtlesin, et võib-olla peab see nii olema.

NEIU: Peab nii olema . . . Kas sa nägid musta riidega kaetud mõõka?

PARSIFAL: Nägin. Aga ma ei teadnud, et see on mõõk.

NEIU: Ja sa siis ei katsunud, m i s on musta riide all?

PARSIFAL: Ma mõtlesin, et kui ta korra on kaetud . . .

NEIU: Kui ta korra on kaetud . . . Kas sa anumat nägid?

PARSIFAL: Nägin.

NEIU: Sa ei tea, mis seal sees oli?

PARSIFAL: Tean, seal oli veri.

NEIU: Kas sa küsisid, m i k s on anumas veri?

PARSIFAL: Ei küsinud.

NEIU: Sa nägid verd, aga sa ei küsinud, mis see tähendab, ja kuhu see viiakse?

PARSIFAL: Ei, ma ei küsinud midagi.

NEIU: Mis su nimi on ja kuhu sa lähed?

PARSIFAL: Mu nimi on Parsifal ja ma lähen oma kodumaale otsima oma ema.

NEIU: Su nimi on Õnnetus ja sinu ema on surnud.

PARSIFAL: Kust s i n a seda tead?

NEIU: Sest sina, õnnetu, ei esitanud ühtegi küsimust, kui sa nägid seda, mis sa nägid. Kui sa oleksid küsinud, oleks meie maa ehk jälle terveks saanud ja meie kuningas, meie halvatud kuningas oleks võib-olla jalgadele tõusnud. Ma tean seda lossi — siin näidatakse paljusid asju võõrastele lootuses, et võõrad küsivad, miks see nii on. Aga nad ei küsi ja asi läheb järjest halvemaks. Möödunud kevadel läks siit läbi samuti üks võõras, ei küsinud midagi, ja kuningas jäi jalutuks ja viljasaak ikaldas ja loomad surid nälga. Sel kevadel tulid sina, ja sinagi ei küsinud midagi, ja täna hommikul algas sõda ning üldine hävitus. See kõik on s i n u s ü ü! See kõik on s i n u s ü ü! Nüüd pole meil enam maad ega kuningat!

Tõmbab kardina ühe ropsuga eest. Troonil istub luukere, ümberringi ümblikuvõrke. Valgus kustub pikkamööda . . . Muusika, soovitav keskaegne.

LENDUR LAHKUB LENNUKIST

Lennuk. Mürin. Pardatuled vilguvad. Liikumise efekt.

LENDUR: Mul on pardal megapomm. See hävitab maa peal kõik umbes saja kilomeetri raadiuses. Linn muutub loomulikult varemeteks, inimesed põlevad elusalt ja neist ei jää muud kui varjud seinajäänustel. Liiv ja kivide pealispind sulab üles, mis siis rääkida veel metallist. Ja mis ei põle, selle purustab lööklaine. Suitsu- ja tulesammas tõuseb stratosfääri. Tonnide kaupa surmatoovat radioaktiivset tolmu levib tuulega koos ümber maakera. Strontsium ja teised ained jäävad peaaegu igavesti ringlema atmosfääri ja inimeste ning loomade organismidesse. Inimesed hakkavad sünnitama värdjaid ja surema ravimatusse leukeemiasse.

Selle megapommi pean ma oma valitsuse käsul heitma äsja endale vabaduse võitnud riigi pealinnale. Minu sõda ihkav valitsus ei leidnud teist teed, kuidas hävitada selle rahva vabadustahet. Minu peremehed kartsid, et uus iseseisev riik mõjub kahjulikult nende prestiižile. Ja nad otsustasid ohverdada mitusada tuhat inimelu.

Ma tunnistan: ma olin orjalik tööriist sõjaõhutajate kätes. Ma uskusin, et ma teenin oma maad, aitan kaasa tema võitlusvõime ja autoriteedi tõstmisele maailmas, võitlen vaenuliku, plebeiliku ideoloogia vastu. Ma arvasin, et ma täidan oma kodanikukohust. Kuid äkki avanesid mu silmad. Äkki hakkasin ma mõtlema, sain justkui uueks inimeseks. Mõistsin, et olen osaline roimas, veel enam — mõistsin, et olen ise mõrvar, massimõrvar. Äkki nägin justkui oma silma ees neid süütuid ohvreid, mehi, naisi, lapsi ja vanakesi, kes on minu märklauaks. Nad elavad oma igapäevast elu, töötavad, puhkavad, söövad ja armastavad, ja mitte keegi ei aima, et nad on minu kaardil juba ära märgitud, et kahe minuti pärast vajutan ma nupule ja nad hajuvad kuumas tuules olematusse. Ei, minust sellele nupule vajutajat

ei saa! Ma ei taha enam olla tahtejõuetu kruvike valitsuse kätes. Ma protesteerin. Ma loobun oma senisest elukutsest. Minust ei saa timukat. *(Võtab langevarju ja kinnitab selle endale selga.)* Ma lahkun lennukist, ma lahkun sellest surmamasinast. Nii, kus on hapnikumask? *(Paneb hapnikumaski pähe. Lennukimürin tugevneb. Lendur seisab veidi, hapnikumask ees. Siis võtab korraks maski eest.)* Elagu võrdsus, vendlus, vabadus! Hüvasti, lennuk! Hüvasti, pomm! *(Paneb jälle maski pähe.)*

Lendur hüppab lennukist välja.
Lennuk lendab üksi edasi: mürin, pardatuled vilguvad, liikumise efekt.
See võib kesta tükk aega.

Via regia

Krahv usub, et illusiooniks
aitab väga palju kaasa see,
kui näitleja ka tavalises elus
oma osa edasi mängib
ja oma karakteersust säilitab;
seepärast salliski ta pedanti nii väga,
ja tema arvates oli
harfimängija üpris arukas,
et ta kandis oma võltshabet
mitte üksnes õhtuti laval,
vaid ka alati päevaajal,
ja krahvi rõõmustas
selle maskeraadi loomulikkus.

J. W. Goethe
«Wilhelm Meisteri õpiaastad»
(1796)

Kas laulуallikas
Külmas põhjatuules
Minu rahva meelesse
Oma kastet ei vala?

K. J. Peterson
«Kuu»
(1818)

I

Mitu aastat olen mina, Heinrich Holla, endas kandnud oma sõbra Illimar Kooneni saatust. Mitu korda olen võtnud ette valge lehe, et Illimarile mingi tagasi-

hoidlik mälestusmärk püstitada, kuid kunagi pole ma esimestest ridadest kaugemale jõudnud. Esiteks kartsin puuduvat ajalist distantsi, teiseks teadsin, et tõstatan tahtmatult küllalt laiahaardelisi küsimusi, millele ma niikuinii vastata ei oska ja ei tahagi vastata, ning kolmandaks kõhklesin debüteerida meie praeguse kirjanduse küllalt rafineeritud pildis. Ja neljandaks ei teadnud ma ega tea siiamaani, kuivõrd olen ma võimeline teist inimest mõistma ja läbi nägema ja armastama. Ma tunnen Illimar Koonenit esimestest koolipäevadest peale, meil on palju ühiseid mälestusi ja ma olin ka tunnistajaks tema loo lõppvaatusele. Ehkki ma loomulikult kõikjal juures ei viibinud, tean paljut tema jutustuste kaudu ja lõpuks on mul ju õigus puuduvaid osi analoogia alusel juurde fantaseerida, pidades võimalikku eksimust tühiseks selle kohustuse kõrval, mida tunnen Illimari vastu. Ehkki ta oma alanduses edasi elab, oleks ta justkui sureva Hamletina andnud mulle ülesande temast maailmale tõtt rääkida. Usun ka, et mõõdunud aasta jooksul olen endas leidnud krambivabama hoiaku oma õnnetu sõbra suhtes, ja ma püüan algusest peale vältida nii võimalikku pühaduserüvetamist kui ka võimalikku liigülistamist, sest Illimar Koonen polnud ei saatana ega ka jumala käsilane. Mu teel on teisigi karisid, milles ma enda arvates küllaldaselt teadlik olen. Kas või see, et teatud ringkondades peetakse Illimar Koonenit süütuks ohvriks kunstialtarile ja samal ajal püütakse teda välja mängida kogu kahekümnenda sajandi kuuekümnendate aastate kunsti vastu. Ön ka inimesi, kes ütlevad, et Illimar Koonen oli lihtsalt rumal ja tema lõpp täiesti seaduspärane. Esiteks ei taha ega suuda mina rünnata kahekümnenda sajandi kuuekümnendate aastate kunsti kogu selle rikkuses, mitmepalgelisuses ja vastuolulisuses. Teiseks olen ma ikkagi niipalju Schweitzeri austaja (nagu iga ennast humanistiks lugev inimene meie ajal austab iseäranis neid mehi, kelle tegevus veel tänapäevalgi on internatsionaalse mastaabiga: Schweitzer, Brook, Menuhin), et ma ei saa rahulikult kuulata ükskõik missuguse inimese õnnetu saatuse õigustust ükskõik kui kaunitel või väljakujunenud kaalutlustel.

Pärast niisugust eessõna võikski sõna anda — Illimarile? ei, tema loole, ja võtta endale õigus toimuvat kommenteerida vastavalt oma maitsele, maailmavaatele ja temperamendile, sest ma olen lihast ja verest jutustaja ja mitte mingi Becketti puhas absoluutne Hääl, kes aina jutustab ja jutustab, tuues teateid ei kuskilt ei kuskile.

Illimar Koonen sündis mõned aastad pärast sõda ühes Kesk-Eesti alevis, kus elas paar tuhat inimest. Enne kooli mina teda ei tundnud. Ka esimeses klassis jäi ta mulle täiesti silmatorkamatuks poisiks. On meeles, et ta käis roheliste treeningupükstega nagu minagi, oli minust veidi paksem, oli ainus laps perekonnas nagu minagi. Mäletan teda justkui hetkvõtetel: poole sammu pealt, trepil, pöördumas. Mulle ei tule meelde ühtegi sõna. Ka ei meenu mulle tema puberteedieelne hääl. Oli ta vaikne ja sõnakehv poiss? Vaevalt. Muidugi ka mitte jutukas, küllap umbes niisugune nagu kõik. Miskipärast mäletan ma teise või kolmanda klassi poisse vahetunnil õues kevadpäikese käes, puukuuri nurga taga. Lähedal oli ka käimla, kust kostis tüdrukute itsitamist. Mäletan mingit ebatsensuurset sõna, mis poiste seast kostis ja mida ma tookord esimest korda kuulsin. Mis sõna see oli, ei mäleta, ja ma ei saa aru, miks ma seda tühist juhtumit meenutan seoses Illimar Koonenga, sest ma tean, et ütleja polnud tema, ja ma ei mäleta mingit meeldejäävat reaktsiooni tema poolt, mul on ainult kindel tunne, et ka tema oli seal. Ilmselt kisun ma teda miskipärast kontekstist välja, kui tegelikult peaksin meenutama tervikut: viiekümnendate aastate algust, sooja kevadet, põldudel lõhnavat mulda, valgeid pilvi, tüdrukute itsitamist laudseina taga (need olid vist viienda või kuuenda klassi tüdrukud, meist vanemad), all orus voolavat jõge, gruppi provintsilapsi enne matemaatikatundi ropendamas. Kõik see oli, kuid ka Illimar oli, tean seda kindlasti — just lapsepõlvest rääkides ei tohiks Illimar Koonenile midagi juurde fantaseerida, lapsepõlveandmed olgu usaldatavad, ehkki napid. Pean muidugi valvama, et mitte omaenese emot-

sioone, kasvava poisi maailmapilti Illimar Koonenile peale suruda. Minu enda huvid olid algusest peale humanitaarsed — kui nii suurejooneliselt tohib nimetada elavat lugemishimu. Kas ka Illimar oli selline? Kardan vastata, sest mulle tundus, et oli küll, aga võib-olla ainult tundus. Ma tean näiteks, et lisaks kirjandusele huvitas teda ka loodusteadus ja ta toimis tihti nii, kuidas vastavad instruktsioonid ette nägid: pidas ilmapäevikut, jälgis loomade käitumist, uuris bakterite elu. Mina olen ka tema herbaariumi näinud. Mäletan tema erutatud kõnelusi loodusest. Ta teadis paljU merepõhja loomade elust. Eriline huvi oli tal haide, elekterkalade ja kaheksajalgade vastu. Ta oleks neid nagu kunagi näinud, ehkki ma teadsin, et ta polnud siis veel isegi pealinnas käinud. Taimedest otsis ta kõige kirglikumalt neid, mida ta nimetas «eesti orhideedeks», seega olid need siis käokingad, käokeeled ja kuldkingad, kõikvõimalikud käpalised. Ka armastas ta väga seeni, kuid minu arust mitte pilvikuid, mida ta pidas kuidagi «kuivadeks». Imelik sära süttis ta silmis, kui nägi puravikke, kärbseseeni, kõikvõimalikke ebardjaid olendeid, nagu kogritsad ja hiidmunad ja liudikud. Kuid minu teada ei teinud ta kunagi loomadega katseid, nagu tema kaaslased noorte loodussõprade ringis tegid. Ma ei tea, et ta kunagi mõnd looma oleks tapnud. Neid imetles ta eemalt. Koerale eelistas ta kassi, lambale siga, lehmale hobust, ussikesi ja põrnikaid liblikatele ja kärbestele. Kalade liikumist akvaariumis, nende äkilisi pöördeid ja äkilist tardumist, nende hiilimist vesikasvude vahel võis ta tundide kaupa jälgida, kuid ise ta kala ei söönud, eriti jälestas praetud kala, ainult mõnikord maitses tomatikastmes konservi. Kõige selle kõrval jõudis ta päris hoolsalt õppida. Kadestasin teda mõnikord. Juba kuuendas klassis teadis ta öelda, et muusikast meeldivad talle kõige rohkem Berliozi «Fantastiline sümfoonia» ja Mahleri «Laul maast»! Ta oli alevi kohta erakordselt kultuurne, kultuursem kui mina. Alguses väljendus mu kadedus paaris labases väljaastumises. Kuid kord, kui ma endalegi arusaamatult ütlesin talle teiste ees, et küllap ta vanemad on õpetajad ära ostnud, kust muidu need head hinded, lõi ta mind äkki ja nii

tugevasti, et ma selili põrandale lendasin. Ei varem ega hiljem pole ma kuulnud, et ta oleks kedagi löönud. Ja tema kõrvakiil oli sellepärast nii tugev, et tal polnud kogemusi ja ta ei osanud oma jõudu hinnata. Pärast seda juhtumit olime kaks-kolm aastat väiklast viha täis. Meil oli mõlemal hea meel, kui teisel halvasti läks, ja ehkki me ise enam ei kakelnud, püüdsime ometi üles ässitada füüsiliselt hästi arenenud, kuid lihtsameelsema mõtlemisega õpilasi, et need meie eest midagi halba teeksid. Meie lähenemine toimus alles pärast seda, kui ma hakkasin imetlema Illimari julgust, kui sain aru, et Illimaris on peidus tõsised anded, mida mul pole õigust halvustada.

Mulle avaldas suurt muljet, kuidas Illimar koolilaval esines. Mina poleks surma ähvardusel lavale minna julgenud, aga tema mängis juba viiendas klassis küllalt suuri osi. Üks etendus on mul väga hästi meeles. Mängiti tollal väga populaarset lastenäidendit: «Kassi maja». See lõpeb muide suure tulekahjuga. Mäletan, et seal mängis kaasa ka Illimar Koonen, kuid keda mängis, ei tea, küllap üht looma. Kõige rohkem ongi mul meeles see tulekahju, täpsemalt see hetk, kui lavale ilmus elus tuli. Lapsi ja lastevanemaid täistuubitud umbse saali ees oli lava ja laval realistlikult kujutatud koloniaalstiilis maja, kassi eluase. Aknad polnud küll klaasist, vaid õhukesest marlist — ei tea, kas siis tollal täiesti mõistetava kokkuhoiu või ohutustehnika (võimalikud klaasikillud!) mõttes. Saatuslike sündmuste haripunktil ilmus marliakna taha maja sisemusse käsi, mis lehvitas elusat tulelonti. Arvan, et see lehvitaja oli mõni õpetaja, sest vaevalt tuld laste kätte usaldati. Olen peaaegu kindel, et tuld lehvitas matemaatikaõpetaja. Niisiis, majas põles elus tuli, häirekellad helisesid ja loomakesed (Illimar Koonen nende hulgas) kiljusid surmahirmus. Siiamaani ei tea ma, kuidas tuletõrjuja seda lubas, kuid võib-olla polnudki koolis tuletõrjujat, sest kes teab, kui palju neid üldse linnaski tollal oli, ja kes teadis näitemängust midagi karta. Vaatasin ringi, paljud lapsed pärisid emadelt toimuva kohta aru, lapsed oleksid nagu instinktiivselt kartnud, samal ajal kui vanemad inimesed olid pimeda kunstielamuse kütkeis, huulil leebe naeratus. Oo aegu ammuseid, *those were*

the days! Hiljem olen teatrites märganud palju tuletõrjujaid. Kui tutvused ja asjaajamised on mind lava taha viinud, olen neid ikka märganud urgastest ja käikudest ilmumas ja taas kadumas. Olen kuulnud, kui tuleohtlikuks nad teatrit peavad. Päris laval ei tohi vist küünaltki põletada — otsekui oleks ka õhk plahvatusohtlik. Saksa Demokraatlikus Vabariigis märkasin tuletõrjujaid koguni publiku hulgas, kus nad liikusid paarikaupa, hallid mundrid üll, käed selja taga, mõlemad veidi kühmus, justkui hüppevalmis. Potsdami Hans Otto teatri jalutusruumis nägin isegi meest, kel oli punase ristiga käeside ja esmaabikott. Valvsalt ootas see mees oma tundi keset kunsti nautivat ja kunstiga koketeerivat seltskonda. Kuid naaseme nüüd oma alevisse. Juhtus nii, et Illimari survel astusin minagi kord oma elus lavale. Tegemist oli kõnekooriga; kanti ette mingi pikk poeem, mis ülistas riigi erinevaid alasid. Mulle kui debütandile usaldati repliik: «See Uraal on. Teda rahvas hüüab: arsenal.» Ma harjutasin seda lauset kodus lõputu arv kordi. Ei olnud hea tunne lavale minna. Ometi seisin õhtul seal, kõrge lae all, kõnekoori viimases reas. Ka mu ema oli saalis. Olin intellektuaalselt üle pingutanud: ei märganudki, kui minu järjekord kätte jõudis. Õpetaja sosistas, ütles ette, kuid mina vaatasin klaasistunud silmadega tühjusse. Lõpuks müksas keegi mulle külge. Ütlesin automaatselt, suutmata teksti kõlama panna, seda läbi tunnetamata: «See Uraal on. Teda rahvas hüüab: arsenal.» Ma olin kaua kõhelnud, kumba sõna rõhutada, kuid nüüd läksin labasele kompromissile ja rõhutasin võrdselt nii «rahvast» kui ka «arsenali», mis andis mu fraasile mingi diletantliku püüdlikkuse ilme. Küll ikka pärast oli häbi! Ent Illimar Koonen, minu silmis juba peaaegu teatritegelane, ei näidanud oma üleolekut mitte kuidagi välja, pigem vastupidi: oli lausa taktitunde kehastus, ja nii saigi see minu keskpärane esinemine koolilaval meie lõpliku lepimise ajendiks. Suurteks sõpradeks ei saanud me kunagi, kuid sõpradevaesel ajal võis meid vabalt sõpradeks nimetada. Säilitasime juba algkoolist peale teatava vastastikuse respekti, mingi peenetundelise võõristuse, mis mõjus väärikalt aristokraatlikuna.

Tõelist teatrit saime tollal väga vähe näha. Televi-

sioon tegi esimesi samme ja teatrid andsid meil külalisetendusi küllalt harva. Mäletan, et ühel sügisel tuli alevisse teater T. linnast. Minule etendus ei meeldinud. Nägin keset lava lauda, mille ääres istus mees, ilmselt kirjanik, kes oli kogemata teinud autoavarii, kaotanud juhiload ja pidi nüüd istuma kuskil Taga-Kaukaasias, mis andis talle võimaluse mõtiskleda oma senise elu üle. Pruut tõi talle kohvi ja hellitas teda. Kuid Illimar Koonen ütles mulle hiljem, et see polnud pruut, vaid ema, ja veel ütles ta, et laua taga ei istunud mitte kirjanik, vaid pätt, kes purjuspäi oli inimese alla ajanud. Ilmselt polnud ma millestki aru saanud. Kuid just neil aastatel olid populaarsed näidendid, kus kõik jäi nagu pooleli, lahtiseks, kus nagu õieti midagi ei juhtunud ja kus kõik tegelased olid korraga nii head kui ka halvad. Mulle ei meeldinud sellised näidendid, ma ei armasta dedramatiseerimist, veel rohkem: ma olen seda alati vihanud. Muidugi, see nulldramaturgia oli reaktsioon eelmistel aastatel valitsenud melodramaatilisele mustvalge tehnikale, kuid mis see luges mulle, kes ma väikeses alevis elasin. Teine asi oli Illimar Kooneniga, sest tema mõistis teatrit juba siis hoopis teisiti kui mina, kuidagi orgaanilisemalt, tõelisemalt. Ise alles seitsmendas klassis, aga juba juhtis ta mu tähelepanu meeleolule ja peaosalise mängu siirusele! Ühepalju olime teatrit näinud, mõlemad kaks-kolm korda. Kinos polnud meil lubatud käia, välja arvatud lastefilmid, neid olime ehk viis-kuus näinud. Peale selle kuuldemängud. Ja tema teadis juba, mis on tempo-rütm ja siirus! Alles hiljem sain ma aru, et ta luges sel ajal hoolega teatriteoreetilist kirjandust. Ka Stanislavski «Minu elu kunstis» oli tal tollal läbi loetud, ja mina ei aimanudki seda.

II

Nelikümmend kilomeetrit meie alevist oli rajoonilinn T. Sinna läksime meie Illimariga, et keskkoolis edasi õppida. See üleminek polnud kerge, sest erinevates linnades on erinevad nõudmised, mis siis veel rääkida poistest, kes alevist rajoonilinna tulevad. Olime

kodukohas olnud head õpilased, kohati isegi väga head, ühes koolis aga langesid meie hinded kohe. Mina pidin esimese õppeveerandi lõpul matemaatikas peaaegu kahe saama, hädavaevu õnnestus see nõrgaks kolmeks kohendada. Ka ei vastanud meie riietus nõuetele, sest just tol ajal toimus esimene tõeline moerevolutsioon, mis ka meie maale jõudis, arusaadavatel põhjustel kõigepealt pealinna, siis suuruselt järgnevatesse, ka rajoonilinnadesse, ja alles lõpuks alevitesse ning maale. Me saabusime rajoonilinna just sel ajal, kui uus mood, mis nõudis kitsaid pükse ja pannaldega tuulepluuse, aga ka paksu tallaga kingi ning barette, oli juba rajoonilinnades küllaltki levinud, alevites aga veel mitte eriti laialt. Ehkki meie püksid polnud enam päris laiad ja äratasid maapidudel tähelepanu oma kitsusega, olid nad rajoonilinna jaoks juba vanamoodsad ja äratasid tähelepanu just laiusega. Küllap mõjus see kaudselt meie õppeedukusele. Samal ajal jõudis kätte puberteet ja me hakkasime tahes või tahtmata pöörama tähelepanu tüdrukutele. Ka see mõjus õppeedukusele. Armuasjades oli me mõnevõrra erinevad. Mina olin lootusetult (mulle tundus nii) armunud ühte oma klassi tüdrukusse, kes oli silmatorkavalt ilus (ka see tundus mulle nii). Kuid ma ei osanud oma tunnetest märku anda, minu käitumises valitses siiras, ent väliselt peaaegu maneerlikkuseni küündiv häbelikkus ja ma püüdsin kõik oma ihalused panna oma pilku. Ent ehkki silm on hinge peegel, nagu teatriteooriaski öeldakse, ei tee paljalt silmaga ei elus ega laval midagi ära. Teatris pole silmad kaugemale näha kui kümnesse esimesse ritta, ja ega nad eluski palju kaugemale paista. Nii elus kui ka teatris on lisaks vaja žeste, miimikat ja eelkõige tegutsemist, aktiivsust, välist kunstilist vormi, tihendatumat, isegi liialdatumat kui tavalises olukorras. Tüdrukule minu pilk ei mõjunud. Aga talle ei mõjunud üldse miski ja mitte keegi, sest ta oli veel liiga noor, tema tundeelu oli alles embrüonaalses seisundis. Seni, kuni hiljem ootamatult mehele läks. Hoopis teine lugu oli Illimar Kooneniga. Ta hakkas peatselt käima ühe vanema tüdrukuga, ja käis ja käis väga tõsiselt. Eesti keeles öeldakse armuvahekorra kohta tihti «käis», ja nii ka Illimar käis selle sõna otseses mõttes, vähemalt mulle

tundus nii, sest nad tulid mulle pidevalt vastu, läksid kinno ja tulid sealt, läksid jalutama, jalutasid, tulid jalutamast. Nad olid ikka liikvel. Tüdruk tõsine, prillidega, peaaegu küps naine. Mina ei tea täpselt, mis nad kahekesi olles tegid, ja oleks ehk ebasoliidne seda siin kirjeldada, kuid võin mainida ainult niipalju, et nad ei läinud mehena ja naisena eriti kaugele. Õigemini öeldes ei jõudnud kuhugi. Küllap oli tüdruk liiga küps, et kergemeelselt käituda, nii arvasin ma seda paari nähes. Esimesel linnakooliaastal käis Illimar veel noorte loodussõprade ringis, uuris kaktusi ja söötis aksolotleid, kuid ta huvi näis üha vähenevat. Luges endiselt palju, kuid avastas enda jaoks maalikunsti. Mul on praegugi kodus paar Illimari maali. Üks neist kujutab agulitänavat kuuvalgel. Keset uulitsat on muld pragunenud ja üles kuhjunud ja üks hiiglaslik pea ajab ennast välja. Pildi allkiri on «Ühe suve palavikuviirastus». Teine pilt on maantee loojangukumas. Esiplaanil seisab lühikesse musta kleiti riietatud naine, kelle pikad juuksed lehvivad tuules. Naine vaatab maha. Eemal maanteel on vastu taevast näha üksikut mehekogu dramaatilises poosis. Üks raagus puu väljal, tuules viltu, punane taevas. Pildi allkiri on «Tuulehoog». Nüüd neid maale vaadates sattusin ka Illimari mõtte- ja aforismipäevikule üheksandast klassist. Suur osa aforisme on armastusest («kui naine sind vihkab, siis on ta sind armastanud, armastab sind praegu või hakkab sind armastama», «si vis amari, ama!» «sõjas ja armastuses on kõik lubatud»), kuid mõned räägivad kunstnikumissioonist («kes järgib tähte, ei pöördu tagasi» — Leonardo da Vinci, «maalid pole mitte selleks, et kaunistada kortereid» — Pablo Picasso). Pikalt on välja kirjutatud Dostojevski «Kuritööst ja karistusest» — kaks tsitaati, mis käsitlevad erandinimese õigust teha, mis ainult tahab. On teisigi maksimalistlikke hüüatusi («joo põhjani või ära maitse üldse», «kes kannab laternat selja taga, heidab varju oma teele», «elus peab julgema!»). Illimar Koonen küpses meheks. Ta käitumises oli tollal midagi filmilikku, näiteks ei häbenenud ta oma armastust, vaid hoidis tüdrukul tänaval käe alt kinni mingi kodanliku kramplikkusega. Viiekümnendate aastate lõpul polnud selline stiil pisi-

keses rajoonilinnas levinud, õpilaste hulgas eriti. Loomulikult hakati Illimari taga kiusama. Õpetajad tegid talle vihjeid ja märkusi. Illimar kõhnus ja kannatas, ta pilk oli palavikuline ja uhke. Ta ei hoolinud millestki. Ta jättis maalimise unarusse. Maalimine oli olnud juhus. Illimar astus näiteringi. Kuid siin ei saavutanud ta sellist edu nagu alevis. Kooli au ja uhkus oli juba peaaegu väljakujunenud näitleja Toomas Schütz, pikk, närvilise hoiaku ja aristokraatliku žestikulatsiooniga noormees, kes mängis peaosi kõikides lavastustes, laulis ja tantsis, ning keda kõik koolitüdrukud imetlesid. Mul oli juhus näha, kuidas Toomas Schütz ja Illimar Koonen kord ühes estraadisketšis kahekesi esinesid. Teemaks oli kapitalist ja töötu. Schütz mängis kapitalisti. Ta istus tugitoolis laua taga, ees veiniklaas ja käes sigaret. Number oli sisuliselt Schützi monoloog, täis tõdesid ekspluateerimisest ja lisaväärtuse omandamisest. Töötu, keda mängis Koonen, istus kössitõmbununa teisel pool lauda ja vahtis alandlikul pilgul kapitalistile otsa. Kui küüniline monoloog lõppes, tõusis Koonen kurvalt, sammus tuikudes lava tagaseina poole ja hüppas läbi paberakna. See oli enesetapp. Pärast ütles Illimar, et Schütz olla laval joonud ehtsat veini ja suitsetanud muidugi ka ehtsat sigaretti. See kuulus antud osa juurde ja õpetajad pigistasid silma kinni. Ka Kooneni teine esinemine koolilaval jättis mulle nukra mulje. Schütz oli dramatiseerinud küllalt tuntud kanada humoristi Leacocki lookese «Intervjuu meie aja suurima näitlejaga», kus ise mängis meie aja suurimat näitlejat, kes, nagu ma mäletan, andis Hamleti monoloogi edasi ainult keha väänlemisega, nonverbaalselt, nagu seda ehk nüüd oleks nimetatud. Illimar Koonen aga mängis üht reporteritest, kes Schützi jalgade ees alanduses ja imetluses mängisid ja roomasid. Märkasin, et tal olid ta ainsad ja parimad mustad peopüksid jalas.

Pikkamööda sai Illimar Schütziga isegi lähedasemaks kui minuga — sidusid neid ju ühised huvid ja imetlus, mida Schütz oma viimistletud käitumise ja omapärase huumoriga esile kutsus. Mina olin tollal võrdlemisi üksildane, minu elu polnud nii täisvereline kui Illimaril, kes tegi teatrit ja armastas. Mida võiksin

ma täpsustamise mõttes öelda oma tolleaegse tegevuse kohta? Avastasin hulga kirjanikke, keda ma varem üldse ei tundnud. Meyrink, Strindberg, isegi H. H. Ewers, aga ka Dostojevski ja Gide. Moes oli tollal Hemingway, peamiselt küll läbi vene keele ja kultuuri, ka Remarque ja noored venelased Aksjonov ja Jevtušenko. Lugesin Hemingwayd küll palju, kuid mind kiskus ikkagi rohkem saksa kultuuri poole, kus mind ahvatles teatud massiivsus ja raskepärasus, mis kokku oli ometi täiuslik (pean eelkõige silmas romantismi ja XX sajandi kahekümnendaid-kolmekümnendaid aastaid). Mäletan, et mulle meeldis Feuchtwanger, välja arvatud «Goya», mis oli just Illimari lemmikraamat, kes aga minu arust sealt välja luges demonismi, mida seal tegelikult ei olnud. Kuid ma kaldusin kõrvale — moekirjanike nimed on vaid osa kultuurikroonikast, ei muud. Peaksin pigem jutustama sellest, kuidas Illimar mind Schützi juurde kaasa kutsus. Näitleja maja asus agulis, ühel porisel tänaval vanade puude all. Tõusime mööda krigisevat treppi teisele korrusele. Korteris oli Schützile eraldatud väike, kuid hubane tuba. Helesinisel tapeedil olid mõned reproduktsioonid Holbeini surmapiltidest ja Géricault' «Meduusa parvest». Seinal oli ka Schützi enda portree, Balini looming, mis kujutas Schützi arlekiinide ja pjerroode tantsuringi keskel, käes plakat «Theatrum mundi». Riiulitel oli raamatuid baletikunstist ja ajakirju «Teater». Laual oli Molière'i prantsuskeelne valik, kõrval kõrge klaas külma piimaga. Põrandat kattis paks sinine vaip, vaibal oli avatud trigonomeetria õpik. Mis aga kõige rohkem silma torkas? Kahtlemata kirjutuslaual seisev suur makett: teater. Lavaaugust (umbes nelikümmend korda viiskümmend sentimeetrit) paistis imaginaarse etenduse dekoratsioon. Schütz ütles, et ta oli ise selle valmistanud. Nägime terrassi valgete skulptuuridega (muusad), palmidega, taamal hele loss. Silmapiiril meri, merel purjekas. Kogu see maastik oli paberist välja lõigatud. Schütz lülitas sisse lava taha peidetud pirni. Kollakas valgus ujutas üle stanniolpalmid ja liikumatu mere. Lossi paberfraktuur tuli äkki ilmsiks. See maailm oli kahtlane, aga ta oli olemas. Kui seal toimus nähtamatu etendus, siis toimus see muusika saatel ja selles mängi-

sid elegantsed näitlejad, kelle nimesid me ei teadnud. Illimar Koonen kummardus ja vahtis lavaauku nagu ümal ajal akvaariumi, kus loorsabad ringi tantsisid. Käega katsutav, habras, tulele aldis teater tegi ta tummaks. Toomas Schütz aga oli juba tegevuses: ta närvilised sõrmed tõmbasid ümbrisest plaadi (*The Immortal Art of Fritz Kreisler*), ta lülitas sisse poolhämaruse ja pakkus sidruniga teed. Olime siis kümnendas klassis. Kuulasime muusikapala tema hapras võlus (Albeniz: *Tango in D Major*), nurgas aga ahvatles meid paberist teater.

Mind võeti ka päristeatrisse tihti kaasa. Piletid muretses alati keegi Ülo, ühe teatritöötaja poeg. Schütz ja Koonen tundsid näitlejaid isiklikult. Schütz isegi rääkis nendega, kuna meie Illimariga tagasihoidlikult eemal seisime. Tihti keeldusin ma teatrisse minemast, mitte küll sellepärast, et ma oleksin koos Maupassant'iga võinuks öelda, et le *théâtre m'ennuie* (teater on mulle igav), vaid sellepärast, et pidin peaaegu kümnendasse klassi istuma jääma ja ma lausa sundisin ennast algebraga tegelema. Illimari hoiak muutus, kõnnak samuti, ja ta kandis nüüd baretti ning tiibulist salli. Kuid polnud midagi parata — Schütz oli sündinud teatriinimene (kui painduvad olid üksnes tema sõrmed!), Koonen aga siiski vaid tema ülipüüdlik õpilane. Kaua ei mõjutanud Schütz mu sõbra elukäiku — kahe aasta pärast lahkus ta Eestist ja hakkas esinema rahvusvahelistel turneedel konferansjeena. See oli tähelend: nii noorena seista meistrite kõrval! Paljud ei uskunud seda algul, eriti need, kes olid märganud ainult Schützi välist lihvi ega osanud selle all aimata visa töövõimet. Ta juugendlik hellitatus, ta habras lõtvus olid vaid visaduse ja hoolsuse maskid. Schütz ei pöördunud enam kunagi Eestisse tagasi. Mõned rääkisid, et ta töötab Moskvas, kuid teised rääkisid mingist legendaarsest rändteatrist Lääne-Siberis, mis esineb raudteejaamades ja jõesadamates. Need olid muidugi ainult kuulujutud, nagu seegi, et Schütz puhkab suviti Võsul, inkognito. Meie teadsime ainult seda, et kooli lõpetamisega kadus Schütz meie elust.

Käisime kohalikus teatris ka pärast seda, kui olime keskkooli lõpetanud. Mis mulle sealt meelde jäi? Mäle-

tan eesti klassiku Tammsaare teose «Tõde ja õigus» IV osa lavastust. Seal oli juttu noore kodanliku Eesti tõusikutest ja ühest abielupaarist, kes nende tõusikute seas liikus. Mees käib tööl, naine aga veedab oma aja tühiste seltskonnadaamide keskel. Naise vaimset mandumist nägev mees ei oska ometi midagi ette võtta, pigem isegi idealiseerib oma naist. Kuid noorpõlvekompleksid, süümepiinad ja naise üha silmatorkavam koketeerimine võõrastega viivad mehe nii kaugele, et ta naise afektiseisundis maha laseb, kihutades naise suunas terve pidemetäie kuule. Mees oli terve etenduse vältel väga sünge. Väga palju oli seltskonnadaamide frivoolseid vestlusi. Värskendav oli, kui tegelane tigedalt karjus: töö! töö! ja tagus rusikaga vastu lauda. Lõpus oli murtud mees kohtu all, pilk väsinud ja hõõguv. Ümber tema pea tiirles kärbes, väike must kärbes. Kui uurija küsis mehe käest, miks ta oma naise tappis, tõrjus too hajameelselt väikest musta kärbest eemale. See oli hästi seatud stseen ja kärbes sobis suurepäraselt kohtu atmosfääri. Mul oli tunne, et tegemist on tõelise, elusa kärbsega. Mäletan ka Tolstoi näidendit «Elav laip», kus peategelane kodust lahkub ja ennast surnuks laseb oletada. Elu ja ühiskond on teda ära tüüdanud. Ta vedeleb kõrtsis ja kuulab mustlaste laulu. Mustlased on tema jaoks vabaduse sümbol, mustlaste venivas soigumises terenduvad talle kauged horisondid. Mängiti ka mitut algupärast näidendit. Ühes neist oli peategelaseks Hiroshimale pommi visanud lendur. Ta on munk ühes kloostris ja näeb aina viirastusi põlevatest inimestest. Pöördumine jumala poole ei aita teda. Hallutsinatsioonid progresseeruvad ja mees läheb hulluks. Ehkki ta on saatnud korda jälgi teo, ehkki ta on kruvike, kel puudub vastutustunne, mõjub ta oma lõpumonoloogis inimkonna südametunnistusena. Teine näidend kujutas taluperenaist, kes armastab revolutsionääri, kuid ei suuda loobuda oma mehest ja maksab sellise kõhkluse eest eluga. Kolmas näidend kujutab noormeest valikusituatsioonis. Ta on sattunud kuritegeliku bande liikmeks ja peab nüüd alluma koledale käsule: ta peab aitama tappa oma pruuti, kuna see on juhuslikult sattunud bande saladustele ja võib nüüd kõik üles anda. Noormees kõhkleb kaua, kuid lõpuks

nõustub. Ta viibki oma pruudi hukkamiskohta, kuid juba on kohal miilits, ja püssipaukude saatel sulgub eesriie. Mul on tunne, et mängiti ka Shakespeare'i «Hamletit» uuest kandist lähtudes. Ilmselt oli tegemist mingi pideva ajalise nihkega, justkui faasinihkega — prints ei saa midagi õigel ajal tehtud, teeb kõik veidi hiljem, kui seda enam kellelegi tarvis ei ole. — Siis aga astusime mõlemad ülikooli kirjandust õppima. Seetõttu hakkasin ebaregulaarsemalt teatris käima.

III

Ent ma ruttasin ajast ette. Kõigepealt on mul tarvis kirjeldada, kuidas lõppes Illimar Kooneni kooliarmastus. Ma polnud muidugi juures, kui see toimus. Aga üht-teist on mul siiski teada. Pärast seda, kui kool lõppes ja naistega käimine oli seega avalikult heaks kiidetud, näis Illimar äkki kaotavat tüdruku vastu huvi, ehkki neil kahel nähtusel ei olnud minu arvates midagi ühist. Tõsi, peab mainima, et juba Illimari viimasel kooliaastal oli nende vahekorras midagi formaalset ja väsinut. Juta lõpetas kooli aasta varem, läks tehasesse tööle ja on selge, et nende miljööd muutusid hoopis erinevaks, kokkusaamised harvemaks. Siis, vist mai algul, jättis Illimar tüdruku ette hoiatamata maha. Tal ei jätkunud isegi julgust seda tüdrukule teatada. Ta hoidis Juta eest kõrvale ja põgenes lõpuks rajoonilinnast teadmata kuhu. Mina kohtasin teda täiesti juhuslikult Lõuna-Eestis, ühes maanteeäärses kõrtsis, kus ta ilmselt võõraste lauanaabritega tokaierit jõi. Kutsusin ta õue jalutama. Läksime mööda tolmust maanteed, juba hakkas õhtusse tõmbuma. Äkki hakkas Illimar lausa karjuma: sa ei saa aru, sa ei mõista mu kannatusi, sina tahad kõigest ja kõigist kõlbeliselt üle olla, aga minu valu sa ei tea! Sa ei ole mu sõber! Ta polnudki väga purjus, aga mina ju ei teadnud, kus ta mitu nädalat oli käinud ja aelenud. Mida sa kannatad, küsisin mina, lõpuks ei jäetud ju sind maha, vaid hoopis sina tegid teisele ülekohut. See on seesama, ütles Illimar, ja mina küsisin, kas ta ei kannata rohkem, kui asi väärt on. Vaadates õhtuvalguses ta tundlikke, kuid

lühikese ajaga joomisest punsunud näojooni ja siniseid silmaaluseid, ütlesin talle, et see kunstlikult ülesköetud dramatism toob mulle miskipärast pähe Elioti mõtted Hamleti-essees, kus öeldakse peaaegu täpselt Illimari-suguste kohta: «Näidendi kangelane veiderdab emotsiooniga, mis ei leia tegevuses väljapääsu; ja näidendi autor veiderdab emotsiooniga, mida ta ei suuda kunstis väljendada.» Võib-olla ma eksisin, kuid mul oli tõesti väga raske ennustada Illimari tegude ja tunnete tõelisi tagajärgi. Tema kangelaslik valmisolek ennast ohverdada, mida ta tihti ilmutas, kõlas liiga retooriliselt. Tema vajadust olla õnnetu ei saanud uskuda liiga suureks. Ja samas andsin endale aru, kui raske on siiski inimese sisse näha, aimata tema varjatud võimeid ja tema rahtavate kannatuste tõelist mahtu. Justkui oleks minu külm teoretiseerimine Illimari jalamaid lohutanud, küsis ta vaikselt, kas asi pole lihtsalt vormis; selles, et tema püüab esineda suurejooneliselt ja pateetiliselt, mina aga neutraalselt ja külmalt. Kas pole me mõlemad seestpoolt neutraalsed ja külmad, küsis ta, ainult et minu vorm on suurejooneline ja pateetiline? Taamal tegid külamehed tööd, parandasid heinaniidumasinat. Meie kõndisime edasi nagu kaks patisaksa, nagu kaks kuutõbist. Vastasin Illimarile umbes nõnda, et ega tema sisu ja vorm tõesti eriti kokku ei klapi, aga et nende vahel pole ka vastuolu. Mulle tundus, et Illimari tunnetel ja jutul pole omavahel üldse mingit seost. Sa räägid küll pateetiliselt, ütlesin ma, aga see pateetika on selline, et selle taga ei oska üldse midagi kahtlustada, ei positiivset ega negatiivset vastavust. Illimar jäi seisma, noogutas hajameelselt ja tegi ettepaneku tagasi astuma hakata. Tagasiteel kõrtsi juurde olime vait, nagu oleksid kõik jutud räägitud, vähemalt tähtsaimad jutud. Pärast tegi Illimar mulle maanteekõrtsis veini välja. Aga siis rääkisime ainult teistest inimestest, näiteks klassikaaslastest ja sellest, kuhu keegi kavatseb õppima minna. Lubasime augustis kohtuda, et ülikooli astuda. Illimar oli minuga nõus, et kõrgem haridus on hädavajalik, hoolimata õpetamise kohatisest keskpärasest tasemest ja programmide pealiskaudsusest. Rääkisin talle, et kõige tähtsam on õppida keeli. Olin kohanud küllalt palju keskealisi mehi, kes kahetsesid ainult

üht — seda, et nad omal ajal keeli ei õppinud. Hiljem ei suutnud nad ennast enam iseseisvale keeleõppimisele kontsentreerida. Ülikoolis aga oli hulgaliselt fakultatiivseid keelekursusi ja neid oli tarvis kasutada nii palju kui võimalik. Kavatsesin kindlasti võtta oma õppeprogrammi prantsuse ja poola keele. Ma ei varja oma nõrkust klassikalise kultuuri vastu, orjarahva lapsena tahan ikka veel aadlikuks saada, kas või vaimseks aadlikuks, sest see on midagi, mida mina oma seljataga oleva saja-aastase kirjaliku kultuuriga arvan mitte tundvat, kuid mille poole ikkagi vaistlikult ihaldan maailmas, mille üle praegu löövad kokku angloameerika kultuuri sogased, plebeilikud lained. Ses mõttes on eestlane oma kuningateta ajalooga, oma panteistlikuvõitu religiooniga, oma looduslähedusega tundunud mulle kahtlaselt moodsana, ja küllap sellest siis too nooruslik reaktsioon, mis mul tekkis kõige moodsa suhtes esimestel ülikooliaastatel.

Samal ööl sõitsin juhusliku autoga edasi ja jätsin Illimari sinna kolkasse mingeid seiklusi ja läbielamusi lõpetama. Kohtusime tõesti augustis ja astusime koos ülikooli. Eksamite ajast ma siin suurt rääkima ei hakka, õppisime koos ja see oli kõik, ja midagi, mis võiks laiemat huvi pakkuda, siis ei juhtunud. Peab mainima, et Illimarisse suhtuti ülikoolis juba vastuvõtukomisjonist alates skeptiliselt — linnas oli tema kooliaegne näitekunstiharrastus teada ja õppejõud ei uskunud, et ta filoloogiks üldse kõlbab, sest mis on klounil ja kirjandusel ühist, mis maksab tolale teadus? Nii arvasid väikelinna õppejõud ja see üllatas mind, sest mina poleks Illimari näitekunstihuvi tollal üldse nii tõsiselt osanud võtta. Kuid õppejõududel oli terav silm. Ülikool teadis rohkem kui mina, ta teadis ka Toomas Schützi ja Illimar Kooneni mitmest kärarikkast purjutamisest linna esindusrestoranis üheteistkümnenda klassi talvel. Nii et õppejõudude jaoks sai Illimar ühtlasi ka mingiks boheemluse ja dekadentsi võrdkujuks — seda enam et Illimar polnud veel õieti midagi oma elus teinud. Aga ta võis teha! Väike roheline sametlindike, mida Illimar lipsu asemel kandis, äratas samuti õppejõudude tähelepanu ja tekitas suuri kahtlusi. Kuid osa õppejõude surusid oma tunded maha ja püüdsid säilitada objek-

tiivsust. Aga oli ka neid õppejõude, kes oma põlgust ei varjanud ja pommitasid Illimari eksamitel salakavalate küsimustega. Illimar oli neile hea saak. Ma ei tea ühtki teist nii kergesti haavatavat inimest kui Illimar. Ma mõtlen haavatavuse all seda, kui palju haav välja paistab. Illimari puhul oli kõik näha ja see tekitas jahikirge või verejanu. Kuid Illimar pääses ikkagi ülikooli sisse. Algas meie esimene ülikoolisügis.

Püüdsin väga palju lugeda. Neil aastatel sain jälle suure hulga lemmikkirjanikke, kellest varem teadsin ainult nimesid. Erilist tähelepanu pöörasin saksa kultuurile. Tollal olid mu meelisautorid Thomas Mann, Hermann Hesse ja Franz Kafka. Muidugi, ma ei taha endast siin lehekülgedel teha mingit erakut või pühakut, käisin vahel ka kõrtsis ja klubis, ehkki lahkusin sealt alati teatud tüdimusega; mul oli ka lühikesi romaane ja nii edasi ja nii edasi, kuid mu vaimsed pingutused torkasid oma tagasihoidlikkusele vaatamata silma üldisel vaimsel foonil, mida on iseloomustatud nii: sel ajal oli moes tegelda pigem eneseteostuse kui enesearendamisega.

Mis puutub Illimarisse, siis hakkas ta äkki pöörama erilist tähelepanu oma riietusele. Ta kandis päeval kikilipsu, ja ma mäletan teda istumas ülikooli kohvikus (loengute ajal!), käes kas Semperi «Prantsuse vaim» või Baudelaire'i «Väikesed poeemid proosas», vahel ka Tennmanni «Ekstaas ja müstika». Esimesest kursusest ja esimesest nädalast tõmmati ta ülikooli näiteringi, kus ta mängis peaosa (!) ühes uues algupärases draamas. See draama kujutas allegoorilises vormis ühiskonnas toimuvaid protsesse. Paraku jäi see etendus mul nägemata, sest teise peaosalise haigestumise tõttu mängiti draamat vaid kaks korda ja mul ei õnnestunud seda vaadata. Kuid mul on kaante vahel Illimari kingitud ajaleheväljalõige arvustusega, ja sealt võib lugeda: «Näidend tänapäeva noorusest, tema ellusuhtumisest, probleemidest. Kuulad, vaatad ja mõtled. Kui etendus lõpeb, tunned, et pea on päris väsinud pingelisest tähelepanust. Aga siiski jääb tunne, et midagi oli nagu puudu, midagi oleks veel tahtnud — hoolimata sügavatest mõtetest, mis sageli on seotud suurepärase dialoogiga.» Ja veidi edasi:

«Osatäitjatest mängisid Illimar Koonen (Poiss) ja Leida Lendor (Naine) tublilt ning kooskõlastatult. Ette võiks heita vahest ainult liigset kiirustamist mõnes episoodis. Seetõttu läks sõnu ja lauselõppe kaduma ning dialoog jäi paiguti segaseks.» Mida ma aga ise nägin, oli Illimari korraldatud Kalevipoja-show ülikooli klubis. Kalevipoeg on teatavasti Fr. R. Kreutzwaldi kirjutatud eepose nimitegelane. Illimari lavastuses oli tubli annus odavat nihilismi. Näis, et ta tahab narrida eepost, mille kunstiline väärtus on tänapäeval tõesti kaheldav, kuid millel on suur tähtsus kultuuriajaloolises mõttes ja mis kuulub meie kultuuri kõige respekteeritumate traditsiooniliste väärtuste hulka. Illimar tuli lavale, mikrofon käes, ja ütles endale osutades: Kreutzwald. Selle nalja eest sai ta kohe aplausi. Edasi jätkas ta oma teksti eepose maneeris regivärsis, kuid minu arust oli ta lohakalt valmistunud, liigselt lootnud improvisatsiooni peale ja tekst polnud eriti vaimukas. Ka oli ta hääl ajuti nõrk ja diktsioon mitte kõige korrektsem. Tegelastel olid rinnal sildid. Kalevipoeg oli kahe naise poolt esitatuna kahestunud positiivseks ja negatiivseks pooleks, mis olid kokku aheldatud. (Kalevipoja isiksuse lahenduses oli midagi freudistlikku või freudismivastast, kuid ma ei saanud täpselt aru, kumba.) Saarepiiga, kes istus vannis, oli loomulikult mees. (Eeposes uputab Kalevipoja õeks osutunud Saarepiiga ennast merre pärast teadmatusest läbiviidud verepilastuslikku vahekorda.) Kuid meespiiga ei laulnud ise, laulis lava taga seisev tüdruk: *Seeman, deine Heimat ist das Meer, deine Freunde sind die Sterne*. Venelane, kes eeposes Kalevipoega aitab, tantsis kükktantsu. Soome lahe tagant laudade toomise stseenis kanti kirjutuslauda. Rahvas naeris saalis küll, kuid ma ei ütleks, et etendus kohutava menu osaliseks oleks saanud. Küllap rikkus palju ka Illimar Kooneni kohmetus. Ma isegi oletan, et tal puudus lavasarm. Ta mõjus traagilise isiksusena ja kõigil oli natuke piinlik, kui ta nalja tegi. Rohkem ta ülikooli klubis enam ei esinenud.

Mina kohtusin temaga sel ajal võrdlemisi harva, kuid uue aasta paiku sain aru, et temaga on asjad halvad. Küllap ei leidnud ta ennast ülikoolis algusest

peale, ja see määraski kõik. Neil aastatel pöörati distsipliinile rohkem tähelepanu kui vaimsusele ja ega see Illimari vaimsuski eriti ülikooli sobinud — seda vaimsust võisime mina ja ehk veel mõned sõbrad küll hinnata, aga kõrgema kooli jaoks oli see kuidagi eklektiline ja poolpidune. Mina ju teadsin, et Illimar pole kunagi eriti süstemaatiline olnud, kuid see, et ma seda teadsin, polnud temale mingi vabandus. Kui ta filosoofia seminaril tuli välja mingi jugoslaavia marksisti revisionismikahtlaste seisukohtadega (kust ta küll neid kuulis?), ütles õppejõud talle: alati on olnud hea noorte rahutus. Teiegi olete rahutu. Aga lülitage oma rahutus süsteemi ja tõestage siis, et teil on õigus. Selle peale oli Illimar Koonen küsinud, et kas rahutus on elektripirn, mida võib linna elektrivõrku keerata. Niisugused epateerivad avaldused talle muidugi head ei teinud. Ta puudus tihti loengutelt ja seminaridelt ega vaevunud ennast välja vabandama või arstitõendit tooma nagu teised. Ei, pigem istus ta loengu ajal demonstratiivselt kohvikus, kord aga põrkas otse ülikooli koridoris viinast haisedes loengult väljuva õppejõuga kokku. Ta justkui ise püüdis, et tal halvasti läheks. Ladina keele tundi ilmus ta üle hulga aja just selleks päevaks, kui tehti kirjalik tunnikontroll. Ja nii juhtuski, et kolmanda kursuse lõpul ei saanud ta tehtud ladina keele ja eesti keele ajaloo eksamit. Veel hullem, ta jättis mõlemad eksamid kordamata. Kahe nädala pärast ta eksmatrikuleeriti.

Samal ööl rääkisime kaua. Olin vait, sest ma ei tahtnud olla moraliseerija, kes teise valikuvabadust väiklaselt piirab ja oma vaateid peale sunnib. Rääkis rohkem tema. Ei rääkinudki endast, rääkis hoopis teatrist ja oli väga rahulolematu tollase teatri taseme suhtes. Ta ütles, et teatris jääb kohutavalt palju puudu intensiivsusest, tollestsamast intensiivsusest, mis on meie igapäevaseski elus kõige vajalikum, kõige tähtsam, õieti ainus asi, mis meid elus hoiab. Meie teater on praegu suures osas surnud, ütles Illimar Koonen, ta sobib ainult nautimiseks, aga nautimiseks sobib teatavasti tarbekunst, mitte kunst. Ta jätkas: teater pole intensiivne, kui ta ei räägi asjast, kui ta lihtsalt on, kui ta lihtsalt eksperimenteerib, kui ta lihtsalt täidab

plaani, kui ta lihtsalt ennast demonstreerib. Näitlejal peab olema oma seisukoht, oma maailmavaade ja oma kirg, näitleja olgu kodanik. Illimar jõi tol ööl kõvasti viina ja ütles, et uus draama on jõudnud eituse eituse kaudu uuesti elu põhisituatsioonideni, et Genet meenutab Shakespeare'i ja Beckett No-mänge vanas jaapani teatris. Ta hakkas mulle ümber jutustama Genet' näidendit «Le Balcon», mis mulle oli tuttav. Räägime parem sinu valikust ja ülikoolist, ütlesin mina, ja jätame selle metafüüsika. Mis ülikool, käratas Illimar, see on surnud ülikool ja selleks ta jääb. Ma ei tohi sinna tagasi minna, sest mina olen valinud teise viisi elada (*way of life*). Sa mõtled paadialuse elu, hüüdsin mina meelega solvavalt. Ta vaatas mind muigega nagu väikest last, valas endale kohvi ja ütles: sina tunnistad ainult sõnu ja sina ootad, et sulle tuleb sõnadega kõik selgeks teha, sina tarvitad sõnu ja provotseerid mind sõnadega vastama ja nii me jäämegi suletud ringi ja keerleme selles ringmängus, sina aga vaatad elule nagu kuskilt tornist, sa oled rahulik ja ülbe oma tornis, sest sa loodad veel, et suudad kõik ära seletada, ja kui sa mõnda asja veel ei suuda seletada, siis ootad sa, et tuleb aeg, kus sa ka veel selle seni seletamata asja oskad ära seletada ja nii sa seletad või kirjeldad, aga muud sa ei tee, ega ela. Tee midagi, hüüdis ta, hüppa oma tornist alla või sülita alla või sõima või püüa veel ülespoole tõusta, aga ära ole nii noorelt nii majesteetlik! Mina olen valinud teise tee, ütles ta, ma olen sinu eest seda varjanud, aga mul on teatriga juba päris tihe kontakt ja ma lähen sinna tööle. Ma ei öelnud sulle seda enne, kui olin otsustanud lõplikult. Pärast seda olime kaua vait. Tema süüdistused olid õiged selles mõttes, et puudutasid mõnda mu hella kohta, millest ma siin võib-olla rääkima ei hakka. Ütleksin vaid niipalju, et lõppude lõpuks elas minuski teatud auahnus, lõppude lõpuks tahtsin minagi välja oma kodanlikust kestast. Häbenesin, et olin teatrit «paadialuseks» nimetanud. Ma olin ise üllatunud, et minu alateadvusest lõi välja kodanlik põlgus «tola» vastu. Ütlesin Illimarile, et ma sugugi ei eelista kirjandust ja filoloogiat näitekunstile. Ta vist ei uskunud mind, oletas, et tahan rahu teha.

Kui ta ära läks ja ma üksi jäin, lugesin veidi Goethet, rahunesin ja ütlesin endale: mõlemad versioonid on enamasti õiged, viinamarjad on minu jaoks tõesti liiga kõrgel, ja viinamarjad on veel hapud ka. Ööhämaruses kerkis mu ette mälestus minevikust. Olime Illimariga just keskkooli lõpetanud. Sel suvel hulkusime palju ringi (enne Illimari põgenemist Lõuna-Eestisse). Pimedal ja sahiseval hilisõhtul nägime enda ees tuikumas kaht meest, kelle me kohe ära tundsime, sest rajoonilinna väljapaistvad inimesed olid meile enamasti nägupidi tuttavad. Need olid poeet ja tuletõrjuja; viimane tegeles ka kitsasfilmiga. Poeet polnud midagi avaldanud, tuletõrjuja aga oli ta lahutamatu kaaslane. Nüüd nägime neid enda ees sammuvat tuikudes, isegi vist teineteise ümbert kinni hoides, ja valjuhäälselt vesteldes. Tundsime mõlemat kui leebet perekonnaisa, kuid nüüd olid nad äkki vallatud selles pimeduse poolt kauniks ja lohutavaks muudetud provintsilinnas — vaimselt sõltumatud ja vabad nagu kõik nende eelkäijad, Verlaine'id ja Jesseninid. Sel ööl ei ahistanud neid keelepiirid ega mineviku probleemid ega alaväärsuskompleksid ega kultuurielu probleemid ega perekonnamured ega kõik muu. Meile tuli lapsik, üleannetu, ehk juhmgi mõte neid jälitada, et teada saada, kuhu kulgeb boheemlaste suveöine tee. Me läksime nende kannul, hoides umbes viiekümnemeetrist distantsi ja sellest oli küllalt, et jälgida kaht musta siluetti ja ise märkamatuks jääda. Lahkusime peatänavalt, jõudsime äärelinna, uute majade rajooni, kus valged seinad õhkusid päevast kuumust. Lõpuks sisenesid sõbrad ühte majja ja peagi kuulsime neid läbi kolmanda korruse avatud akna ja saime aru, et nad olid jõudnud korterisse, kus elas rajooniteatri näitlejanna. Jutt oli õue kuulda. Mehi oli toas nüüd kokku kolm: kaks meie tuttavat ja üks vanem ekspoksija, alaline külaline, kui mitte vabaabielumees, nagu tekstist selgus. Poeet ütles kõhnukesele tuletõrjujale: viska see mats siit välja! Teine hakkaski ägedalt poksija peale karjuma. Viimane ei saanud aru öiste külaliste ootamatust julmusest. Algas pikk kemplemine. Poeet ja tuletõrjuja sõimasid rõvedalt nagu omas kodus, näitlejanna lõi sekka ja heitis poeedile ette, et see ei kir-

juta draamasid, kus ka neljakümneaastased naised mängida saaksid. Draama mahajäämusest on alati räägitud, karjus poeet ägedalt. Poksija oli hoopis vait. Meie kõssitasime väljas pärnade all, ei julgenud isegi suitsu teha. Siis käskis näitlejanna külalistel lahkuda. Need ei kuuletunud kohe, kuid perenaine tegi neile ühemõtteliselt ukse lahti. Kurtes ja haledalt ähvardades lahkusid mehed. Nägime läbi trepikoja akende nende suuri varje kõikumas, kui nad teineteisele vennalikult tuld suitsu peale pakkusid. Punased tulukesed valgustasid mahvi ajal nende nägusid. Siis aga sekkus läbi akna suveöösse üks uus hääl: näitlejanna oigas, ümises mõnutundest, ägas. Meil poisikestel tõmbus südame alt külmaks. Me ei aimanud veel pooltki, mis maailmas on olemas, potentsiaalselt võib-olla meiegi jaoks, kui suudame õigustada maailma usaldust. Suveöö oli lühike, katuste taga võis aimata koitu. Jätsime poeedi ja tuletõrjuja trepikotta pidama oma mõttetut vaidlust ning põgenesime mööda tühje ja kajavaid uulitsaid, süda täis magusvalusaid eelaimusi. Nagu tänagi, ei tulnud mulle ka tookord und, sest elu hingus oli mind riivamisi puudutanud.

IV

Varsti kuulsingi, et Illimar Koonen oli läinud rajooniteatrisse tööle ja saanud lavastaja assistendiks. Olemata teatri organisatsioonis kompetentne, tundus niisugune ametikoht siiski liiga auväärne algaja ja pooliku haridusega Kooneni jaoks. Keegi pahatahtlik inimene seletas mulle, et assistent on umbes nagu teener ja tema ülesandeks on tuua lavastajale kohvi. Seda ma ka ei uskunud, sest vaevalt oleks Illimar niisugust tegevust eelistanud kõrgemale haridusele. Kohe ma selles selgust ei saanud, sest sügisel oli mul kaunis vähe aega ja ma ei saanud Illimariga kokku.

Kuid me kohtusime siiski ja see juhtus ühel talveõhtul. Esimestel minutitel vahetasime kohmetuid fraase nagu inimesed, kes arvavad, et kuuluvad erinevatesse ühiskonnakihtidesse. Siis kutsus Illimar mind teatrit vaatama. Läksime, ja ta keelepaelad pääsesid

juba teel valla. Sain aru, et oleme minekul ta tõelisse koju. Teater asus üle jõe, uues valges majas. Mind hämmastas tühjus teatri ees, kõledus fuajees. Illimar ütles, et esmaspäeviti on teatris puhkepäev. Möödusime valvelauast, kus istuv naine minult midagi ei küsinud, ja Illimar viis mu oma kabinetti, täpsemalt assistentide tuppa. Tal oli seal väike laud, seinal aga rippusid pildid: Brecht, Meierhold, Vahtangov, Tairov, Artaud, Brook, Grotowski. Suitsetasime ja mina küsisin, mis ta õieti teeb. Illimar vastas, et ta peab tegema palju tüütut tööd, mis on seotud vana ja surnud teatriga, kuid kõik lootused on noorematel lavastajatel, kes püüavad teatrile tagasi anda selle esialgse ürgse mõtte. Olin Cambridge'i koolkonna töödega mõnel määral tuttav (F. M. Cornford, J. E. Harrison, G. Murray, F. Fergusson ja teised) ja mu äärmiselt põgusad teadmised sel alal lubasid mul Illimari ärritatud jutust siiski aru saada. Ka mina olen pooldanud teatrit kui iseseisvat kunstiliiki, mida võib vaadelda isegi kirjanduse eelkäijana (kui arvestada võimalikku arengujoont rituaal→müüt→eepos). Siis aga rääkis Illimar sellest, et tema arvates on trükitud kultuur surnud ja tema ei taha seda enam kaasa teha ja et sellepärast ta õieti tuligi ülikoolist ära. Ülikool on raamatud, teater aga on elu, ütles ta. Ma polnud tollal lugenud Enzensbergeri ja McLuhani kirjandusevastaseid väljaastumisi, aga kui ma hiljem neid lugesin, hämmastas mind nende ja Illimari mõtete sarnasus, ehkki Illimar tollal polnud neid autoreid minu teada lugenud. Kui ta tõstatas dilemma, kas teater v õ i kirjandus, siis tundus see dilemma olevat tema jaoks kuidagi väga isiklik. Ta rääkis, et näidend on surnud sõnad, surnute keel, mida näitleja peab elustama, millele andma oma hinge ja siis nad publikule ette kandma. Etendus sünnib näidendi ja näitlejate kohtumisest, ja etendus on see, kui me näitame publikule selle kohtumise tulemust, kohtumise protsessi ennast. Kirjanduse osa on anda teatrile motiive või müüte. Kuid võib-olla polegi mõtet rääkida sel juhul enam kirjandusest, sest motiiv ja müüt pole niivõrd kirjanduslikud, kuivõrd mütoloogilised või isegi psühholoogilised mõisted. Mitme kuu jooksul olid Illimari vaated muutunud. Nüüd eitas ta

ka Beckettit, Ionescot ja Genet'd, üldse igasugust moodsat dramaturgiat, leides, et see on vaid vaht ajastu pealispinnal, mis tuleb ja läheb, ja et neil pole taga tõsist ürgset traditsiooni. Kõik teater on surnud, rõhutas Illimar. Minu arust oli see natuke ebatolerantne jutt. Minu jaoks oli teater olnud niivõrd avatud ja universaalne nähtus, et kirjutasin hea meelega alla Thomas Manni sõnadele: «... *sie sind, diese Bretter, unschuldig wie Shakespeare, neutral wie die Natur und das Leben, es gibt nicht ein Theater, es gibt hundert* ... (need lavalauad on süütud nagu Shakesepeare, neutraalsed nagu loodus ja elu; pole üht teatrit, neid on sadu)». Küsisin Illimari käest, kuidas ta kujutleb oma osa selles teatris kui elamise vormis, kas on tal kavatsus näitlejaks hakata ja kas ta on veendunud oma eeldustes ning visaduses teha kõva treeningut. Tema ütles, et näitlejaks otseselt mitte. Kaasamängimine ei tähenda mitte tingimata füüsilist tegevust laval. Mäng on laiem mõiste. Ja Illimar seletas, et ta püüab olla esialgu lavastamise juures, kusjuures lavastamise all ei tule mõelda mitte vanaaegset diktatuuri (tule siia, mine sinna, ära pea pausi), vaid kollektiivse töö üht lõiku. Ma olen kirjutanud ka mõned tekstid proovide jaoks, ütles ta natuke häbelikult naeratades. Tekstid, küsisin mina, kas sa oled siis äkki kirjanikuks hakanud? Ahaa, naeris tema, vaat nüüd sul tuli hirm! Ei, ära karda, ma ei roni sinu alale selles mõttes, mida sa mõtled. Ma olen lihtsalt teinud kollaaže reast klassikalistest teostest, seletas ta, sest originaalsel kujul ei kõlba nad laval mängida. Nad tuleb avada, puhastada ja uuesti kokku monteerida, nii et juhtmotiivid ja igavesed sümbolid enam kõlama hakkaksid, sest nõndanimetatud pärispoeesia keel on niivõrd risune, et seda saab ehk laua taga lugeda, aga mitte teatris, kus ei saa ju lehekülge tagasi pöörata. Mis sa siis oled teinud, küsisin mina. Mul on vabalt töödeldud kolm asja: Goethe «Faust», Sophoklese «Kuningas Oidipus» ja Aadama ning Eeva lugu Loomise raamatust, seletas tema.

Ta kutsus mu teatrit vaatama. Kell oli üheteistkümne paiku õhtul ja majas polnud peale meie ja valvurinaise vist kedagi. Kõndisime läbi tühjade pool-

hämarate koridoride. Illimar rääkis, et ühel ööl olla see maja kahekümne viie sentimeetri võrra vajunud — küllap oli pinnases, võib-olla koguni väga sügaval mõni tühik, mis siis nüüd sisse langes. Äkki, mulle ootamatult, jõudsime lavale. Õieti ei saanud ma esimesel pilgul aru, mis see on. Pimeduses helkis midagi, üks peegeldus tühjuses — see oli lava põrand ööprožektori unistes kiirtes. Nöörid ja raudredelid tõusid kahelt poolt kõrgusse, kahekümne meetrini, nagu ütles Illimar. Kuulatasin. Kuskil naksus tross, siis ulus tuul ülal lavatornis. Pimedas saalis olid istmed riidega üle visatud. Illimar astus juhtimispuldi juurde ja vajutas mõnele nupule. Süttisid kahvatupunased lambikesed. Ta lükkas ühe hoova alla ja ülalt lavatorni pimedusest libises pikkamööda alla valgussõõri pikk horisontaalne raudtoru, mida kandsid mitu trossi. Illimar ütles, et see on stange ja et selle külge riputatakse dekoratsioone. Ka võib sellest üle visata pika köie, ütles ta irvitades, köiele teha silmuse otsa, pea silmusesse, ise vajutada nupule ja lasta ennast sinna üles tõsta, enne hommikut ei leita, ja milline üllatus, kui sa, keel suust väljas ja näost sinine, sealt alla laskud. Ta näitas üles pimedusse ja naeris nii, et ma tahtmatult võpatasin. Siin on kolmsada prožektorit, ütles ta, aga ma saan praegu ainult mõned sisse lülitada. Ta vajutas järjest nuppudele ja järjest süttisid tuled, avades saali ja lava kõleduse. Ma pöördusin ringi. Lava tagaseinas, otse ukse juures seisis kõhn pikk mees mustas mantlis, käes kübar. Pausi järel astus ta lähemale. Illimar tuli kiirelt puldi juurest ära ja tutvustas meid. Tundmatu nimi oli Felix. Esimesel pilgul üllatas mind tema näo erakordne kahvatus ja silmade hõõguv pilk. Jäi mulje, et ta silmad on täiesti mustad. Kuid see võis tunduda öise lava hämaruse tõttu. Illimar ja Felix hakkasid rääkima ja ma sain kohe aru, et Felix on uus lavastaja, kes sel sügisel oli saabunud Euroopast. Imelikul kombel rääkis Felix puhast eesti keelt. Küllap ta polnudki siis eurooplane, võib-olla ennast ainult seal täiendanud. Illimari ja Felixi jutt puudutas homset proovi ja ma ei seganud vahele. Kuid ma kuulsin poole kõrvaga, kuidas Illimar oli sunnitud vabandama, et ta täna on minuga seotud, siis astusin ma vahele ja valetasin, et mu aeg on läbi, ja ma ruttan. Illimarile oli see ilmseks kergenduseks. Formaalselt kahetsenud, saatis ta mu läbi hämarate koridoride õue, kus sadas pehmet lala lund. Küsisin: kas see ongi Felix? — osekui teaksin Felixist kõik. Illimar noogutas, ütlemata seejuures ühtki sõna, otsekui respektist pühaduse vastu. Illimar lubas mu ise jälle varsti üles otsida, et siis lähemalt seletada, mis nad teevad ja kuidas. Nõustusin hea meelega, sest Illimari radikaalsed teooriad olid minus suurt huvi äratanud, samuti Felixi isik. Muu hulgas kahtlustasin, et suur osa neist teooriatest on Felixi inspireeritud. Igal juhul oli mul suur soov näha esimest eksperimentaallavastust, Illimari töödeldud Goethe «Fausti».

Kolme nädala pärast sain ma kutse Illimar Kooneni ja Asta Viitolsi pulma. See oli trükitud tagasihoidlikule väikesele pappnelinurgale. Ühes servas olid kaks maski, nuttev ja naerev. Teisele poolele oli trükitud peenes kirjas naljatlev, kuid ühtlasi abiellujate igapäevasele tööle viitav värsike: *What! a play toward! I'll be an auditor; / An actor too perhaps, if I see cause (Midsummer Night Dream, III, 1).* Asta Viitolsit olin ma mitu korda laval näinud, minu arust mängis ta juba mitmendat hooaega teatris. Ta oli suurt kasvu, tumedate paksude juustega, temas oli midagi emalikku, ehkki minu arvates oli ta alla kolmekümne. Olin teda eriti hinnanud «Kihnu Jõnnis», möödunud sajandi meremeeste elu käsitlevas näidendis, kus ta mängis temperamentselt peategelase «metskapten» Jõnni naist Manni, tugevat ja tervet, mõnevõrra primitiivset, ent elutarka natuuri. Keerutasin kaarti käes. Kuidas see siis ometi juhtus, ja veel nii äkki? Kuid mis see minu arutada ikka oli, ja ma hakkasin otsima pulmakinki, sest pidulik toiming pidi aset leidma juba viie päeva pärast. Paremat leidmata ostsin kohvimasina.

Pulmadeks oli reserveeritud teatri suur proovisaal. Registreerimisel perekonnaseisuametis ma ei käinud, läksin otse teatrisse. Pruutpaar polnud veel saabunud. Pika laua ümber askeldasid väikesed haldjateks kostüümeeritud tüdrukud. Neid valgustas küünalde värisev valgus. Ümberringi hämaruses seisid inimgrupid, hõõgusid sigaretid ja kuuldus summutatud jutukõma. Esi-

algu ei märganud ma kedagi tuttavat ja seisin omaette akna alla. Piidlesin sealt inimesi. Kui mu silmad hämarusega harjusid, märkasin mitut tuntud näitlejat. Ühes nurgas tugitoolis istus lösakil teatri juht, kogu rahvale tuntud maestro, lumivalge lõvilakk sassis nagu alati. Teadsin üldjoontes tema elusaatust. Noore mehena oli ta sõitnud omal käel Pariisi ja õppinud seal Charles Dullini juures. Tema lavapartneriteks olid olnud Jean Vilar ja Jean-Louis Barrault. Ta oli õppinud ka kunstiajalugu ja kirjutanud väikese brošüüri Fragonard'i loomingust. Pärast kodumaale naasmist oli ta ajakirjanik ja följetonist, kuna tööd teatris oli raske leida. Sõja ajal töötas ta tagalas, pärast sõda juhtis näitekunstikooli pealinnas. 1952. aastal suunati provintsiteatrisse näitejuhiks. 1956. aastal ülendati ta peanäitejuhiks ja taheti pealinna tagasi viia, kuid tema keeldus. Ühes nurgas vallatlesid noored näitlejad, nende hulgas ka esinäitleja Hannes, pikk kolge, kes kandis vasest kaelaristi. Märkasin ka teatri kunstinõukogu liiget, ülikooli õppejõudu Kurtšatovit, astusin tema juurde ja me vestlesime tühjast-tähjast. Teda kutsuti ikka kõigile teatri suurematele ettevõtmistele. Ka temal oli igav, kuid temagi oli juba märganud arvukaid delikatessikausse, mida väikesed haldjad aina nihutasid ja paigaldasid. Pulm teeb ju kõigile rõõmu! Mina olin aga peale muu veel erutatud oma sõbra saatuse pärast ja võpatasin nagu lahinguhobu, kui teatri alumiselt korruselt kostis fanfaarisignaal. Kogu seltskond kogunes kahte ritta proovisaali ukse juurde. Nüüd, kus olime summas koos, polnudki meid nii palju, ja polnudki inimesed nii võõrad. Mööda treppi tõusis häälekõma ja siis lülitas keegi magnetofoni sisse. Väga valjult mängiti pulmamarssi. Uks avanes ja meie ees oli noorpaar. Nad läksid meie spaleeri vahelt läbi laua juurde, haldjad andsid šampusepudeli Illimarile, kes selle avas ja esimesed klaasid täis kallas. Väriseval häälel ütles ta: astuge lähemale ja olge nii lahked! Keegi ei lasknud ennast pikalt paluda. Õhk oli paljudest avatud pudelitest jalamaid šampuseauru täis, klaasid kõlisesid, musid matsusid. Ootasin tagasihoidlikult eemal. Viimaste hulgas astusin ka mina pruutpaari juurde, surusin kõigepealt Illimari erutusest

higist kätt, siis alles oma viga taibates pruudi oma, pruuti ma ei tundnud ju üldse, pruudi käsi oli külm ja kuiv. Soe süda, käis mul banaalsus läbi pea. Illimar sosistas midagi pruudile kõrva. Ilmselt mu nime, sest Asta Viitols naeratas lahkelt ja ulatas mulle põse tohtimaks seda suudelda, mida ma tegin oma parima põgususega. Kui olin eemale astunud, sigines aukartlik vaikus, ja pöörduti maestro poole, kes vastavalt kokkuleppele esines lühikese kõnega, mis oli ebaisiklik, nagu sellisele mehele sobiski. Ta meenutas mingit teravmeelset seika oma noorpõlvest, tegi mingi valitult brutaalse lühinalja abielulahutuste arvu kasvu kohta ja kiitis paari sõnaga Asta Viitolsi töökust. Ka Illimari noorusele oli tal soosiv hinnang. Nimelt noorusele, mis oli majesteetlikult taktitu, sest Asta oli Illimarist kolm aastat vanem. Maestro jõi klaasi tühjaks, sekeldas veel natuke ja hüüdis siis, et läheb tööle — hüüdis nii, nagu maestrod ikka hüüavad, sest oletavad kahtlust, et nad on kaotanud töövõime. Pärast seda palus Illimar ikka veel väriseval häälel meid lauda istuda. Mina trügisin Kurtšatovi kõrvale. Mu teisel käel oli üks hallivõitu olekuga keskmise põlvkonna näitleja, küllap mingi asjamees, kes viisakusest oli pulma kutsutud. Algul vaikus, viin ja söömine nagu ikka, siis esimesed toostid, küllalt südamlikud, aga enamasti Asta poole, mis oli ka loomulik kolleegi ja kena tüdruku suhtes, keda juba mitu aastat teatris hästi tunti. Minu kahtlused Illimari seni küllalt ebamäärasest positsioonist teatris leidsid kinnitust. Tõsi, nooremad mehed mainisid teda oma lauakõnedes ja esinäitleja Hannes sidus Illimariga mingeid salapäraselt suuri lootusi (küllap Goethe, Shakespeare'i, Molière'i, Tolstoi ja Piibli ümbertegemise suhtes, mõtlesin natuke irooniliselt). Pärast joodi tempokamalt. Lülitati sisse punased prožektorid, pandi käima lindilt «Rolling Stonesi» «Beggar's Banquet», avalauluks teatavasti «Sympathy for Devil». Minu pilk langes Felixile, kes ei võtnud üldisest meeleolu tõusust kuidagi osa. Helkivas öömustas ülikonnas, valge roos rinnas (!), nii oli ta uhke ja hajameelne, nokitses sööke, mis talle näitlejate poolt ette tõsteti, muigas mõne asja peale, kehitas õlgu teisele. Ta oli mulle algusest peale väga meeldiv

ja sugestiivne. Ta meenutas mõnd vürsti. Mu vana nõrkus aristokraatia vastu lõi välja ja ma otsisin tema pilku. Mulle näis, seda tegid teisedki, nii mehed kui ka naised. Õhtu aga läks oma rada, improviseeritud lavale ilmus balletipaar Daphnise ja Chloe stiilis, kes poolhämaras improviseeris küllalt meelelise aeglase tantsu. Pärast laulis lauljatar aaria operetist «Silva». Mul polnud kellegagi rääkida peale Kurtšatovi ja me tõmbusime küllalt häbitult omaette ning rääkisime sosinal ülikooli klatši. Kuid varsti sai ka lauast tõusta ja jalgu sirutada. Illimar ja Asta käisid ümber laua ja jõid külalistega kokku. Minu juurde jõudes patsutas Illimar mulle mehiselt õlale ja küsis, kas ma tunnen ennast hästi. Loomulikult ma noogutasin. Nagu iga peigmehega polnud mõtet ka temaga kontakti otsida. Aga ega ma tundnudki ennast halvasti. Ent kui pärast algas üldine möll *(I'd wanna see I'd wanna see my God / Why I should die)*, ei osanud ma sellesse liituda ja tajusin ennast äkki esimese põlve intelligendina, kes ma ka tegelikult olin. Jäin laua äärde istuma. Kurtšatov, kellel süda haige, oli juba lahkunud. Teesklesin, et olen asjast üle ja kuulan muusikat. (*See how I die*!) Äkki peo haripunktil tõusis Felix oma kohalt. Kõik andsid talle teed, kui ta aeglasel kasjal kõnnakul saali keskele läks. Kõlas «Black Sabbath» (täpsemalt «Children of the Grave», mida võiks tõlkida «Kalmulapsed»). Felix hakkas äärmiselt vaoshoitult üksi tantsima, täis nappi brutaalsust. Ta käed olid paigal, võis aimata puusade liikumist. Üks purjus naine punases kleidis heitis enda ta jalgade ette — detail, mille Felix oma tantsu lülitas. Ta veeretas naist jalgadega, kuid ilma kaootilise jõhkruseta, ta vorm oli ikka välja peetud. Tantsu lõppedes kõlas aplaus. Felix kustutas punased prožektorid ja läks laua taha. Ka ülejäänud seltskond naasis oma kohtadele. Aeti lõbusat ja vaba juttu. Mulle meeldis siin kõik, aga ma jäin ikkagi võõraks. Märkamatult kadusin sellelt peolt. Iga kingsepp jäägu oma liistude juurde!

Kas mainida, mida sel ajal lugesin? Pean tunnistama, et küllap oli see Illimari mõju, et avastasin näitekirjanduses rea mulle varem tundmatuid pärleid, ehkki jään selle juurde, et näidendit on väga raske

lugeda, eriti algul, sest ei saa aru, kes mida räägib. Nii tutvusin Ödön von Horváthi, Harold Pinteri ja Oscar Panizza loominguga. Lugesin ka Shakespeare'i teosed uuesti läbi. Mõned neist meeldisid mulle endiselt väga. Mis puutub mu eraellu, siis olgu siin mainitud, et samal kevadel abiellusin ka mina ühe oma kursusekaaslasega. Selles teos pole midagi, mis skandaalihimulist avalikkust võiks paeluda. Elame nüüd juba mitmendat aastat rahus ja üksmeeles, suutmata vältida seda või teist pisiarusaamatust, kuid enda ümber teorutsemist ja abielurikkumist vohamas nähes võin olla õnnelik isegi nende väikeste vahelduste üle, mis aeg-ajalt värskendavad meie pilvitut õnne.

Hoolimata perekonnaseisu muutusest, ei andnud teater mulle enam päriselt rahu ja mõnikord nägin unes eredamaid stseene, mida olin teatriga seoses läbi elanud, sageli groteskselt moonutatud kujul. Nägin punases kleidis Felixit endaga tantsimas, vahel aga ennast punases kleidis, Felixi jalgade ette heitmas. Kuid jätame uned ja räägime tõelusest. Ma sain ühel päeval Illimarilt kutse tulla proovile. Kui kohale jõudsin, ütles ta, et lavastab assistendina dokumentaaldraamat ja tahab mind proovida natside advokaadi rolli. Miks, oli mu esimene küsimus. Illimar seletas, et ta tahab teatri piire laiendada, teatrit demokratiseerida. Ta seletas, et see dokumentaallavastus pole oma loomult üldse mitte eksperimentaalne ega uuenduslik, pigem täiesti klassikaline. Ainus seniolematu võte on kutsuda osa tegelasi väljast. Ta tahtis veel teisigi tuttavaid proovile kutsuda, seletades, et suure poliitilise kaaluga näidendit peaksid kaasa mängima ka avaliku elu tegelased, mis rõhutaks avalikkuse osavõttu tähtsate probleemide lahendamisest. Linna peaarhitekti oli ta palunud prokuröri rolli, elamute valitsuse juhatája asetäitja aga mingi sturmbannführeri rolli. Mõlemad jätsid tulemata ja Illimar oli ilmaasjata pahane, sest kui mees ei taha mängida sturmbannführerit, siis kes teda saab selleks sundida? Direktsioon näitlejat saab küll, seletas Illimar. Ei usu, vastasin mina, et kedagi saab millekski sundida. Isegi päris sturmbannführer ei saa inimest sundida mängusturmbannführeriks, kui inimene ei taha. Istusin vaikselt oma kohale, Illimar,

aga hakkas tööle lõigu kallal, mille maestro oli talle usaldanud. Kohe alguses kiusas ta kohutavalt üht vana kiilaspäist meest, kuna too ei osanud Illimari meelest õigesti öelda lauset: mis me selle vabadusega peale hakkame? Mees küsis nii ja teisiti, et mis me selle vabadusega peale hakkame, aga ei kuulnud Illimari käest vastust, vaid Illimar küsis ise aina vastu, et mis me selle vabadusega siis peale hakkame, andis intonatsioone ette. Nagu mina aru sain, oli Illimari sooviks saavutada selle lause andmisel teatud ükskõiksus, teatud loomulikkus sõna «vabadus» kasutamisel, mis oleks kohane suure, mitte kunagi ahistatud, vaid ise teisi rahvaid ahistanud riigi elu käsitlevas näidendis. Lõpuks jäi ta kuidagi rahule (ehkki kiilaspäine vanamees minu arvates midagi ei muutnud) ja läks üle kohtuprotsessi lavastamise juurde. Mulle pakutud natside advokaati mängis üks kõhn poiss. Illimaril olid talle mõned täpsed märkused, kuid üldiselt sekeldas ta liiga palju, ja ma seletasin seda vanemate meeste teatud iroonilise ükskõiksusega tema suhtes, mis teda närviliseks tegi. Nagu ikka, lahkusin mingil ettekäändel enne lõppu. Otsustasin dokumentaaldraamat etendusena vaadata, kuid seda ei tulnud ega tulnud ja lõpuks see jäigi ära, kuna maestro sõitis Lõuna-Ameerikasse, ja siis jõudiski kätte suvi.

V

Sel ajal hakkasin kirjutama kriitikat, eriti luulekriitikat, ja mitmed mu retsensioonid avaldati. Võib-olla sellepärast kutsutigi mind suvel lääneranniku noorte intelligentide telklaagrisse. Tol suvel oli muide põud, ja meiegi kannatasime oma laagris lämbumise käes. Alatasa ligunesime leiges meres, kuid see ei aidanud meid. Räägiti rahutust päikesest ja selle mõjust kliimale ja inimpsüühikale. Päikese kõrgaktiivsuse ajal aktiviseeruvad ka rohutirtsud, koolera, katk ja gripp, esineb rohkem äkksurma ja leukoosi. Professor Tšiževski on viidanud, et ka massilised rahvaliikumised tugevnevad päikese aktiivsuse maksimumis. Ta näitab, et niisuguse maksimumi ajal on toimunud

60% olulistest sündmustest, kaasa arvatud Inglise kodanlik revolutsioon, Prantsuse revolutsioon, Prantsusa juulirevolutsioon, revolutsioonilaine Euroopas (1848), Pariisi Kommuun jt. Laager kestis kaks nädalat. Arvan, et see väärib põhjalikumat kirjeldust mõnes teises seoses. Siin aga tahaksin ma jutustada ainult ühest episoodist, mis on seotud Illimariga, kes samuti selles laagris viibis. Minu jaoks on see tõestisündinud novell, mida ma nimetaksin tinglikult «Öö eksterritoriaalis». Nimelt kogunes ühel õhtul mitu inimest, et teha lõke eksterritoriaali, s. o. väljapoole maismaad, ehk veel täpsemalt paarikümne meetri kaugusel veepiirist asuvale pisikesele liivalaiule, istuda seal, juua ja puhuda juttu. Mäletan Illimari, Felixit, ennast ja veel kolme inimest, keda ma tinglikult nimetan Kunstiteadlane, Psühhiaater ja Fotograaf. Meil oli kavatsus istuda terve suveöö seal lõkke ümber ja seepärast tassisime eksterritoriaali pakke ja kände. Joomiseks oli paar liitrit piiritust, ja limonaadi. Kuid see segu saigi meile saatuslikuks. Miskipärast jõin ma teistest vähem ja nägin juba poole tunni pärast kurba vaatepilti. Psühhiaater roomas neljakäpakil merre, kustuv pilk läänetaevas, kus kahvatus ehakuma. Ta hüüdis aina: *kein Angst vor Dasein!* Kunstiteadlane oli lõdvalt kokku vajunud. Kõige kummalisemas seisundis oli aga Illimar. Ta kargas ümber ikka veel majesteetliku, kahvatu ja sirge Felixi ning karjus kiledalt: tahan verd ja rituaali! Felix patsutas teda lohutavalt põsele, kuid Illimar nõudis ikka verd ja rituaali. Kui Felix pärdus ainult soosivate patsutuste ja noogutustega, otsekui käitleks pisikest last, sai Illimar vihaseks. Nutuselt karjus ta: iial ei taha te rituaali, iial pole teist rituaaliks asja, ma lähen minema, ma saan üksi hakkama, ma ei tule enam kunagi tagasi teie juurde, kes te rituaali ei taha! Käige kuradile, miks te ei tahtnud rituaali ja verd, hüvasti! Ta lõi käega ja hakkas hoogsalt mööda madalat vett laagri poole kõndima. Ruttasin talle mööda kallast järele, samas suunas kõndis ka Felix. Varsti olimegi laagri lähedal. Teel oli madal oja. Teispool oja aga kumas juba laagri lõkketule valgus ja liikus inimesi. Illimar sammus otse ojja ja plartsatas seal selili maha. Vett oli vahest paar-kolmkümmend

sentimeetrit. Illimar ei teinud katsetki tõusta. Ta viha asendus momentaanselt eufooriaga; ta platserdas madalas vees, naeris ja karjus: küll on tore, küll on tore! Kaldal tema kohal seisis Felix, pikk, sirge ja kaine, suveööski kumava lumivalge näoga. Hakkasin kaldast laskuma, kuid Felix peatas mind võimuka käeliigutusega: ma ise. Läksin eksterritoriaali tagasi ja aitasin Fotograafil Kunstiteadlast ära tuua. Psühhiaater oli joovet likvideerivaid tablette pruukinud ja komberdas meie kannul. Hommikul ärkasime hilja, kui laager oli juba loengul. Jälgilt kuum päev! Kesk heinalõhna kuivasid meie suud ja pea valutas, silmalaud olid pooleldi kokku kleepunud. Vedasime ennast lõkkeplatsile ja kuulasime loengut. Minu kõrval istuv Illimar puudutas mind tasakesi ja küsis: ütle, kelle püksid mul jalas on? Tal olid terashallid viikidega püksid jalas. Õhtul ojas oli ta veel teksastega supelnud. Ma ei osanud midagi vastata. Illimar lubas uurida laagris, kas ta on ehk deliiriumis kellegi püksid ära varastanud. Ta kõndis kaua tühjade telkide vahel ja uuris telkide ette, peale ja telginööridele paigutatud rõivaid. Tuli siis veel ärevamana tagasi, ta oli nüüd näost peaaegu niisama kahvatu kui Felix. Ma ei tea, kelle püksid ma jalga olen pannud, oigas ta vaikselt, kuid ometi nii kuuldavalt, et paar inimest eemal istuv Felix kuulis ja sugestiivselt tähendas: need on minu püksid. Psühhiaater purskas itsitama, ise käega suud kattes. Felix pöördus tema poole ja küsis külmalt: mida sa naerad, palun? Ta valge näonaha all liikusid kokkusurutud lõuapärad. Psühhiaater küsis läbi naeru: sa oled tal ka püksinööbid kinni pannud? Felix tõusis, läks ümber lõkke ja istus uuesti maha. Illimar oli seda veidrat dialoogi pärani silmi kuulanud. Pohmeluses ülitundlikuna roomas ta Psühhiaatri juurde ja küsis, mida too oli naernud. Psühhiaater vastas, et kas ta peab seda siis tõesti seletama hakkama. Illimar ei julgenud enam edasi pärida. Hiljem, õhtusöögi ajal, kuulsin Illimari ja Felixi uut vestlust, kus Illimar küsis Felixi käest, miks too talle oma püksid jalga pani. Felix turtsatas põlglikult ja ütles: sellepärast, et sa ojas ujusid ja läbimärg olid. Ometi ei jäänud Illimar selle loogilise ja ilmselt õige vastusega päris rahule.

Mitu päeva oli ta näol mingi vari. Ta oli palju omaette, mõtles, aga keegi meist ei teadnud, mille üle. Õhtuti jäägime teda mererannas, kus ta siluett vastu loojangut aeglaselt liikus. Psühhiaater oli isegi natuke ehmunud oma naljast, sest ta ei teadnud, et Illimar nii kergesti indutseeritav on, Felix aga vältis meid äärmise põlgusega. Ka mind, ehkki minu osa selles loos oli tühine, mind, keda nagu tedagi häiris see mõttetu vahejuhtum. Tagantjärele oskan ma sellele suuremat tähtsust omistada kui tookord.

Hügisel me Illimariga sellest vahejuhtumist ei rääkinud. Küll aga leidsin ma mingeid oletatavaid kaudseid mälestusi suvest: näiteks ütles Illimar, et ta pole sellest laagrist peale mitte üht tilka viina suhu võtnud. Ta laual oli avatud raamat. B. J. Wheeler. «Dionysus and Immorality». Ringutas ja kutsus mind jalutama. Ütles, et samal õhtul mängitakse lauluväljakul talurahva elu käsitlevat komöödiat ja me võiksime minna seda naljapärast vaatama. Oli pilvine, aga soe õhtu. Oru nõlvalt nägime järgmist vaatepilti: all, nagu kausi põhjas käis etendus. Seal olid pisikesed talumajad, nende ümber kasvasid kased. Majade vahel oli plastikaadile valatud tiik. Ka linastes ja maavillastes rõivastes näitlejad olid väikesed nagu sipelgad. Hämardus, ja paksud mustad pilved katsid kogu taeva etenduse kohal. Veel ei müristanud, veel ei löönud välku, aga juba oli etendus pisike ja armetu. Laululava katvad, muru markeerivad presentkangad laperdasid vihmaeelse tuule käes, valjuhääldite juhtmeid kõigutas tuul ja sellest tuli häält summutav ragin. Poole näitlejate jutust viis tuul mikrofonidest mööda. Ja mis siis toimus selles apokalüptilises atmosfääris, millest kõneles meile see halba ennustav etendus? Üks asjatult ihalev peretütar tuleb öösel lävele, peab õuel seisvat popsipoega põllumajanduse asjatundjaks ja hüüab teda valenime pidi. Ütleb, et toas kukkus kardinapuu maha ja ta ei saa üksi seda üles, selleks kutsub põllumajanduse asjatundjat. Popsi poeg aga ütleb, et mida suudab põllumajanduse asjatundja, seda suudab tema ka. Peretütar kutsub ta tuppa. Sel ajal seisame mäenõlval. Äkki tulid meie juurde paar tuttavat näitlejat, lõõtsmoonikud kaenlas, kalavintskid jalas. Illimar päris nende

käest suveuudiseid. Pärast ütlesid nad, et peavad minema simmanile, Ants kuuleb nende lõõtspillimängu ja tahab ka minna simmanile, aga Maie (pruut) ei lase. Siis valgustas meid terav valguskiir oru teiselt äärelt. Tuttavad näitlejad lõid laulu lahti ja kutsusid meid kaasa. Illimar oleks peaaegu läinud (simmanile), kuid hakkas maestrot kartma. Mehed loivasid laulu jorutades mäest alla. Hetkeks oli mul kahju, et ma kaasa ei läinud. Siis pöörati prožektor minu pealt ära.

Jalutasime ringiga lava taha. Illimar rääkis teel, milline peaks olema tõeline teatrirünnak vaatajale. Brook olevat selle sõnastanud nii: inimesele antakse hoop kõhtu ja näidatakse talle samal hetkel tema reaktsiooni fotot. Šokk ja intellektuaalne analüüs koos raga, üheaegne vastuvõtt erinevatel tasemetel, Artaud pluss Brecht, ehk ühe sõnaga: Shakesepeare. Lava taga puhus tuul, ulus betoonmonstrumi tühjades akna- ja ukseavades. Mitu hobust hirnus ja tõusis tagajalgadele otse meie ees. Poolhämaras liikus veel tuttavaid inimesi. Vähemalt kuulsin, kuidas Illimar neid kõnetas. Oli juba nii pime, et ma ei osanud orienteeruda ja hoidsin Illimari kuuekäisest kinni. Ta viis mu hobustest mööda, põrkasin laubaga vastu puutüve. Kaugelt kostis rahvahulga naeru. Oota, ütlesin Illimarile, ära nii ruttu mine. Siis lõi välk korraks kõik valgeks. Nägin sinakaid hobuseid, lõõtspilliga talumeest, televisiooniautot. Siis müristas ja hobused rebisid ennast mürinal lahti. Me jõudsime lava nurgani ja piilusime publiku poole. Olime ühe talumaja seina taga. Vasakul käis näitemäng. Siis vajus näitelavale ja maale vihmalaviin. Mõned minutid käis etendus inertsist edasi, siis hakkas publik massiliselt põgenema. Välgu valgusel meenutas see mõnda Bruegheli stseeni. Ja siis suri ka etendus vaikselt välja. Ja meiegi tormasime ülepeakaela varju alla.

Käisin vahepeal Moskvas seminaril. Kui ma sealt tagasi tulin, oli «Fausti» lavastamine juba täies hoos. Seekord mängis ka Felix kaasa, kuid imelikul kombel Fausti ennast. Illimar tutvustas mulle uusi teooriaid. (Felixi ja minu viimased mõtted, ütles ta.) Ta kasutas terminit lapsemäng, laiemalt ka lihtsalt mäng. See termin on esinenud erinevas tähenduses Schilleri, Freudi,

Huizinga ja Erikssoni töödes. Schiller on öelnud, et inimene on «... ainult siis täielikult inimene, kui ta mängib». Ja Erikssonil on Freudi mõte kokku võetud nii: *Das Spiel ist die königliche Strasse zum Verständnis des infantilen Ichstrebens nach Synthese*. Mäng on nimelt kuninglik tee (ehk via regia) isiksuse, Mina väljakujundamiseks. Laps mängib selleks, et teada saada seda, mida ta veel ei tea. Ta valmistub täiskasvanu individualiseeritud eluks. Ta mängib tulevikku: papatmammat, tööd, surma. Ta mängib tulevikku suunatud psüühiliste ressursside arvel, sest tal pole veel midagi mäletada. Ta ennustab. Kui Stanislavski rääkis emotsionaalsest mälust, millele näitleja toetub, siis Illimar rääkis, et näitleja läheb tundmatusse, eksperimenteerib nagu laps, kes veel midagi ei tea. Lühidalt: Stanislavski järgi näitleja mäletab, aga Illimari järgi näitleja oletab.

«Fausti» etendus (ehk nagu Illimar ütles, vaba lapsemäng «Fausti» motiividel) toimus ühes tehase klubis, kuhu sissepääs oli võõrastele rangelt keelatud. Uksel seisis naine linna kultuuriosakonnast, kes hoolega uuris kõigi saabujate kutseid. Õhus oli salapära ja põnevust. Akende all luusis hipisid, *underground*'i tegelasi ja protestiluuletajaid. Mul oli neist kahju, kuid Illimar ütles, et neid ei saa sisse lasta. Niikuinii olevat seda üritust läbi häda õnnestunud korraldada. Nad hakkavad vaimustust väljendama, see on kindel, seletas Illimar, plaksutama, labaseid kiitusi vahele hüüdma ja siis on kõik läbi, otsas ja kõik. Mina olin väljavalitute hulgas. Eredasti valgustatud ruumis polnud toole. Kõik seisid seina ääres. Nurgas laual oli näha rekvisiite: trumm, leib, mannekeen, tomatimahl.

Etendus algas motoga: Me saksa laval, teate juba, / tee, mis ta oskab, igamees. / On laiad võimalused ees: / teil kõike proovida on luba. / Las näitab kitsas laudne lava / nüüd ruttu kogu looja kava / ja taeva kõrgust ette toob / ja maast ja põrgust pildi loob. — Siis läks lahti. Mängiti Mefistofelese ja Fausti lepingut. Mefistofelest kujutas esinäitleja Hannes. Ta istus nurgas ja jälgis Fausti, kes mööda ruumi ringi kondas ja kitarri saatel laulis — tekst minu arvates pärit Tagore'ilt. Fausti sõnade «see ilm siin esmalt puruks paiska»

järel hakkas Mefistofeles põleva tikuga puruks laskma laest rippuvaid õhupalle, neid võis olla ligi sada. Fausti ja Mefistofelese leping kutsus loomulikult esile terve suure mängu, kus publikule pakuti juua tomatimahla, mida Mefistofeles justkui oma käeveenist laskis. Samal ajal võõrandati tekkivat õudust nii, et Mefistofeles jõi punast jooki ja hüüdis: tomatimahl! Saal naeris üksmeelselt. Fraas «või neidusid, kes, andes kuumalt suud, / ju mõttes naabri kaissu vaovad . . .» oli põhjuseks temperamentsele ja vaimukale manipuleerimisele naismannekeeniga. Etendus lõppes lauluga «rahu tundmata teostab end mees», mõlemal esinejal piits käes, mida nad vihistasid vaatajate peade kohal. Etendus kestis kolmveerand tundi. Enamik oli minu arust väga naljakas, kuid ma ei saa öelda, et kõik. Illimar oli väga huvitatud, mis ma arvan. Palusin endale veidi mõtlemisaega. Publik ei läinud veel laiali, arutles ja suitsetas. Mitmed olid väga sügavalt etenduse mõju all ja vaatasid klaasistunud silmadega enda ette. Mõned naersid väljakutsuvalt ja vaimutsesid, aga see võis olla ka kaitsereaktsioon. Felixiga vestles kultuuriosakonna naine. Felix naeratas napilt ja pühkis otsaeest higi. Veidi järele mõelnud, kritiseerisin kohta, kus mannekeenil pea otsast rebiti, samal ajal aga ekstaatiliselt hüüti: oh ilus hetk, oh viibi veel! ja seda silmatorkava järjekindlusega mitu korda korrati. Sulle ei meeldinud see koht, küsis Illimar kuidagi hasartselt. Mitte et ei meeldinud, vastasin mina ebalevalt, vaid mul hakkas kuidagi paha. See ongi õige reaktsioon, vastas Illimar, nii see pidigi olema, sest me peame teatris välja elama oma agressiooni ja hirmud, et neist elus vabaneda. Kust sina minu agressioone ja hirme tead, küsisin mina, et julged neid minu eest välja elama hakata? Minu hirmud sinu esituses minu raha eest. Sinu jutt reedab, et sa oled segi paisatud, sest nii lolli juttu ei saa ma sinu kui haritud inimese suust teisiti seletada, vastas Illimar, sest juba räägid sa o m a hirmudest ja o m a rahast, ja mõlemast on sul kole kahju. Ära niisuguste mõtetega meie juurde küll tule. Surusin mütsi pähe ja astusin öösse.

— Olen nüüd ehk järjest liiga palju teatrist rääkinud. Ehkki ma ei salga, et teater ongi selle raamatu tõeline

teema (või ei ole?), peaks vahelduse huvides siiski rääkima nõndanimetatud eraelust, sest ka teatriinimestel on eraelu, mis võib olla teater ja mis võib seda absoluutselt mitte olla, kuid mis on seadusega avalikkuse eest varjatud ja kaitstud. Sobib see jaotusprintsiibiks või mitte, see on jaotaja enda asi.

Illimar kutsus mind külla. Ta elas pisikeses üüritoas ühe eramaja teisel korrusel. Osa mööblit kuulus vist majaomanikule. Asta oli püüdnud kulunud ja pleekilisi pealispindu katta tagasihoidlike linakestega, Illimar aga oli seintele riputanud pretensioonikaid teatriplakateid. Kohe läks Illimar alla kööki kohvi keetma. Mina sain Astaga esimest korda nelja silma all juttu ajada. Mainisin eespool, et temas oli midagi emalikku, kuid selline iseloomustus ei tähenda mitte midagi muud kui seda, et iga tugev ja suurekasvuline naine seostub minu alateadvuses emaga ja küllap sellepärast, et iga laps mäletab ema suuremana kui ta ise, ja teiseks on veel olemas vastav mütoloogilis-kirjanduslik traditsioon (meenutagem kas või Fellini filmides aina korduvat hiidnaist). Tegelikult oli Asta üsna kena naine, ainult ega ma temaga millestki rääkida küll ei osanud. Tema ise oli päris lahke jutuga, küsis, mis ma viimasel ajal teatris näinud olen. Nimetasin seda ja teist, kuid ei hakanud pikemalt analüüsima, ka mitte «Fausti». Võtsin hoopis portfellist välja pudeli konjakit. Ohoo, ütles Asta ja ma märkisin endale hea meelega, et selle naise suu küll seinapragu ei ole. Illimari kohvi ära ootamata tegin konjaki lahti ja valasin välja ja kohe tegime esimesed pitsid — tutvuse terviseks, nagu Asta ütles. Siis tekkis piinlik paus. Aga Illimar tuli kohviga ja küsis muidugi, et kas mul on tekkinud uusi mõtteid «Fausti» kohta. Ka selle küsimuse pareerisin ja hakkasin meenutama naljakaid lugusid koolipõlvest. Illimaril oli hulk naljakaid lugusid. Asta sai südamest naerda. Ma ise olin äkki üllatunud, et maailmas kunagi nii palju nalja sai olla. Illimar kummutas pitsi pitsi järel, ja mida edasi, seda hoogsamalt, mingi krampliku kluuksatusega. Ta polnud ju mingi alkohoolik, kuid seda ohtlikku joont olin tema juures varemgi märganud — püüdu kuidagi paaniliselt viina ära juua. Üks kahest: kas püüdis ta tasa teha viina-

vaest ja kasinat lapsepõlve, või tundus talle niisugustel hetkedel, et viin saab kogu maailmast varsti otsa. Ja lõpuks oli selles meie põlvkonnale omast kustsaaks-veel-ühe-pudeli-vaimu. Joogu mees palju tahab, kuid juba hakkas ta meie juttu häirima kohatute mõtetega, näiteks kippus Astale vägisi soovitama, et ta Felixisse hästi suhtuks. Mulle ei meeldi, kui ma ajan naisterahvaga juttu, aga keegi pehmel keelel ütleb sekka: kuule, miks sa Felixit ei armasta? või: sa lihtsalt ei mõista Felixit. Sina ei saa sellest Felixist üldse enam lahti, käratasin talle peale, las meie ajame oma juttu! Asta oli minuga täitsa nõus: jah, nüüd pole muud kui see Felix ja Felix, võta see Felix parem endale naiseks! See oli Asta poolt väga ettevaatamatu. Tekkis sügav paus. Traagiliselt vaatas Illimar tühjusse ja ta kõhnad käed krampusid diivanisse. Tasa, kuid väga artikuleeritult ütles ta Astale: ma olen palunud, et sa mind toetaksid, kui mul on raske; ma olen palunud, et sa hoiaksid minu poole, naine. Kuidas ma saan sinu poole hoida, kui sa kõiki oma Felixiga ära tüütad, küsis Asta realistlikult. Hästi, karjatas Illimar lühidalt, hästi, kui nii! Ta tõusis ja läks akna alla. Asta kehitas õlgu. Mind hämmastas veidi groteskne stiil selles perekonnas: praktikust näitlejanna ülimalt pretensioonitu, lihtne, vaata et natuke labanegi olek, ja tema teoreetikust mehe tehtud kõrges stiilis kodune teater. Muidugi, ega eriti õnnestunud polnud ka Asta enda järgmine tegu, kui ta riiulilt fotode karbi võttis ja mulle ulatas, et vaata, kuni loll rahuneb. Illimar ei liigutanud, aga ta selg registreeris kõik. Vaatasin hajameelselt trafaretseid perekonnapilte (joomingul, mere ääres) ja ootasin uut plahvatust. See tuli varsti. Illimar valas endale veel suure klaasitäie konjakit, jõi korraga tühjaks, seisis natuke, võttis karbist kõige pealmise pildi (minu mälestamist mööda kõige harilikuma, mittesümboolse, aga kust mina tean), tõmbas selle puruks ja viskas Astale vastu pead. Asta tõusis püsti ja läks ust paugutades välja. Vaikisime, mina moraliseerima ei hakanud, ega Illimar põhjendama või vabandama. Siis kutsus ta mind jalutama. Oli selge, et õhtu on rikutud, ja seda Illimari süü läbi, kuid välja tuli igal juhul minna, ja nii me siis läksime.

Väljas oli sügav ja porine sügis, puhus tuul ja bussid ei käinud enam ning ma pidin jala kesklinna minema. Sõna lausumata seadis Illimar ennast mind saatma. Kaua aega käisime vaikides, tuule tõttu ettepoole kössis. Ma ei raatsinud teda tagasi saata ja vaevalt ta oleks läinudki. Üks rong lõikas meie tee läbi, punane tuli vilkus, märjad rattad mürisesid märgadel rööbastel, valgus värises Illimari märjal näol. Ja alles siis küsis Illimar, et kes ta minu arust nüüd on. Mõtlesin, et ta peab silmas perekonnatüli, kui ta katkestas mind paari sõna pealt ja täpsustas: üldse. Siiamaani kahetsen, et ma ei suutnud talle midagi öelda, vaid piirdusin mingi üleüldise abstraktse relativismiga: iga inimene valib oma saatuse, teine ei saa vahele segada, valikud tuleb teha ise, isegi õnnetus võib osutuda õnnelikuks. Kui me edasi kõndisime, oli ta minu arust kaine. Millal ta kaineks sai, seda mina ei tea. Äkki haaras ta mu käest ja ütles: sa ei usu, et teater on mulle kalleim, mis mul on. Ei suutnud sellegi peale vastata. Ma armastan Astat ja teatrit, täpsustas ta siis, ei saanud aru, kas sunnitult või mitte. Vaata seda linna, ütles ta nukra, mulle uue häälega, vaata seda, see on ju meie elu, mis ei ela ega sure — mis jääb meil siin veel üle? Läbilõike-eestlaselt pole midagi huvitavat oodata. Vahest ehk noortelt? Olime agulis, külmhoone müüride all, oli tühi ja nukker ilma selle kõnetagi. Mida, mida noortelt, mida sa neilt ootad ja mida sa üldse ootad, küsisin ma tasa. Pidu, rõõmupidu, vastas tema nii tõsiselt, et mul jooksid sipelgad mööda selga. Vähe, küsis ta ja vastas ise: see oleks algusekski liiga palju loota. Vaikisime kaua. Tammusin jalalt jalale, kuid mitte sellepärast, et oleksin külmetanud või iga hinna eest koju tahtnud. Mind lummas tema tõsidus, tema kohatu, justkui absoluutne siirus, ja ma olin pigem enda peale vihane, et ma ei mõistnud tema südamest tulevate sõnade tõelist tähendust. Siis ta ohkas, ulatas mulle käe ja läks tuldud teed tagasi, ümber lompide, laternate alt läbi.

Oleksin tahtnud teda hüüda. Olin nagu milleski süüdi. Kui ta pimedusse kadus, läksin ka mina koju.

VI

Pärast seda töötlesid nad vabalt «Oidipust», kuid see publiku ette ei jõudnud. Olin ise hooletu ega käinud proove vaatamas ja sain asjast kuulda alles siis, kui maestro ise proovidele veto peale pani. Kuulsin vaid niipalju, et maestro oli rääkinud midagi müüdist ja fašismist. Ei läinud tarvis erilist intellekti, et aimata, milles asi oli, tarvitses vaid meenutada vana head Thomas Manni, kes ütleb, et «sõnal «müüt» on meie päevil halb kuulsus — piisab, kui meenutada pealkirja, millega varustas oma kurjakuulutava õpiku saksa fašismi vannutatud «filosoof» Rosenberg, see Hitleri vaimne kasvataja». Illimar oli juba varem kaevanud, et maestro haistab müüdi all fašismi, ekstaasi all surmalaagreid, rituaali all leegitsevaid raamatuvirnu. Mis sa kurdad, ütlesin Illimarile, see on ju loomulik, et ta nii mõtleb, kas siis neil sõnadel pole meie sajandil ambivalentseid tähendusi? Ärge teie sest hoolige, sest sama Mann ütleb, et müüt tuleb fašismi käest ära võtta ja panna humanismi teenima. Mul oli muidugi hea tark olla nagu igal kõrvaltvaatajal.

Maestrol võis õigus olla. See oli ärev hilissügis laias maailmas, kus põlesid autod, riigilipud, tankid, sõjaväekutsed ja inimesed.

Sel ajal tekkis uusi mõtteid teatrist. Need mõtted olid seotud Carl Gustav Jungi ideedega inimese süvapsühholoogiast. Teatavasti koosneb inimese teadvus Jungi järgi niisugustest kihtidest: *Persona* ehk Mask, Ise *(Selbst)*, mis omakorda jaguneb teadvuslikuks Minaks ja Hingeks ehk *Anima*'ks; selle all isiklik alateadvus ja selle all lõpuks kollektiivne alateadvus. *Persona* on väline hoiak, mille tasemel inimesed iga päev suhtlevad, see on tugevasti võlts, sotsiaalsest hädavajadusest tekkinud mina-mask, kusjuures neid võib ka mitu olla — ühele üks *persona*, teisele teine, kodus kolmas. Tekkis mõte, et teatris peab selle maski maha rebima ja saama iseendaks, selliseks, nagu tõeliselt oled. See pidi aitama kaasa inimese tõelise olemuse tundmaõppimisele ja ka parandamisele. Eks ole siin huvitav paradoks: *persona* ehk maski mõiste ise pärineb ju antiiksest teatrist, kus maske kanti; nüüd

aga oli just teater arvatud selleks kohaks, kus kõik maskid maha võetakse, ka need kõige viimasemad. Teater pidi maskiasutusest saama antimaskiasutuseks. Mina kui kõrvaltvaataja ja diletant ei oska muidugi selle asja kohta midagi lõplikku öelda. Küll aga ei jätnud ma Illimarile avaldamata kahetsust, et maailma ühiskondlikud, moraalsed, pedagoogilised ja muud instantsid nii võimetuks on muutunud, et kõik maailmaparandus teatri kaela lükatakse. Illimar ei vaielnud vastu, kuid tähendas äkki üllatava kainusega, et kui paljusid inimesi see idee siis ikka puudutab, teatrirahvast ja veel umbes üht protsenti elanikkonnast, kes selle töö viljad ära vaatab. Olles natuke hämmastunud sellest skepsisest omaenda töö suhtes, vaidlesin isegi vastu: kes siis matemaatikaga saab kunsti mõju hinnata — üks vaataja, kes asjast aru saab, võib sisuliselt kümmet või kahtkümmend inimest tähendada! Sel ajal tegeles Felixi trupp juba Aadama ja Eeva loo lavastamisega. Tol päeval lahkusimegi, ilma et ma oleksin aru saanud Illimari äkilisest skepsisest. Kuid küllap see oli juhuslik, halvast tujust tingitud, sest järgmisel kohtumisel polnud tal jälle muud suus kui kollektiivne alateadvus ja maskist vabanemine. Uus mõte oli naiselikkuse ülistamine. Ta väitis, et naine olla tunduvalt loomulikum, looduslikum, loomalähedasem ja vaistlikum olend kui mees, ja et naine tasakaalustavat mehe ratsionaalse ja krampliku olemise; mees kogu aeg valmistuvat millekski, aga naine lihtsalt olevat. Tõin talle mõned tõestused (Hampson jt.), et pole olemas kaasasündinud mehelikku ja naiselikku psühholoogiat, kuid tema pidas seda odavaks biologismiks ja jätkas naise ülistamist. Mulle kui mehele on mees igav, ütles ta. Kunst on samuti naine ja iga hea kunstiteos on natuke naiselik, ütles ta, sest hea kunstiteos on nagu iseenesest tulnud. Ta ründas koguni kultuuri mõistet seoses naiselikkusega. Kultuur on meeste asi ja võtab ära meeste aja ja surub naised tagaplaanile ja muudab naise kultuurile vaenulikuks, on arvanud Freud. Illimar rääkis veel palju naistest, muidugi ka *anima*'st, kui mehe hinges elavast ürgsest naisekujust. Veel rääkis Illimar, et tal oli pass kuu aega tagasi ära kadunud, ja ta oli juba loobunud seda otsimast ja püüdnud nii-

sama, ilma passita läbi ajada. Kui ta aga ühel päeval oli koju läinud, istunud köögis Asta juures räpane vanaeit, kes väitnud, et leidis Illimari passi prügimäelt, võtnudki siis passi välja ja küsinud pisikest vaevatasu. Pass oli läbi ligunenud ja vastik nagu prügimäe-vanaeitki. Illimari olevat haaranud ootamatu raev, ta olevat vaevatasu andmisest keeldunud ja toppinud passi vanaeidele pihku ja tõuganud ta uksest välja. Järgmisel päeval leidnud ta passi postkastist. See prügimäe-vanaeit tõi passi mulle ikkagi ära ja ilma rahata! karjus Illimar ja kutsus mu baari konjakit jooma. Ka seal häiris teda ikka edasi, et prügimäevanaeit nii õilis oli ja talle passi ilma rahata koju tõi. See Illimari afekt mulle ei meeldinud. Õnneks tüütas see jutt teda ennastki peagi. Paar pitsi võtnud, ütles ta uudise, et Tennessee Williams olla jäljetult kadunud, jätnud vennale kirja, kus põhjendanud seda tegu murega oma elu pärast. Siis läks Illimar koju. Pass oli tal jälle käes, ja ma olin veendunud, et küll see Tennessee Williams ka jälle varsti välja ilmub.

Millega tegeles, millest siis elas samal ajal meie väike linn? Tagantjärele on seda raske täpselt kindlaks teha, kuid mulle tundub, et inimeste mõtetes oli umbes seesama mis praegu. Lõppude lõpuks oli see vaid üks põhjamaa pisilinn, endasse suletud ja suurtest muredest vabastatud, ja inimesed ei pruukinud otsustada asjade üle, millest nad ei teadnud, et nad nende üle otsustada võivad. Halli taeva all venisid autod, inimesed käisid tööl ja poodides ja tülitsesid ja leppisid jälle ära ja õhtuti vaatasid televiisorit, mida nad ei osanud kinost eristada, sest isegi kõik autentsed reportaažid tähtsatest päevasündmustest ja suurtest sõdadest olid täpselt samuti lavastatud nagu tähtsaid sündmusi ja suuri sõdu kujutavad mängufilmid. Nad said kõigest, mis maailmas toimus, veel samal õhtul teada, aga nad ei osanud ega tahtnud selle teadmisega midagi peale hakata. Neil oli teada, mis juhtus naabri juures ja neil oli teada, mis juhtus Madagaskaril, ja mõlemal pool juhtus nii lootusetult palju. Neil oli kombeks hommikul üles tõusta ja õhtul magama heita, ja mitte keegi poleks saanud aru, miks nad oleksid pidanud vastupidi tegema, ja ka mina poleks sellest aru saanud. Nad

magasid kolmandiku ööpäevast ja ka mina magasin, sest teisiti poleks minagi suutnud. Neil olid linnas oma kindlad marsruudid ja tuttavad ja telefoninumbrid nagu minulgi. Lõuna ajal sõid nad alati kaloririkkaid toite, mis koosnesid taldriku ühele poolele asetatud lihatükist ja taldriku teisele poolele asetatud kartulitest, ja kõigele sellele valatud kastmest. Ja kõik, kaasa arvatud mina, saime aru, et midagi poleks muutunud, kui toit oleks taldrikule teisiti asetatud. Kõigil olid oma mälestused nagu minulgi ja kõik mõrvasid ja huligaanitsesid niisama vähe kui mina. See oli minu linn ja ma ei sallinud teda, aga mul polnud valida ühtki teist linna. Ja kõik olid selle linnaga ja oma eluga rahul nagu mina, aga kõikidel nagu minulgi tuli mõnikord pähe mõtteid ja pilte muutustest ja paremast elust ja uutest taotlustest ja teisest tööst ja uuest armastusest ja meeldivamast kliimast ja viirastustest ja lennust teistele taevakehadele ja surmast ja jumalast ja valgusest ja sõjast ja rahust. Tol korral võtsin väga tõsiselt paralleeli mesilastaruga — teatavasti on mesilaspere suur mõtlev süsteem, nagu suur aju, mille rakud on üksikmesilased (teataval määral lihtsustatud võrdlus muidugi), ja ma olin kindel, et linn kui tervik mõtleb oma mõtteid, mis tema elanikele eraldi jäävad tabamatuteks. Käisin viiendal kursusel ja poole aasta pärast oli ees lõpetamine. Kõik märgid näitasid sinnapoole, et ma jään ülikooli juurde aspirantuuri, ja mul oli õigus: nüüd, kus ma neid ridu kirjutan, olen ma juba filoloogiakandidaat. (Olles täiesti teadlik selle kraadi ja veel rohkem mu enda tühisusest, ei hakka ma seda pingutava, ent tüütu töö vilja siin tooma kui näidet asisest ja mehisest edasiliikumisest karjääriredelil. Alles nüüd olen ma aru saanud, kui rumal ma olen. Teadsin muidugi ette sellise tunde saabumist — see on liiga klassikaline, et olla üllatav.) Kuid mind ehmatas mõte, et võin surra, enne kui saan aru, mis siis õieti toimub. Potentsiaalselt võiksin ometi ju aru saada, sest vaevalt on intellekt mulle antud vaid lisakannatuseks? Kas suudan ma kord ära arvata, mis mõtleb see väikelinn? Ja mis teevad veel mu vennad maailmalinnades? Kuidas nemad oma jumala, oma mesilasjumala tunnetamiseni jõuavad?

Paar nädalat hiljem levis linnas järgmine veider kuuldus. Et seda siin seletada, tuleb alustada algusest. Kaks aastat tagasi suri poeet, keda me omal ajal suveööl jälitasime. Juba siis, kui me ta juttu läbi akna kuulasime, kandis ta surma pitserit. Temast jäi maha mitusada käsikirjalehte värsse, mida tema eluajal ei avaldatud, sest poeet oli olnud inimesena tüütu, kärarikas, liiga jutukas ja tihti purjus. Leidus inimesi, kes nägid tema luules puhast kaost ja puhast nihilismi. Oli ka neid, kellele see luule tundus geniaalsena, kuid just see kohutas neid, sest nad teadsid, et meie pisikesel maal ei saa geeniusi olla. Minu arust oli see tõeline luule, ja tema olemasolu ei saanud kahtluse alla panna, nagu ei saa kahelda teisteski maailma vabades territooriumides, kas või selles, et soomuslaev «Potjomkin» oli neliteist päeva kogu maailma ainus vaba territoorium. Poeet maeti, ja tema naine kolis kahe alaealise lapsega teise linna. Kui ma möödunud suvel poeedi hauale juhtusin, leidsin ma selle vaevu üles: küngas oli sisse vajunud ja rohtu kasvanud. Nüüd aga liikus kulutulena läbi linna uudis, et teatri assistent Illimar Koonen oli oma raha eest tellinud poeedile mustast marmorist hauasamba. Ma ei tea täpselt, mis see maksab, kuid ma arvan, et palju, ja alles nüüd sain ma aru, miks Illimari korter nii kasinalt ja odavalt oli sisustatud. Nad said Astaga mõlemad alla saja rubla kuus — kui palju pidi Illimar iga kuu kõrvale panema, ja milleks? Miks ta ei rääkinud sellest teistele, kas või mulle, kas või tuletõrjujale? Oli see paljas žest? Vaevalt, nii kalleid žeste meie ajal ei tehta. Ju tal oli sisemine, möödapääsmatu vajadus. Naljakas, et mul ei tekkinud vähimatki tahtmist küsida temalt motiive. Tundsin, et see on isiklik asi. Ja polnud tema süü, et mõnedki tema tegu meie pateetikavaesel ajal epateerimiseks pidasid. Isegi Pariisis Charles Dullini juures õppinud maestro oli ära ehmunud ja Illimari enda juurde kutsunud, eelkõige teatrijuhi ettevaatusest — kas pole selle taga mingit poisikeselikku poliitilist ekstsessi? Kuid poeedi isikuga polnud seoses selliseid asjaolusid, tema luule avaldamise probleemid olid esteetilised, mitte poliitilised (mida tõestab ka asjaolu, et nüüd, kus ma seda lugu kirjutan, on mu silma ula-

tuses riiulil paks hallikas köide, mis kannab seljal poeedi nime). Palusin ainult, et Illimar mind hauasammast vaatama viiks. See oli kalmistu taganurgas, varjatud kohas, suure põõsa all. Siledal plaadil oli poeedi saladuslik värss: «Ütle mulle, kes sa oled, ja mina ütlen sulle, kes sina oled.» Seisime värskes lumes kunagi elatud elu kunstliku, kontekstist väljarebitud sümboli juures. Illimar võttis taskust asuniku, me jõime kumbki ühe lonksu ja valasime ülejäänu lumme hauakivi jalamile. Ta poleks sellest ära öelnud, ütlesin mina. Üle pea käis raagus võradest läbi tuulehoog. Ma võpatasin, ja oli tõesti tunne, nagu oleks surm selja tagant mööda läinud. Rong, ulguv elukas oma raudse kisa ja leegitseva draakonisilmaga, sõitis aia tagant läbi ja äratas meid. Me läksime koju.

Teel rääkis Illimar veidi Aadama ja Eeva loost, mida nad Felixiga lavastasid. Eevat mängis Asta ja Aadamat mängis Hannes. Illimar ütles, et ta pole sellist proovipinget Felixi juures veel näinud. Küsisin, mis on kontseptsioon. Filoloogina ei saa ma sellistest pärimistest mööda, ehkki mulle sada korda on seletatud, et kunstiteost ei saa seletada (mingi omamoodi kaitserefleks). Illimar keeldus rääkimast oma tekstist, öeldes, et see pole antud juhul eriti tähtis. Niikuinii on see ainult võimalus mängida, ütles ta. Ma aitan näitlejaid nii palju, kui ma saan. Lavastaja ja mina, literaat, oleme näitleja teenrid. Me teeme kõik, et nad saaksid end vabalt avada. Nende eneseteostus on ainuisikuline. See väljendub inimestevahelistes suhetes. Ja inimestevahelised suhted ongi teatri olemus. Täpsemalt: inimsuhted pluss müüt pluss mäng. Teatrielu on tegelikult reaalne elu. Nagu mängki, ja just sellepärast, et see on mäng. Laval ei tehta kunsti, vaid elatakse. See on kokkupuude elu endaga, millest võib tekkida kunst, ja võib mitte tekkida. Kunst — on see kõrvalprodukt? Illimar muigas: kust mina tean? Felix ütleb, et tähtis pole kunst, vaid elu. Ja mis on teema, küsisin mina. Armastus, vastas Illimar. Armastus kui jumalik seisund, armastus kui lunastus, armastus kui uni ja armastus kui katastroof. Mulle näis, et on jõululaupäev, sest kogu tee sadas paksu pehmet lund. Ma küsisin lõpuks: vaata neid maju, kui palju on neis

inimesi, kes pole kunagi saanud tõeliselt elada, kes on vegeteerinud ja virelnud — kas sellepärast, et nad pole pääsenud lavale? Võib-olla, vastas Illimar väsinult. Ja sa usud, et teater on ainus võimalus elada meelepärast elu, küsisin. Kahtlemata, vastas Illimar, sest see on ainus elukutse meie maailmas, kus eraelu ja töö saavad põhimõtteliselt kokku langeda, sest ma ei tea ühtki teist tööd, mida saab teha lihtsalt elades ja kõik. Kas linn peaks siis teid kadedusest maha lööma, küsisin mina. Ta võiks meiega kokku mängida, vastas Illimar. Kuidas? Ma ei tea. Aga oled sa minuga nõus, et maailma peab muutma, küsis ta vastu. Maailma või teatrit, küsisin mina. Teatri kaudu maailma, vastas Illimar. Miks? Mis suunas muuta? Eksperimendi kaudu. Kunst on tee tundmatusse, kunst on risk, kunst on saladus, kunst on hädaoht.

VII

Käisin ühel proovil. Seal nägin, kuidas Aadam põletab raha. Ta oli poolpaljas ja põleva raha rahutu valgus liikus tema (Hannese) kõhnal vuntsidega näol. Kui raha oli lõpuni põlenud, hakkas ta ennast vaikselt mingi teistele kuuldamatu muusika taktis õõtsutama. Ta tegi seda nii, et mulle tundus, et kuulen muusikat, ja see muusika kasvas fortissimoni, kuna Aadam ennast samal ajal tuhaga kokku määris. Kui Aadam tuleb maailma, peab ta maailma puhastama rämpsust, sealhulgas rahast, ütles mu kõrval istuv Illimar ja lisas uhkelt: see on minu mõte, mida nad arendavad. Ma ei mõistnud kohe, ja Illimar sosistas, et tegemist on taastulekuga, taasloomisega, hiljem muidugi taaspatuga. Maailm on täis vana inimkonna materiaalset rämpsu ja Aadam loob endale eluruumi. Ta põletab raha, peksab puruks külmutuskapid, heidab autod kuristikku. Aadam tallas kummist autodel, mis vingusid haledalt nagu põrssad. Siis rebis ta mingeid raamatuid lõhki. See on ambivalentne toiming, sosistas Illimar. See on puhastus ja inetus üheaegselt. Mulle mõjus proov väga. Juba see üks lõik äratab huvi terviku vastu, ütlesin ma. Põleva raha kuma jäi mu sil-

made ette. Samal aastal põlesid Pariisis autod ja lehvisid anarhistide mustad lipud. Marcuse ütles, et Pariisi tänavail ühines barrikaad tantsupõrandaga ja pianiino džässipianistiga sobis barrikaadile, ehkki tantsupõrandal voolas tõeline veri. Michel Ragon jätkas: «Mairevolutsioon avas uuesti peo, elu ja surma etenduse mõtte ... Sorbonne, Odéon ja Ladina kvartal olid kõik üks suur *happening*.» Seda olin ma näinud ajakirjades ja see ei olnud veel minu Hispaania. Illimar ütles mu kõrval: Aadam loob endale paradiisi ja on seal nimetu ja vaba kuni pärispatuni, mil ta saab isiksuseks, tunnetab head ja kurja, omandab nime ja kaotab jälle oma õnne. Individuatsioon on patt ja patt on individuatsioon. Sel päeval polnud mul rohkem aega vaadata, pidin ülikooli ruttama. Õhtul läksin Illimarile ja Astale külla.

Illimar oli tol õhtul hästi elevil, Asta aga mossitas. Tegelikult mossitas ta ainult sellepärast, et Illimar nii palju raha raiskas. Mitte ehk nii palju kui poeedi hauasamba jaoks, kuid oma kakssada rubla vähemalt. Ta oli nimelt Astale ostnud kaks parukat, musta ja valge. Muidugi oli Astal hea meel, mõõdukalt hea meel, ainult see raha! Illimar, kes rõõmustas nagu laps, rääkis, et ta ei väsi imetlemast inimeste muutumist kostüümi ja grimmi all. Kui huvitav võib olla naine, kui ta iga päev, isegi kohe, siin ja praegu (*hic et nunc*) absoluutselt ja tundmatuseni muutub! Kui ma teen ta klassitsistlikuks naiseks ja juugendi naiseks ja mustaks naiseks ja valgeks naiseks! See on ehk lapsik, aga ülimalt armas mäng! Vaata, mis ma teen, ütles ta ja torkas Astale valge paruka pähe! Asta muutus tõesti, ehkki ma ei oska seda sõnastada. Ta hoiak oli teine, ta käsi hoidis suitsu teisiti ja ta suu mõjus täiesti uudselt. Kuid Illimar oli sellest muidugi veel suuremas vaimustuses ja rääkis, et parukas on tema jaoks täielik müsteerium. Ta arvas, et naiste välimust võiks pidevalt muuta — kui ilus mäng see oleks! See tooks nähtavale selliseid saladusi, mida me uneski ei oskaks aimata! Vaata mu naist, hüüdis ta, usu mind, selle parukaga mõtleb ta hoopis teisiti, küllap armastadki teisiti, eks, kallis, palun ütle, kuidas sa armastad oma Illimari? Ta laskus oma eufoorilist teksti andes Asta

ette põlvili maha ja peitis pea naise sülle. Asta silitas ta juukseid. Pausi järel tõusis Illimar püsti ja pani hoopis endale paruka pähe. Kõik said naerda ja Illimar mängis parukatega tükk aega, kuni väitis, et see võib ju naljakas olla, aga et siin pole mingit müsteeriumi, lihtsalt üks meeste loll jama. Ta läks uksest välja ja tõi mulle näha oma uued talvesaapad, mis ta päeval oli ostnud. Kiitsin ostu, olid tõesti ilusad saapad. Kiitsin veel midagi, sest Illimar oli kuidagi õrnameelne ja hale, ja Asta pidi teda diskreetsete patsutustega rahustama. Midagi on õhus, ütles Illimar mitu korda, ja tsiteeris Artaud' artiklit «Teater ja julmus» (1933): «Nüüd on veel ainult vaja teada, kas enne ähvardavaid kataklüsme avaneb Pariisis võimalus leida piisavalt lavastuslikke, rahalisi ja muid vahendeid, et seesugust teatrit ellu kutsuda, ja seda peab igal juhul tegema, sest see on tulevik. Või on äkki vaja pisut tõelist verd, ja otsekohe, et seda julmust demonstreerida.» Mina viisin jutu mujale, võtsin riiulilt luulekogusid ja lugesin neid ette. Saime kõik kõvasti naerda. Siis näitas kell kaks ja ma olin lubanud ka järgmisel päeval «Aadama ja Eeva» proovile minna. Asta, kes viimased kaks tundi oli kudunud, jättis minuga väga sõbralikult hüvasti. Illimar ei tulnud mind saatma. Väljas oli kuuvalgus. Täiskuul oli inimese nägu. Mul oli külm ja ma võpatasin.

Järgmisel päeval olin juba enne algust kohal, istusin saalis ja vaatasin, kuidas Felix Hannest instrueerib. Hannes kuulas väga suure hoolega ja noogutas peaaegu iga asja peale. Mis puutub Felixisse, siis kandis ta tulipunast pluusi ja käes oli tal tehismadu — muidugi paradiisiaia jaoks. Ta sisendas Hannesesse kujutlust ruumist, nimelt Paradiisist kui avatud ruumist. Ta tõi näiteks Kafka kohtu: ta võtab sind vastu siis, kui sa ise sinna lähed. Imetlesin Felixi käte elegantsi. Minu arust oleks ta ise pidanud Aadamat mängima, kuid teiselt poolt poleks Aadam tohtinud nii vürstlik olla. Jah, ei mingil juhul. Hannes oma kaheksaklassilise haridusega, ligi kahemeetrise pikkusega ja tundliku närvisüsteemiga oli täiesti hea Aadam. Siis tulid ka Asta ja Illimar. Illimar istus minu kõrvale nagu tavaliselt, Asta aga läks lavale. Alustati proovi.

Ei siiani, ei pärast ei heitnud Felix mulle ühtki pilku. Muide, ka mitte Illimarile. Felix lülitas sisse heli, kõlas apokalüptiline muusika. Prooviti madude stseeni, kusjuures lava laest langes korraga alla sadu tehismadusid. Mulle tundus see stseen natuke odavana, mida ma Illimarile ka ütlesin, ja Illimar ei vaielnud vastu, oletas vaid mingit eri taotlust, löövat, sihilikku maitsetust. Siis asuti armastusstseeni juurde. Illimar müksas mulle külge, käskides mind hoolega jälgida. Stseeni algul lamas Asta selili maas. Hannes ootas tagaseinas, siis tõstis huultele pasuna ja hakkas mängima peibutavat motiivi. Aegamööda muusika modifitseerus, sellele lisandus väike trumm, mida lõi Felix ise. Muusikasse ilmus midagi nii nukrat, mis kurku toob klombi. Hannes hakkas tantsima, kusjuures tants oli niisama nukker, justkui näidates armastuse võimatust ja võimalikkust korraga. Sama ambivalentsus oli ka rekvisiitides, kuna tantsides hoidis ta ühes käes nuga ja teises lille. Jah, kujundi banaalsus oli taotluslik, sest muusikasse monteeriti sel hetkel Väitsa-Mackie ballaad «Kolmekrossiooperist». Siis aga saabus äkki vaikus. Hannes viskas noa ja lille maha ning hakkas lihtsalt ja südamest rääkima Saalomoni ülemlaulu sõnu. Pikkamööda tõusis toonus tema hääles, sinna segunesid kire ja valu puhtad, ometi väga taltsutatud ülemtoonid, ta hakkas Asta keha tasakesi silitama, kuid silitas nii, et ei puudutanud. See tegi stseeni karskelt poeetiliseks, sest mulle ei meeldi ehtsad jäljendada püüdvad seksuaalsuhted laval või filmis. Siis liigutas end ka Asta. Nad hakkasid tasakesi väänlema, ometi eraldi, kordagi teineteist puudutamata, ja mõlemad ütlesid sealjuures palju kordi: see on nüüd luu minu luust ja liha minu lihast! Siis laskus Asta uuesti selili. Hannes tõusis püsti ja ütles: seepärast jätab mees maha oma isa ja ema ning hoiab oma naise poole ja nemad on üks liha. Siis vaatas Aadam saali ja lausus: ja nemad olid mõlemad alasti, Aadam ja tema naine, ega häbenenud mitte. Seepeale laskus Hannes Asta peale, täpselt samas asendis, nii et kõik nende kehaliikmed kattusid. Hoidsin hinge kinni. Mõlemad lamasid liikumatult tükk aega. See oli väga mõjuv paus, ja eriti vapustas mind just see liikumatus. Kuul-

sin, kuidas Illimar mu kõrval neelatas. Äkki tõusis Hannes lohakalt ja kärsitult üles. Ta käis räpakalt ringi, kuna muusika väga agressiivselt mängis tuntud laulu «My Bonnie» biitlite Hamburgi-perioodist. See oli tõeline šokk. Asta hakkas kuidagi imelikult põrandal väänlema ja ulguma. Ta nagu tahtis midagi, ja nagu oli selle saanud, ja ei tahtnud enam, ja ei saanud enam kunagi, ehkki tahtis. See oli tugevalt ambivalentne nutt, kuna samal ajal horisont värvus tulekahjupunaseks ja sinna foonile projekteeriti Loomaring. Siinkohal tehti vaheaeg ja me läksime suitsetama. Olin nagu mingis lummuses ja koridori ere valgus lõi mulle vastu silmi. Pillasin koguni suitsu maha ja Illimar tõstis selle üles, ise kuiva kurguga öeldes: kurat, on ikka mõju, tee, mis sa tahad. Ta seletas midagi, mis seal veel puudu jääb, aga ma ei saanud temast aru. Minus võitlesid väga vastuolulised tunded, sest olles enda arust veendunud intellektuaalse kultuuri pooldaja, uskudes, et kaasaegsel inimkonnal pole intellekti nii palju, et needki, kellel seda on, ei tohiks seda teadlikult põlata, arvates, et alateadvus ja instinktid tuleb teenima panna just intellekti, ei saanud ma nüüd kuidagi eitada selle imeliku etenduse mõju mulle isiklikult. Olin ka varem selliseid etendusi näinud ja võtnud neid alati vastu teatud esteetilise mõnu ja vaimustusega, kuid ma polnud kunagi laskunud (nii ma mõtlesingi: laskunud) neile kaasa elama. Veel rohkem kui varem tundsin, et kardan Felixit, kardan kogu siira imetluse juures. Kustutasime sigaretid ja läksime saali tagasi. Parajasti algas Kaini ja Aabeli võitluse stseen. Taga oli ikka punane foon ja sellel foonil rippusid mingid räbalad. Tagaseinas seisis katafalk, kahel pool katafalki põlesid kõrged küünlad, peaaegu tõrvikud. Kain kandis hundi maski ja Aabel lamba maski. Pärast seda, kui Kain oli Aabelile noa kõrisse löönud (milline kaebekisa!), küsis Aabel õrnalt Kainilt: kus on su vend Aabel? Ja Kain vastas: ei mina tea, kas ma olen oma venna hoidja? Siis vahetasid nad maskid ja stseen kordus. Nii vahetati maske mitu korda (vihje mõrtsuka ja ohvri mõiste suhtelisusele?). Lõpuks olid mõlemad vennad tapmisest väsinud ja stseen lõppes lepitava tantsuga (saateks *rock* «Why I Must Be a Teenager in

Love?»). Tants aina kiirenes, ülalt aga vajusid räbalad sirgeks ja punasele foonile joonestus meie narmendav maailm. Siis tehti jälle vaheaeg.

Ohtul helistas Illimar ja kutsus mind külla Felixi poole. Kui ma kõhklesin, ütles ta, et ärgu ma häbenegu, et ainult väike koosviibimine. Lubasin tulla, kuid asjaõiendustega läks nii palju aega, et jõudsin alles kümneks. Mu naine tahtis kangesti kaasa tulla, kuid mul oli arusaamatu tunne ja hirm, et ma pean seda vältima. Ütlesin, et see pole mingi pidulik külaskäik, sõbrad lihtsalt on mõne probleemiga hädas ja me peame üht-teist arutama. Natuke solvununa jäi mu armas naine koju maha, mina aga ruttasin läbi talvetuisu mäest üles, sinna, kus öeldi elavat Felix. Lumenõelad kõrvetasid mu põski, mu silmist jooksid pisarad ja ma hakkasin tundma, et võib-olla pole mul enam tagasiteed. See mõte ehmatas mind niivõrd, et ma peatusin ja tõmbusin tuisu eest ühte kangialusesse, sulgesin silmad ja püüdsin oma olukorra üle järele mõelda. On see siis tõesti valik, küsisin endalt, nimeta ennast uudishimulikuks, nagu sa oled ikka nimetanud, ja vaata oma tornist, nagu Illimar sind aastaid tagasi sõimas. Ole vaid möödakäija, ja sa oled väljaspool ohtu. Tagantjärele pean seda konutamist seal kangialuses üheks oma elu suurimaks nõrkusehetkeks. Kui armetu ja segane ma võisin olla! Oli mul siis silme ees tõesti mingi valik? Milline? Kardan seda siiamaani lõpuni mõelda ja jätan selle pidulikult öeldes järeltulijate hooleks. Igatahes sain endast kuidagi võitu, võtsin ennast kokku ja jätkasin oma teekonda mäkke.

Felixi juures olid Illimar Astaga ja veel kolm-neli näitlejat, sealhulgas ka Hannes. Mina tõmbusin esialgu nurka ja uurisin tuba, kus ma viibisin. Tuba oli üleni valge. Otseseinas rippus suur krutsifiks, jalad ülespidi, nurgas oli kõrge raamaturiiul, keset tuba höövelda mata puust laud, sellel vasksed veinikruusid. Kruusside vahel põles suur küünal. Felix kandis bordoovärvi hommikumantlit (või öökuube, ma võin ka eksida). Hämmastuseks märkasin Illimari peas kullatud papist okaskrooni. Ta oli pintsakuta, lips lahti päästetud, minu arust juba minu saabumisel purjus. Unustasin öelda, et kõik istusid põrandal, sest toas oli ainult üks tool,

suur nagu troon, ja sellel istus Asta, ainuke naine seltskonnas.

Ma ei hakka järjest kirjeldama seda algul küllalt loidu ja venivat õhtut, kus näitlejad arutasid konkreetseid teatriasju, millest ma aru ei saanud ja mis mulle ka seetõttu meelde ei jäänud. Mäletan seda, et veinipudeleid oli hirmus hulk, ja et Felix ei rääkinud peaaegu ühtki sõna. Ma ei salga, et jäin ka ise varsti purju ega tea täpselt, mida vahepeal rääkisin. Aga pärast südaööd hakkas midagi imelikku juhtuma. Küllap oli Illimar juba mitu tundi Astat miskipärast vaikselt kiusanud, varem ma ei pannud seda lihtsalt tähele. Meie märkasime olukorda alles siis, kui Asta nutma puhkes. Ta hõõrus nägu nagu laps, vedas tušikriimud põskedele, ja nii ta seal oma troonil siis nuttis. Kogu aeg mängis vali muusika, minu arvates Beethoven, aga ma võin eksida. Läbi hingematva paksu sigaretisuitsu nägin ähmaselt (ka küünal oli lõpule põlemas), et Illimar riietub lahti — mitte küll päris alasti, võttis ära ainult pealmised rõivad. Kuhjas rõivad lauale, kortsutas paberit, kiskus raamatutest lehti välja ja pani need rõivakuhila alla, siis tõmbas tikku ja hakkas oma ihukatteid põletama. Asta irvitas läbi pisarate. See on minu enesepõletamine, karjus Illimar ning laskus põleva ja haisva virna ette põlvili, ma põletan kõigepealt enda ja siis põletan ma teie teatri! Teatrit võib vaadelda tuhandest aspektist: saatana, jumala, Grotowski ja minu aspektist! Teater põlema! Nüüd tõusis Felix püsti, läks liikumatul ilmel grammofoni juurde, lülitas muusika välja, süütas ereda laevalguse ja ütles ootamatult saabunud vaikusesse miskipärast inglise keeles: *readiness is all*. Illimar konutas ikka oma poolpõlenud garderoobi ees. Asta tõusis äkki ja läks kiiresti välja. Ma ei tea, kas Illimar ei märganud seda või ei tahtnud ta märgata. Siis läks ka Hannes välja. Ülejäänud näitlejad olid natuke kohmetunud ja ehmatusest kainenenud. Felix pöördus nüüd esimest korda minu poole, vaatas mulle esimest korda otsa. Teie teate, kus ta elab? Jah, vastasin mina. Viige ta siis koju, ma palun teid. Jah, aga niiviisi? Ma mõistan, noogutas Felix, läks riidekapi juurde, võttis heledad suvepüksid ja viskas need Illimari juurde põrandale.

Pane jalga, ütles ta. Illimar vaatas üles. Ta silmad olid täiesti kuivad, ehkki mina arvasin, et ta nutab. Muidugi, ütles ta, ajas ennast üles ja pani püksid jalga. Aitasin talle mantli selga. Minge nüüd, siit saab ruttu takso, näitas Felix ja tegi ukse lahti. Instinktiivselt sain aru, et parem on mitte Asta järele küsida. Läksime trepist alla, nagu poleks üldse midagi juhtunud. Kas ma olen tahmane, küsis Illimar. Ei, uurisin mina teda, ei ole. Nii läksimegi taltsalt ja rahulikult tema koju. Ta vajus tugitooli. Otsustasin, et jään talle seltsiks. Küll ma olen ikka väsinud, ütles ta, küll see kõik väsitab. Muidugi, vastasin mina ilma irooniata, tahad sa magada või istun ma natuke? Muidugi istu, mul on hea meel, kui sa istud. Istusingi. Mingil vastastikusel sõnatul kokkuleppel ei rääkinud me teatrist ja mis meil enam teatrist rääkida oligi, kõik oli enam-vähem selge. Seletasin nagu muuseas, et kuna Illimar on Kaljukits, peab ta silmas pidama vastavat kohta sir Francis Qellingeri raamatust «A Survey of Astrology» (London and New York, 1964), kus öeldakse, et Kaljukitse tähtkujus sündinud inimeste üldisel karakteriseerimisel tuleb määravaks pidada kaugele arenenud, detailideni väljatöötatud eneseanalüüsi, mis oma üksikasjalisusele vaatamata on tundeline, subtiilselt närviline ja mis kaldub üledramatiseerima kõikvõimalikke inimlikke olukordi ja suhteid. Kaljukitsele pole dramaatilisus, olukordade mõtteline dramaatiline pingestamine mitte mäng, vaid tähtis osa tema loomulikest kalduvustest. Seda rääkides vaatasin kella ja sain aru, et ega Asta enam sel ööl koju ei tule. Ilmselt teadis seda ka Illimar, sest ta ei rääkinud sõnagi Astast. Mu pilk libises mööda seinu, mis olid näinud palju eraelu, võib-olla koguni mitme põlvkonna vältel. Nägin nipsasju, mis olid korralikult ja läbimõeldult paigutatud ja mis nüüd olid mõttetud, sest nad ei ilustanud ega garneerinud enam midagi. Kell neli läksin ma ära. Illimar ütles uksel: ma tahaksin kõik süü enda peale võtta. Selle arusaamatu fraasi juures hakkasid ta huuled värisema ja ma sain aru, et kaua tagasihoitud hüsteeriahoog on lähedal ja seda võib vältida ainult lahkudes, ja ma kadusin kiiresti.

Kodus ütlesin naisele, et käisin Illimari pool, et

temaga on vist lood kehvad, kuid ma ei hakanud lähemalt seletama, milles asi on. Uinusin surmaunne ja ärkasin terava uksekella peale. Oli juba üheksa hommikul. Tõusin üles, avasin ukse ja lasksin sisse häbelikult naeratava Illimari. Vabanda, et nii vara hommikul, ütles ta. Viisin Illimari kööki ja küsisin, kas ta kohvi tahab, ja kui ütles, et tahab küll, siis panin vee üles ja läksin magamistuppa naist hoiatama. Nüüd rääkisin talle kõik väga lühidalt ära ja ütlesin, et püsigu voodis, ärgu parem kööki tulgu. Vesi juba kahises, kui tagasi kööki läksin. Mul polnud vaja, et Illimar mulle midagi räägiks, kõik oli niigi selge. Aga eks ta muidugi pidi rääkima, küsima, iseenesele midagi tõestama. Pintsak oli tal sigaretituhane, käed värisesid. Need õudsed ööd, kui niinimetatud abielurahvas lahku läheb — kas suudab kõrvalseisja neid üldse ette kujutada? Inimene ja inimene, kaks kõrgemat looma, kui piinarikkalt lõpeb teie ühine elutee! Ta küsis: ütle, ütle, kas...? Ma kehitasin õlgu: kust võisin mina teada, kas saab kõik veel endiseks? Ta oli siia tulnud läbi öise linna, jala, kui oli tõde kuulnud Asta enda käest, tulnud minu juurde. Aga mina vaikisin. Köögikapis oli mul tilk viina, pakkusin talle seda. Ta põsile tõusis puna, aga ka ta keelepaelad läksid lahti ja ma kuulsin palju vastikuid detaile ja intiimseid seiku, mida mul polnud vaja kuulda. Noogutasin, aga ebasiiralt, sest ma ei tahtnud kuulata ega kuulanudki. Kui inimene räägib midagi hästi intiimset ja küsib: saad aru? siis on selge, et sa niikuinii ei saa midagi aru. Pärast jõi ta veel viina ja kohvi ning hakkas paluma, et ma teda kuidagi aitaksin. Ma saan aru küll, kui tatine see palve on, aga vaata mind, ma olen ju endast väljas ega anna endale aru, ja las ma sellepärast palun sind, et sa mind aitaksid. Ma ei hakka sulle soovitama, kuidas sa mind aitaksid, sest ma ei tea seda, aga ehk sina tead, kuidas mind aidata, ära ütlegi mulle, kui sa tead, parem aita. See oli uppuja kriitikavaene jutt, aga see oli sõbra palve, see oli need mõlemad korraga. Oh kui alla ta oli käinud, kui lootusetu ta välja nägi. Nüüd tagantjärele mõtlen, et olen oma jutustuses üldse natuke ülekohtune olnud, vaadanud kogu minevikku lõpu valguses, ühesõnaga püüdnud olla kirjanik, kes

enna tegelase elu vääramatult lõpu poole veab, ja selleat tuleb nüüd see optiline pete, et tagasi vaadates olen rõhutanud enneköike seda, mis minu, abitu inimese versiooni järgi sinna lõppu viis. Tegelikult oli köik hoopis teisiti, köik oli hoopis keerulisem ja inimlikum. Mulle tuli äkki meelde mu lootusetu noorpõlvearmastus üheksandas klassis, ja ma meenutasin, kuidas Illimar oli alati mu kõrval, kuidas ta mu nukrusi püüdis naljadega leevendada, kuidas ta mind õpetas peol võistlejatega käituma, kuidas mängis vahendajat ja kandis tüdrukule kirju, ja kuidas ta tuli isegi minuga koos tüdruku akna taha jalutama, et mul üksinda lollakalt häbi ei oleks. Ja veel tuli mulle meelde meie ühine paadimatk, kus mina varsti ära väsisin ja virisesin, kuna minust füüsiliselt nõrgem Illimar, vihmast üleni ligunenud, mu tuju mingite labaste, kuid toredate naljadega ülal hoidis. Ja lõpuks tuli mulle meelde, et ta oli kavatsenud bioloogiks saada! Köik tema ilmapäevikud, tema bakterid, elekterkalad, mimoosid ja aksolotlid! Tema matkad järvedele! Tema lapsepõlveherbaariumid vanades kantseleiraamatutes ja tema uued, aga pooleli jäänud herbaariumid valgetel puhastel poognatel! Nonverbaalsete loomade, nonverbaalsete kalade ja nonverbaalsete taimede juurest läks tema tee otsejoones ja mürinal nonverbaalse teatri ja nonverbaalse kultuuri juurde. Kuid eksimine on inimlik ja pole selles lauses ei süüdistust ega vabandust. Illimar tõusis üles ja ütles: ma nüüd lähen. Arvasin, et ta on rahunenud ja saatsin ta välja, soovitades jalutada ja asja üle järele mõelda. Käskisin tal maale isakoju sõita ja seal tööd teha. Igast asjast saab üle, lisasin ma tühise, aga minu arust õige lohutuse. Ja mida sa jamad selle teatriga, küsisin lõpuks. Sellepärast, et teater on kosmose teisik, vastas ta lävelt.

Sulgenud ta järel ukse, pöördusin tagasi igapäevase elu juurde. Aitasin naisel korterit koristada ja vaipu kloppida. Siis aga tuli mulle meelde Illimari palve. Muidugi, ma pidin midagi tegema, mis sest, et see mõttetu oli. Kohustus on kohustus. Panin mantli selga ja läksin välja. Oli juba päris valge, tuisk üle jäänud. Läksin sama teed mis ööselgi. Ei teadnud, kas leian Felixi kodust. Helistamise järel ootasin tükk aega,

kuni uks avati. Felix oli unine, vabandas mind nähes ja kutsus tuppa. Aknad olid pärani lahti, kuid ikka tundus kärsahaisu. Muidu oli tuba koristatud. Avasin juba suu, et rääkima hakata, kuid Felix vabandas veel kord ja läks välja. Ootasin ega mõelnud, mis ma siis õieti rääkima pean. Umbes kümne minuti pärast tuli Felix tagasi, täiesti riides, korrektne. Ainult tumedad silmaalused väga kahvatus, särgiga ühtviisi valges näos reetsid rasket ja magamata ööd. Ta pakkus mulle istet toa ainsasse tooli, kus eile oli istunud Asta, jäi ise seisma vastu valget seina ja ütles: ma kuulan teid. Rääkisin Illimari hommikusest visiidist, ja kui olin ära rääkinud, ei teadnud enam, mida paluda. Lõpuks ütlesin: kas te ei saaks midagi ette võtta? Mida, küsis Felix järsult vastu, milles, miks? Et see nii ei läheks. Mis asi? Nende abielu. Ma ei tea sellest midagi, vastas Felix, kas te peate mind mõneks abielumaakleriks? Aga teie meetod, halisesin mina. Mis meetod, küsis Felix. See, et te teatri ja elu piire püüate likvideerida, et te mängite inimestega ja püüate nende eraelu arvel kunsti teha, et te tungite alatult ja ebaeetiliselt teise inimese kõige intiimsematesse hingeurgastesse, läksin mina ägedaks. Felix muigas. Ma tean neid teooriaid, teie sõber räägib neid alatasa. Jätke mind rahule, sest mina teen a i n u l t kunsti ja eraelu mind ei huvita. Aga see kõrge emotsionaalne temperatuur, mida te taotlete? Kas ma pean siis taotlema madalat temperatuuri, küsis Felix vastu. Ta vaatas mulle põlglikult otsa. Siis justkui leebus ja muigas. Kas mina olen süüdi, kui teie sõbrad kunstitegemist välja ei kannata? Kas mina pean vastutama, kui mees pole kunstiks küps? või naine? või rahvas? Ta vaatas mulle ootavalt silma. Ja peale selle on igal inimesel õigus vabalt oma saatust valida. Sain aru, et audients on lõppenud. Väljudes langes mu pilk tagurpidi krutsifiksile ja tühjadele pudelitele. Uksel kummardas Felix tseremoniaalselt. Kunstnikul pole halastust ja tema vastu ei saa tunda halastust, ütles ta naeratades ja sulges ukse.

Olin teinud kõik mis võimalik. Omamoodi rahu oli hinges, ehkki ma terve päeva ei osanud ennast millelegi kontsentreerida. Käisin korraks linnas, siis poes, tulin koju tagasi. Õhtul vaatasin televiisorit ja lugesin.

Miskipärast hakkasin naisele ette lugema Thomas Manni «Võlumäe» I köite lõppu, Hans Castorpi eksaltsiooni armuavaldust proua Chauchat'le.

Ta ei avanud silmi, kui ta oli rääkimise lõpetanud; ta jäi nii, nagu ta oli: pea kuklas, käed hõbepliiatsikesega õieli, tuikus ja õõtsus ta põlvedel. Proua Chauchat ütles:

«Sa oled ameleja, kes tõesti oskab nõuda väga sügavaleulatuval viisil — nagu sakslane kunagi.»

Ja ta pani pabermütsi Hans Castorpile pähe.

«Jumalaga, minu prints Karneval! Teie palavikukõver ei ütle midagi head täna õhtul, seda ennustan teile.»

VIII

Järgmise päeva õhtul oli mul kõik täpselt teada.

Samal ööl, millega lõpeb eelmine peatükk, korraldas Felix suure *happening*'i, mille ülesandeks oli ajutiselt lõhkuda proovisaali piirid, täpsemalt öeldes, proovisaali määratleti kui Paradiisi, ülejäänud maailma aga kui mitte-Paradiisi. Aadam ja Eeva pidid lahkuma Paradiisist, minema linna ja seal ennast ära peitma. Mänguplats piiritleti teatrit ümbritseva kvartaliga. Viis minutit pärast Aadama ja Eeva lahkumist pidi kogu ülejäänud trupp siirduma neid otsima, nad üles leidma ja Paradiisi tagasi tooma. Asta ja Hannes lahkusid, ja määratud aja pärast läks kogu trupp välja, kuna Felix jäi proovisaali ootama. Ka Illimar läks koos ülejäänutega välja. Ilm oli sulaks läinud, puhus niiske tugev tuul. See kandis üle kvartali otsijate lihast ja luust läbitungivaid hüüdeid. Valikuvõimalusi polnudki eriti palju: väike park ja kolm-neli kolmekorruselist, rajoonilinna tüüpi paneelelumaja. Trupp leidis endale omal initsiatiivil lõbusa tegevuse ja hakkas kortereid järjest läbi käima, küsides Aadama ja Eeva järele, et vabandage, kas nad on siin? Mõnes kohas vastati sõimuga, mõnes kohas aga jaatavalt, mõeldes oma konkreetset perekonda. Keegi ei pannud Illimari tähele. Aga ka tema otsis Aadamat ja Eevat. Tema pilk oli täpsem kui teistel. Vaikselt ja sihikindlalt tõusis ta

mööda üht trepikoda üles, avas niisama vaikselt katusele viiva luugi ja seisiski kõrgel tuule käes mitte-Paradiisi kohal. Kohe nägi ta suudlevat Aadamat ja Eevat, kes olid hea ja kurja tundmise õuna hammustanud. Öeldi, et Illimar tungis sõnagi lausumata Hannesele kallale. Too kaitses ennast. Hirmunud ja justkui kangestunud Asta nägi pealt, kuidas nad lamedal katusel kohmakalt võitlesid ja kuidas üks ettevaatamatu samm viis Hannese katuse äärele ja kuidas ta kolmanda korruse kõrguselt alla kukkus. Mis küll päästis Aadama elu, kas lumehang või lihtsalt õnnelik juhus, aga ellu ta jäi, mõlemad jalaluud murtud.

Mina kuulsin seda niisiis õhtul, kui Hannes oli juba haiglas lahastes, Illimar aga eeluurimisvanglas.

Sellest hetkest kaotas lugu oma dramaatilise kire ja põnevuse. Kõik, mis järgnes, oli vaid tulemus. Juhtunut käsitleti kui tugeva hingelise erutuse seisundis toimepandud tegu, raskendavaks asjaoluks aga oli Asta ütlus, et Illimar olevat juba hommikul teatanud, et tapab Hannese. Tuvastati ka, et Illimar oli juba varem teadlik abielurikkumisest ja et Asta hommikune ülestunnistus ei saanud talle küll uudiseks olla. Hannes väitis upsakalt, et nad viis päeva tagasi koos Astaga olid Illimarile öelnud, et kavatsevad koos elama hakata, ja Illimar oli selle peale küllaltki ükskõikselt ja põlastavalt reageerinud. See oli mulle uudiseks, seda oli Illimar minu eest varjanud või ei olnud mina temast õigesti aru saanud. Ka kohtupsühhiaater vaatas Illimari läbi ja leidis ta olevat mõningal määral hüsteerilise isiku, kelle reaktsioonid pole mitte kõige adekvaatsemad ja kelle emotsioonid on muutlikud, ent pinnapealsed, ja kelle loogika on küllalt afektiivne, kuid kes siiski täielikult vastutab oma tegude eest, olles kohtupsühhiaatrilises mõttes täiesti terve. Lootsime, et kohus piirdub parandusliku tööga, kuid algusest peale oli atmosfäär kohtusaalis halba ennustav ja Illimarile mõisteti aasta vabadusekaotust (§ 109, lõik 2).

Praegu on Illimar vanglas, Hannes aga kõnnib kepi najal. Felix asus uue lavastuse juurde ja see on juba valmis ja ma olen seda näinud. See toetub jaapani muinasjuttudele, seal mängivad pooltoonid, üksikud justkui kogemata öeldud sõnad, peenimad värvivarjundid. Etenduse teemaks on minu arvates aja vool, puhas aeg kui niisugune. Inimesed on laval otsekui pabersiluetid, kuidagi kehatud ja täis habrast vaimsust. Esietenduse eel andis Felix intervjuu, mis oli sõnastatud väga rafineeritult, ent kust võib välja lugeda, et ta peab ekstsessi ja kirge europotsentristliku kultuuri uuema aja väljamõeldiseks ja võrdleb seda pimedate inimestega, kes aida taga nõgesevõsas ekslevad. Minu ideaaliks on valge puhas lumeväli päikeses, teatas Felix. Ja veel öeldakse intervjuus mõistatuslikult, et tänu subjektiivsetele ja objektiivsetele asjaoludele on Felixil ometi lõpuks võimalus rahus lavastada seda, mida ta i s e tõesti tahab.

Andsin selle raamatu käsikirja Illimarile lugeda ja ta vastas mulle vanglast, et tema arust on kõik õige ja ma võin selle käsikirja rahulikult trükki anda. Tema ainus soov oli teose lõppu asetada Antonin Artaud' kuulus lause: «Taevas võib meile ikka veel pähe langeda. Teater on loodud selleks, et meile kõigepealt just see selgeks teha.» Ma toon selle lause ära, kuid mitte kõige lõpus, ja lisan, et Illimari taevas kukkus küll sisse, kuid mis on teatril sellega tegemist? Saatsin käsikirja ka Felixile, Astale ja Hannesele. Asta ei vastanud. Felix trükkis masinal põgusa, veidi irroonilise tänuavalduse lugemisel saadud elamuse eest. Hannes aga saatis sõimukirja, kus küsis, kas ma millegi muuga ei oska raha teha, kuid lisas, et ega tema sinna saa midagi parata, kui ma oma lora trükki tahan anda. Ma annangi ta siis nüüd trükki. Teisiti ei osanud mina väljendada oma tänutunnet Illimari vastu, kes oli lõppude lõpuks ikkagi see, kes õpetas mind teatris käima, võib-olla teatrit koguni armastama, ja see armastus on mulle saanud kohustuseks ning naudinguks.

Mustamäe, 30. XII 1974

Ja kui me surnud ei ole, siis elame praegugi

Aga liha, mis pole Aadamast, selle ees pehmeneb müür: see tähendab, nad ei vaja uksi ega avasid, vaid lähevad läbi müüride ja seinte ega tee neid katki.

Paracelsus

1

Elas kord kolmeliikmeline perekond: isa, ema ja poeg. Vanemad olid umbes pool sajandit vanad, poeg aga umbes veerand sajandit. Nende kodu oli keskmise suurusega eramajas. Ka ise kuulusid nad keskklassi. Isa töötas peavalitsuses, ema oli kodune, poeg lõpetas paar aastat tagasi keemia stuudiumi ja oli inseneriks ühes suures ettevõttes.

Ühel õhtul sõitis isa komandeeringult koju. Peaaegu tühi liinibuss jäi kesköö paiku kuskil metsa vahel seisma. Juht võttis ämbri ja läks vett tooma, küllap mõnest talust. Isa pani kulunud sooblinahast talvemütsi pähe ja läks samuti välja. Taevas kõrge kitsa metsakoridori kohal oli tähti täis. Isa vaatas pimedusse, tuldud teele. Polnud ühtki aknavalgust, ainult lume kahvatu kuma taevas ja puudel. Isale meenus, kuidas ta omal ajal Moskvasse komandeeringusse sõites oli öösiti unetuna rongi ülemiselt narilt välja Kesk-Venemaa pimedusse vaadanud ja alati teatud õudu-

sega mõelnud, et mis saaks siis, kui ta äkki mingil põhjusel rongist maha kukuks kuuvalgetele lumeväljadele, kus üht elavat hinge, üht maja lahutab teisest ehk mituküm mend kilomeetrit. Ja kui isa nüüd pimedusse vaatas, mõtles ta sise-Venemaale ja kartis hunte, nagu kord veelgi varem, pisikesena, kui neist üldse esimest korda kuulis, umbes samasugusel ööl, samasuguses metsas, samasuguses valguses (ainult buss oli siis punane, pika ninaga ja isa polnud üksi, oli oma emaga), kui autojuht avas ukse ja küsis irvitades: tahad hunte kuulata? Isa oli siis kümneaastane. Ema ässitusel ja autojuhi irvituse saatel lähenes ta pakasest auravale uksele ja kuulatas. Hiljem ei teadnud ta, kas kuulis midagi, kas tegi irvitav nahkmantlis autojuht nalja või ässitas ema kurja tagamõttega. Miks peatasid nad öösel raske autobussi, keset pakast — kas tõesti tookord veel väikese isa piinamiseks? Hundi ulumist kuulis ta hiljem sõjaväes. Nüüd aga seisis isa jälle metsas, tühjal maakeral ja kuulatas nagu kümneaastane, püüdis oma kõrvadega tabada kindla tõu ja vere häält, kõrget ja puhast laulu. See oli hetk, kus väikekodanluse hinge tungib puhas irratsionaalsus. See on tema hirmu tund, kui ta oma lapsepõlve meenutab. Nii on temagi paar korda aastas oma eksistentsi ees hetkeks alasti. Isa ei kuulnud midagi, loodus ei soovinud temaga kõnelda. Kui midagi laulis, siis ainult vaikus kõrvades. Isa hingas sisse, laskis alveoolidel viimse võimaluseni paisuda. Siis tuli autojuht tagasi. Isa viskas koni lumme ja läks tagasi bussi, kus tukkusid veel viis või kuus unist kaasreisijat, vananevad maaelanikud, enamasti naised, suurrätikud ümber. Buss sõitis kohalt. Isa süvenes öise metsa silmitsemisse. Kas ta mõtles tööst, elust, huntidest või naistest, seda ei tea keegi. Ta nägi puutüvesid, mis pimedusest tulid ja pimedusse läksid. Ta hing oli jälle sulgunud. Meie, kes me mõistame inimest tema kriitilisel tunnil, ei saa midagi öelda tema siseelu kohta banaalses ajavoolus. Kaasinimesed magasid, buss sõitis väikesesse alevisse, kuid ei peatanud. Kell näitas üle kesköö. Isa nägi tühje, kummituslikult valgustatud väikseid kauplusi ümber lagenda keskväljaku. Kauplustes magas kaup oma teesklevat und. Avasilmi lama-

sid surnud heeringad oma karpides. Limonaadipudelites püsis surve. Väljalülitatud magnetofonid säilitasid oma patareides energiat. Isa ei osanud tegelikkust müstifitseerida. Ta nägi aeglaselt alleedele langevat härmatist. See oligi härmatis. Isale oli olemus ja nähtumus üks. Ta ei teadnud midagi metafüüsikast.

Isa läks koju. Aga tema poeg ei olnud veel kodus.

Pojal oli kooliajast peale ülbe komme tänaval vaadata naisi ja kujutleda end omamas sellist võlujõudu, mis oleks tema poolt väljavalitud naised toonud tema voodisse ilma mingi temapoolse pingutuseta. Bussis sõites vaatas ta alati hoolega aknast välja. Ta kujutles, et näiteks tema portfelli sanga nupp ongi see salamehhanism, mis naisi võidab. Et vältida tühja juhust, mõtles poeg välja kaks täiendavat lisasignaali. Pilk pidi viibima väljavalitud naisel ja huuled pidid kordama parooli. Parool oli suvaliselt valitud sõna, mõnikord isegi võõras keeles. Tavaliselt piiras poeg oma jahimaad mingi kindla teelõiguga, vahemaaga kahe kvartali vahel jne. Ühelt bussisõidult leidis ta endale tavaliselt kaks, vahel kolm naist. Need oleksid võinud tulla õhtul ise tema juurde, temast juba ette võlutud, ilma piinliku ja võltsi tseremooniata. Nad tulnuksid asjalikult, ent ometi õrnalt. Nad tulnuksid kõike ette teades, midagi küsimata, midagi nõudmata, kursis armastuskunsti kõige riskantsemate saladustega, ometi armastusest vabad, vajamata pehmeksrääkimist, komplimente, romantikat, jõhkrust või spontaansust. Nii oli pojal salavõim kogu linna naiste üle, talle kuulusid kõik keskkooliplikad ja täitevkomitee töötajate abikaasad ja üliõpilased ja särgivabriku tüdrukud. Ühelgi naisel polnud kaitset poja vastu. Nii elas poeg selles salamängus välja kättesaamatut reaalsust. Tõelise tundekultuuri puudumine ei lubanud tal läheneda kõrge tundekultuuriga naistele, madala tundekultuuriga naiste vallutamist aga takistas tema kodanlik kasvatus. Peened naised ei andnud ennast talle kätte, labaseid naisi aga kartis tema. Ometi ei väsinud ta öösiti linna peal hulkumisest ja naistele külgelöömisest. Ta otsis oma õnne, oma armastust, sest armastuse abstraktne mõiste oli ka tema ajus saanud mingi

isikliku konkreetsuse. Praegu istus ta baaris ja vaatas üksisilmi baarineiut. Mängis dramaatiline muusika (midagi Tom Jonesi stiilis), oli hämar punane valgus, oli kõik, kuid neiu ei vaadanud pojale otsa. Poeg jäi viskit, ta teadvus oli kitsenenud ja kriitika vähenenud, ta hindas ennast üle, isegi romantiseeris. Ta kujutlus omaenda näost oli huvitavam kui see tegelikult kõrvaltvaatajale paistis. Poeg oli vihane ja vandus mõttes. Siis tõusis ta üles ja läks väljakäiku. Sealt tulles kohtas trepil kunagisi koolikaaslasi ja läks nende lauda, ehkki ta nimesid ei mäletanud. Ilmus veel keegi, küsis üle õla jõhkralt tikku, justkui mingi tagamõttega, läks tüliks, ei saanud aru, kes on kelle poolt. Oli justkui mingi segadus poja ümber, algul lauas, pärast koridoris, olid mustades ülikondades noormehed, kes aina sagisid, püüdsid midagi ära hoida, oli üks kelner, kes kõigi peale karjus, siis käis poeg kuskil ära, küllap oksendas, sest hiljem oli tal parem. Ta otsis teed baari. Midagi oli korrast ära, ja siis sai ta purjus aju aru, et restoran on suletud. Aga poeg ei heitunud ja jätkas teekonda baari poole. Portjääridesse takerdudes ja vaipadesse komistades jõudis ta lõpuks kohale ja nägi siis oma ihaldatud neiut tühjas baarisaalis tühja leti taga arvet kokku löömas. Neiu ei üllatunud, poeg lähenes talle ja hakkas rääkima. Millest siis kõneles öises hüljatud baaris too kahekümne kuue aastane keemiainsener? Muidugi sellest, et neiu talle meeldib, meeldib kui naine, meeldib talle kui mehele, et ta on teda varem näinud, selles kohas ja tollel tänaval ja et ta on siis seda ja seda mõelnud. Kõikudes ütles ta: ka sina tead, et me peame kohtuma, ka mina meeldin sulle. Neiu tõstis pilgu ja naeratas leebelt. Võib-olla polnudki neiu nii hirmus suur valija, kuid poja lõtv, töllakile vajunud suu oli juba liiga vastik, liiga suure joobe tunnus. Poeg seda ise ei teadnud. Ta arvas neiu naeratusest liiga palju ja tahtis käperdama hakata, kuid siis sisenes teine neiu, küllap ka baaridaam, ja ütles, et takso ootab. Neiu lukustas kassa ja andis pojale märku väljuda. Poeg sai valesti aru, ta mõttetegevus oli pärsitud, ja ta tuikus kahe naise kannul läbi pimeda vestibüüli, peas

elementaarsed mõtted ja hirmud, käed püksitaskus — kuni restorani ees istusid naised ootavasse taksosse, lõid ukse poja nina ees kinni ja sõitsid minema, nii et poeg, kes püüdis autot kinni hoida, kukkus käpuli märjale asfaldile. Ta nägi auto punast tagatuld nurga taha kadumas ja vandus. Maa kõikus ta jalgade all. Alkoholi kontsentratsioon ta veres oli kahtlemata üle 0,30%. Ta toetas lauba vastu külma kiviposti. Tühi linn ei pööranud talle tähelepanu. Tehnokraat oli purjus.

Aga tema isa lamas silmad lahti tema ema kõrval. Ema oli isa saabudes juba maganud ja magas nüüd edasi, aga isa ei saanud und. Kell tiksus ja meenutas vananevale mehele aja katkematut voolu. Kell tekitas oma monotoonsusega ärevust. Nii oli kell tiksunud juba üle viiekümne aasta. Varem ei pannud isa kella tiksumist tähele. Süda lõi kellaga sama takti, see võis kergesti tekitada mingi resonantsi tunde. Isal oli kollase libeda teki all palav ja ta tõukas ühe jala välja värske õhu kätte. Ka padi oli ilmselt kuum ja ta tahtis seda ümber pöörata, kuid lükkas seda liigutust järjest edasi. Läbi kardina langes tuppa talvist öövalgust, reflekse kõrvalmaja ees seisvast laternast. Peegel peegeldas tühjust, oli iseendasse süvenenud. Ema kosmeetikapurgid, mis mõnel ööl helisesid nagu maavärinat ennustades, olid täna vait ja surnud. Isa lamas. Oli nulltund, kus pole ei hirmu ega rõõmu. Hirm südamehaiguse ees, mida tekitas kella ja südame resonants, oli pigem formaalne, kätteõpitud. Isa oli tahtetu, lõtv, vana ja ootel. Siis klõpsatas all snepperlukk ja isa kuulis poega sisenevat, kuid ema ei ärganud. Ema oli lohakas, ema oli amortiseerunud, emast polnud enam majavalvurit. Isa ei tõusnud voodist üles ega läinud alla midagi küsima, ehkki ta kolina järgi aimas, et poeg on purjus. Isal polnud pojalt midagi küsida. Isa ei tahtnud küsida ja poeg ei tahtnud vastata. Isa ei tähendanud midagi erilist. Isa polnud muud kui üks spermatosoid, mis naise ahnelt ootavas üsas mootori käima lülitas. Isa oli mingi relee, fotorakk, mis mitmetuhandelise kõrgepingeliini sisse lülitas. See isa oli elus, selili voodis. Ämblikuemad söövad ämblikuisad ära. Mesilasisad surevad ise ära. Inimeseisa kuulas,

kuidas inimesepoeg all vett joob, vorsti sööb. Siis hiilis poeg tasakesi trepist üles. Nagu kass tuli ta häältult lähemale. Isa hingamine peatus hetkeks. Siis lõõgastus: poeg läks oma tuppa. Pani raadio mängima.

Poeg võttis raadio voodisse ja kuulas, kuidas ta kõrva juures laulab kõrge naisehääl. Tagasilükatud armastuse vang, baarineiu ohver. Nagu lapsepõlves käis kõik ringi, kui ta silmi proovis sulgeda, nagu koolipõlves langes voodi põhjatusse sügavusse ja ta pidi jälle silmad avama ja akna nelinurka kinnitama, alles siis vaibus keeristorm ja maailm asus taas endisele kohale. Ma olen haavatud, ütles poeg endale, pööras näo seina poole, kuid nii kadus toetuspunkt ja jälle kiskus sügavik teda endasse. Tal oli vaja nelja tunni pärast tööle minna. Ta organismis oli ära põlenud vaid umbes 60 milliliitrit puhast alkoholi. Anonüümne igatsus oli ta hingest kadunud, armastus ei huvitanud teda enam. Ta organism ägas füüsilistes vaevustes. Teisel pool seina kuulis isa tema vähkremist, kuid ei pakkunud oma abi.

Isa ütles endale, et igal võimalusel oleks kõik samuti läinud. Ajalooliste protsesside teisitikulgemine poleks tema elus praktiliselt midagi muutnud. Kui tal oleks olnud too teine naine, oleks kõik täpselt samuti lõppenud. Oleks olnud öö, peegel oleks peegeldanud tühjust, poeg oleks tulnud jooma pealt koju, teine naine hingaks läbi suu nagu seegi, endal oleks sama jalg vooditeki alt väljas. Ehkki isa tegi valiku naiste vahel tänu oludele, arvas ta nüüd, et ülemaailmsed katastroofid ei puuduta meie isikliku elu bioloogilisi rütme. Teine naine praeguse asemel oleks ka paksuks läinud ja tulemus oleks ikka sama — oli siis Teine maailmasõda või ei olnud. Sellest mõnusast fatalismist, sellest jõuetust tagantjäreletarkusest äratas teda kusehäda. Kell oli pool neli. Poti ees seistes vaatas ta laealusest aknast tähte ja mõtles: täht vilgub. See kõlas nagu mõnes võõras keeles. Isa polnud seda kunagi oma silmaga kontrollinud. Ta oli seda lugenud, talle oli seda isa öelnud. Ta teadis, et selle nähtuse põhjuseks on atmosfääris liikuvad õhuvoolused, mis valguskiirte

teed moonutavad. Täht vilkus isale sellepärast, et isa teadis, et ta vilgub. Ehk oli tegelikult kõik hoopis teisiti? Isa polnud kogenud maailma tunnetamatust. Ta ei tulnud selle peale, et täht võis väriseda, hüpelda, tantsida, et täht võis süttida, kasvada ja kahaneda, sulguda ja avaneda. Isa oli ökonoomne. Isa polnud vastuvõtlik irratsionaalsetele impulssidele. Isa ei uskunud imesid, mis ei takistanud aga teda maailma imetlemast. Isa ei tegelnud parapsühholoogia, posimise, šamanismi ja maalimisega. Isa oli läbi teinud raske tee. Nüüd ütles ta: täht vilgub. Ta läks voodisse tagasi. Naine oli ennast vahepeal voodisse risti keeranud ja isa lükkas ta suure keha eemale. Ema aga vajus jälle ta vastu. Nende kehade kokkupuutepunktis hakkas nahk leemendama. Isa tajus koosmagamise ebaloomulikkust. Kuid tal ei olnud midagi asemele pakkuda. Isa ei lõhkunud eluvorme.

Ema tõusis viie ajal. Teda vaevas sel tunnil alati janu. Ta ronis voodist välja ja läks vannituppa. Kui ta jõi, oli peegel otse ta näo ees, aga elektrivalgus oli nii äkiline ja ere, et ema kissitas pooleldi kinnikleepunud silmi ega näinud muud kui ümarat laiku keset heledate juuste udukogu. Pärast joomist pühkis ta käeseljaga üle suu, keeras kraani kinni, kustutas tule ja läks kööki. Pooleldi kobamisi leidis ta külmkapi, võttis sealt vorstijupi, mida enne oli hammustanud poeg. Süües lähenes ta aknale, nõjatus rinnuli ja vaatas kauget rannikut, jäätunud merd sinises kuupaistes, kaubasadama surnud kraanasid ja nähtamatuid piirisaari horisondil. Halvasti suletud aknast puhus külm tuul ta linase öösärgi kaelaväljalõikesse. Siis läks ta trepist üles. Poja toa praokil uks paelus ta tähelepanu. Sisse astudes haistis ta alkoholi sooja, hapukat lõhna. Siis seletas ka poja poolpaljast keha valgetel linadel. Pea oli järsult kuklasse visatud, hingeõhk käis avatud suu hammaste vahelt vilinal välja. Pojal oli alati olnud harjumuseks magada, suu lahti, juba sellest ajast, kui ema teda magama hellitades seljale patsutas, tasakesi abaluude alt sügas. Juba siis magas ta mõnuledes, justkui hoopis ära, kägaras nagu emaüssa tagasipöördunu. Ta muidu nii võimukas suu-

jaon oli lõtvunud. Ema, kes kahtlustas isa mingis salajases armastuses tolle teise, ammusurnud naise vastu, armastas seda rohkem oma poega. Ta oleks soovinud, et poeg maailmale kätte maksaks, korra jalule seaks. Poeg võpatas ja niuksatas nagu koer. Ema arvas, et ta kukkus unes. Ta ei teadnud, et kukkumisunenägusid võib interpreteerida kui ebamäärast mälestust, mida alateadvusesse jätab emaihust lahkumine. Kes korra on külma maailma kukkunud, ei sel see enam meelest lähe. Ema sirutas käe, kõhkles, kuid ei puudutanud poega, tõmbas hoopis lina üle keha, mis mustendas valgete linade foonil. Öösel seisis kõik paigal. Oli aeg, kus toimekad inimesed ennast välja puhkavad, uut jõudu uueks päevaks koguvad. Mõni magas, mõni kolas mööda tube. Ema oli viiskümmend aastat vana, seisis akna all ja vaatas külmunud merd. Ta oli poja rõõmus rõõmu näind ja poja õnnetusest osa saand. Ta ei kartnud midagi. Kuid juba varitses teda ja kogu maja õnnetus, mille juuri võiks otsida minevikust ja teispoolsusest, kuid meid ei ahvatle enam õnnetuse seletamine. Õnnetus on meile nagu masin, mille me õigel ajal käiku laseme. Meie õigus on siin luua üks maailm ja lasta sel hävida, ehk: mina olen su sünnitanud, mina su ka tapan.

Kella poole kuuest poole kaheksani magasid selles peres kõik. Hommikul jõid nad kohvi, sõid pooltoorest muna ja siis saatis ema mehed tööle.

2

Tööl oli poeg hoolas ja täpne, ei raisanud tööaega tühja-tähja peale, kontakteerus kergesti töökaaslastega. Ameerikas arvatakse, et kes suhtleb kiiremini, see töötab paremini. Suhete arvukusele ja keerukusele vaatamata oli poeg alati aus ja otsekohene. Tema ausus oli saanud stiiliks, millest paljud rääkisid. Tema kolleegid oleksid solvunud, kui ta oleks mõne teravuse ütlemata jätnud. Pojal oli kõigega ja kõigiga asja. Isegi ülemused häbenesid tema torkavat ja ausat vaadet. Poja kabinet asus uues korpuses. Tal oli ka oma telefon. Sellesse tuppa astudes pani poeg kõigepealt mantli

seinakappi, kammis juukseid ja vaatas ennast peeglist. Sel hommikul nägi ta kotte silmade all. Ta organismis oli ära põlenud vaid 150 milliliitrit puhast alkoholi, seega kartis ta ennast veel ikka olevat kerges joobes. Ometi ei jäänud ta lõdvalt molutama, vaid istus laua taha ja asus tööle. Konstruktiivsete ettepanekute visandamise ajal võttis ta vastu telefonikõnesid, lubas seda ja teist, keeldus kolmandast. Ühe kolleegi argus kutsus temas esile lühida raevuhoo ja ta viskas toru poole sõna pealt hargile. Poeg ei suutnud mõista nahahoidjaid ja konformiste. Ta oli uue põlvkonna mees, mitmes mõttes vabameelne ja ebadogmaatiline. Vormiküsimustest ei teinud ta numbrit, inimeste üle ei otsustanud ta riietuse ja juuste pikkuse järgi, vali biitmuusika ei häirinud teda, ehkki ta isiklik maitse oli džäss, näiteks «Modern Jazz Quartet». Tal oli oma auto, mida ta ei pidanud luksusesemeks, vaid hädavajalikuks liikumisvahendiks. Teatud demokraatlikku hoiakut rõhutas ta sellega, et pesi oma autot väga harva, sellega tahtis ta erineda labasest tõusikust, ehkki ise mõistis niisuguste vahendite ebapiisavust ja kramplikkust. Lõuna ajal käis ta ettevõtte baaris kohvi joomas. Tal oli palju sõpru, kõik ühe põlvkonna mehed. Nendega rääkis ta kohvilauas kõigest muust, ainult mitte tööst. Kõik ta sõbrad olid osavad mehed, kuid nende osavus polnud ilutsev, funktsioonitu või siis egoistlik teiste inimeste suhtes. Nende osavus oli reaalne, kunstiline ja kaunis. Neil olid kuldsed käed. Pärast lõunat istus poeg koosolekul. Sklerootilise osakonnajuhataja konservatiivne sõnavõtt ajas ta marru. Tükk aega hoidis ta ennast vaos, lõpuks ei pidanud vastu ja hävitas vanamehe mõne täpse repliigiga. Pojale plaksutati, sest vanamehest olid kõik tüdinud. Poeg aga ei imetlenud oma menu. Sisimas jäi ta eetiliseks: tal oli vanamehest omamoodi kahju ja ta teadis, et kui läheb vanamehe vallandamiseks, astub tema kaitseks välja. Mõningates algprobleemides polnud vanamehele võrdset. Publik aga ei teadnud poja mõtteid ja võttis teda üheselt kui lohetapjat. Siis lõppes koosolek.

Sel ajal oli ema kodus ja koristas tube. Harjunud töö laskis mõtetel voolata ja nii kerkisid ema pilgu

ette hetked minevikust. Ta isa oli olnud vana aguli-kaupmees. Juba kuueteistkümneaastaselt oli ema kippaud seltsi peole, kuid isa ei lubanud. Vanamees hindas oma ainust tütart väga kõrgelt. Ta lootis tütre välja saada keskkonnast, kus nad elasid. Isa pelgas kopikata frante, kõrgema seltskonna juhuseotsijaid ja ebarealistlikke üliõpilasi. Isa kartis, et ühest tantsust piisab, ja tüdruk ongi hukas. Kes langema on hakanud, ei see enam seisma jää. Keelu peale võttis ema veeämbri ja ütles, et läheb kvartali taha kaevule. Seal aga pani ta ämbri maha ja jooksis veel ühe kvartali edasi, et peosaali akendest sisse vahtida. Ta riidekingades jalad külmetasid kevadisel jäätunud lumel, kui lõõtspill mängis ja varjud libisesid üle akna, salapärases ühenduses, keelatud kontaktis, kõigi ees avalikult kahekesi. Hiljem, kui ta oli juba suur neiu, Teise maailmasõja ajal, tuli nüüd juba poes töötava ema juurde üks pikk poiss ja kutsus ta peole. Peol aga sai ema kuulda, et pikk poiss oli saadetud hoopis ühe lühikese poisi poolt, kes ise polevat julgenud emale läheneda. Ema ei tahtnud tundmatut lühikest poissi, hakkas kurameerima hoopis lühikese poisi pika saadikuga, kuni sõda jõudis ka Eestisse, pikk mobiliseeriti ja jäi teadmata kadunuks. Ühised unistused munakaupluse rajamisest maale jäid teostumata. Seda noorpõlveseika meenutas ema tubasid koristades.

Sel ajal sõitis poeg juba kodu poole. Ta nägi ümberringi härmatist, ja eredas päikeses oli linn nagu valgete korallidega kaetud merepõhi. Piimjas pilv seisis linna kohal. Temperatuur aina langes. Valguses oli silmadel valus. Poeg pani mustad prillid ette. Tal olid mustad kindad käes, suunurgas tolknes sigaret ja ta suust tuli auru. Kuidas nägi see noormees välja? Ta oli tugev poiss, harmoonilise kehaehitusega, mehise näoga, piimvalge aristokraatliku nahaga ja ta kandis varjatud hirmu suunurkades nagu kõik tema ühiskonnakihi esindajad. Tal oli palju kaotada, aga võita polnud tal midagi peale ahelate. Ta kandis karusnahkse kraega joppi. Ta ei kandnud mütsi. Ta hoidis rooli ühe käega. Nagu Alfred Kruppile, Herbert von Karajanile ja Monaco vürst Rainier'le meeldis ka temale auto rooli taga istuda. Ta polnud üldse paha poiss.

Samal ajal sai isa baaris kokku endise parteisekretäriga, kes oli ta omal ajal välja kutsunud ja ette heitnud, et ta sakslaste pruugitud naise tütrega elab. Tookordsed argumendid vastasid täiesti üldisele olukorrale riigis, samuti ajavaimule. Sekretär oli täiesti mõistnud, kui raske on sekkuda teise inimese eraellu. Ent ta tõestas, et on situatsioone, kus eraelu muutub otseselt poliitiliseks aktiks. Tavaliselt on need ühiskondlikud murrangusituatsioonid, ja neis on raske, kui mitte võimatu sügavamalt tungida üksikjuhtumitesse, nii et suhtumine tahtmatult nivelleerub. Sekretär rääkis õudsetest tapmisjuhtumitest, eriti Lõuna- ja Lääne-Eestis ja tõestas, et võitlus aina teravneb. Ta ütles, et ema süüd ei saa automaatselt tütrele üle kanda, aga ta viitas juhtumitele, kus mehi oli just naistega ärä meelitatud, eesmärgiks alati mitte sugugi füüsiline hävitamine, vaid hingeline. Sekretär ei varjanud, et ta teab, mis mehele tähendab naine. Seda enam, ütles ta. Lõpuks jättis ta kõik seletused ja kordas, et asi on ennekõike põhimõttes: rindejoon tuleb iga hinna eest puhas hoida. Ta lisas, et see pole käsk, vaid soovitus, ehkki hoiatas samal ajal, et teravneva võitluse tingimustes võib saabuda hetk, kus võetakse kasutusele karmimad abinõud. Ta lõpetas oma jutu mõttega, et võrdsete võimaluste korral on mõttekam valida naine, kes mõtleb mehega ühtmoodi.

Nüüd said mehed jälle üle hulga aja kokku. Nad jõid ungari viskit ja rääkisid. Kui mõlemad juba natuke purjus olid, lõi endises sekretäris, nüüdses ökonomistis välja mingi vana kompleks. Ökonomist näis olevat veendunud, et nimelt tema rikkus omal ajal ära isa elu, kuna ajas ta lahku oma suurest armastusest. Näis, et ta peab ennast mingiks oma epohhi kurvaks sümboliks, mingiks humanismivaenlaseks. Ta olevat puudutanud inimese kõige hellemat kohta, inimese armastust. Isale ei meeldinud see jutt. Ta ei tahtnud enam juua, ehkki ökonomist tellis. Ta nägi, et ökonomist on alla käinud. Ta mõistis, et ökonomist oli küll kord tipus, kuid ei olnud enam rohkemaks võimeline. Teise mehe tatine kahetsus ei meeldinud isale. Isa oli realistlikum, tervem natuur. Tema põhimõtteks oli toimida tunde järgi. Nendest, kes järgivad põhimõt-

teid, saavad nutused lüürikud. Ja isa seletas ökonomistile, et ta ei armastanud üldsegi seda naist. Jutt naise ohverdamisest ühiskonna huvides olevat jama, sest ükski ühiskond ei saa inimeselt naist võtta, olgu see ühiskond selle naise peale nii armukade kui tahes. Isa põlastas ökonomisti halisemist, et olla olnud raske ja komplitseeritud periood. Me oleksime niikuinii lahku läinud, sest see naine oli liiga hull, ütles isa. Muidugi hull. Isal käis kerge judin üle selja, kui ta selle naise peale mõtles. Ökonomist ajas rumalat juttu: piinles omaenda piinades, kurat teab, millistes, ja otsustas isa ka veel kaassüüdlaseks teha. Isa mäletas minevikku väga hästi. See oli eelduseks, miks isa siiani tundis ainult endal tulevikku olevat. Isa mäletas, kuidas nad läksid klubisse tantsima, kuidas naise valgest siidist kleit lehvis. See oli aeg, kui tantsiti valsse ja joodi limonaadi. Isale tundus, et elu alles algab, et kõik möödunu, kaasa arvatud sõda, on halb unenägu. Hiljem jalutasid nad äärelinnas ja arutasid tulevikuplaane. Nad kõndisid Piiri tänaval ja see oli tõesti viimane piir linna ääres. Naise siidkleit kahises vastu lehestikku ja isale tundus, et nendega koos käib pimeduses kaasas nähtamatu loom, samm-sammult, ustavalt ja hoiatavalt. Hiljem tulid nad isa poissmehekorterisse ja jõid teed. Naine käis toas alasti ringi ja isale see ei meeldinud, see näis liiga väljakutsuvana. Isa suitsetas lahtisel aknal ja kuulas naabrieitede loba ja hingas kütiselõhna. Hiljem tõusis kuu. Anna seisis isegi aknal alasti. Isa arvas, et naisel on mingi erootiline tagamõte. Ta eksis. Isa sügavalt sublimeeritud erootika pani ta igas tühjas-tähjas, nagu mõnes alasti ringikäimises, erootikat nägema. Isa kartis niivõrd erootikat, oli niivõrd ükskõikne naiste suhtes, et ta ei saanud ühtki naist ükskõikselt vaadata. Tema kirglikkus häiris naist. Aga isa ei saanud sellest aru ja pidas hoopis naist rahuldamatuks. Me ei tohi seda konflikti ületähtsustada — neid lugusid juhtub iga päev. Olulisem kui erootika oli kõik ülejäänu — naise laulukesed, veidrad naljad, katsed isa ehmatada ootamatult nurga tagant selga hüpates. Isal tekkis pikkamööda naise ees tõeline hirm. Kuna naine väga palju rääkis armastusest, siis hakkas isa oma automatismis kõiki

veidrusi erootilisteks pidama. Nii poleks kaugel olnud aeg, kus isa oleks lõpetanud mingi tema mehelikkust lõplikult halvava või seda lõplikult üleskütva neuroosiga, ent just õigel ajal tuli näpunäide väljastpoolt. See aitas lõpetada koormavaks muutunud suhet. Ent isa piiratud fantaasia ei näinud ette tagajärgi. Neile uuesti mõeldes hakkas isa märkamatult jooma ja jõi ennast samas baaris purju. Isal polnud südametunnistuse piinu. Tal polnud moraalset süütegu, mis teda oleks märkamatult, ent siiski tuntavalt jälitanud. Tema teos polnud midagi ebamäärast, mis oleks kompromiteerinud teatud epohhi, sest isa polnud olude ohver, isa kujundas ise olusid. Traagiline tulemus oli antud juhul täiesti ettearvestamatu ja tõestas veel kord, et isal oli õigus. Naine tegi teatrit. Naine ei tapa ennast naljalt, naise hing on visam kui kassil. Kõik oli natuke liiga täpselt välja arvestatud. Naine teadis, mis ta tegi. See habemenuga, jumal teab, kust laenatud oma roosteplekilisuses, see kauss sooja veega nagu seatapupäeval. Isa ei tahtnud uskuda, et tema võis olla nii suurejooneliste ettevalmistuste algtõukeks. Küllap naine oli kõik enne valmis seadnud ja siis oodanud, piilunud aknakardinate vahelt, kuni nägi isa mööda tänavat tulemas. Isa kahetses, et ta sinna üldse läks. Kirjast ju piisas. Mehed on ikka naisi maha jätnud ja vastupidi. Aga naisel oli oma stsenaarium. Ta alustas veenide läbilõikamist just sel hetkel, kui isa alla koridori astus. Naine ei osanud veeni üles leida, isa arvates meelega ei osanud, ja see oli ainus misanstseen, mida tal polnud võimalust enne harjutada. Kui isa tuppa astus, oli naine parajasti noaga oma käsivarre kallal. Isale jäi mulje, et see on hoolega läbi mõeldud, sest naine otsis veeni valest kohast. Verd oli voolanud valgele laudlinale ja isa pidas ka seda äsjatriigitud lina hästi läbimõeldud detailiks. Isa oli siis veel noor, ta tormas naise juurde, kiskus habemenoa selle vaevu tõrkuvatest sõrmedest ja lõi naisele kõigest jõust näkku. Veri tilkus edasi. Naise pilk oli klaasistunud ja isa lõi teda veel kord. Esimene praktiline mõte oli hüüda inimesi. Kuid ta pöördus ukselt tagasi. Isa tajus alateadlikult, kui piinlik vaatemäng sisenejale avaneb. Mahajäetud armastaja on igal juhul naeruväärne

vaatepilt, aga mis siis veel siin: hüsteeriline plika vereloigus ja pea kaotanud täitevkomitee töötaja, Isamaasõjast osavõtnu, mööda tuba ringi ekslemas. Mille pärast? Hiljem, kui naine koos emaga, võltsilt mõjuva värvitud naisega (sakslastele paras!) asumisele saadeti, hakkas isa tõsisemalt mõtlema, mis see siis õieti oli olnud. Tema omapärane talumehelik loogika andis talle mõned küllalt kriitikat taluvad järeldused. Talle ei meeldinud ühiskonnas leviv naiste liialdatud ülistamine. Räägiti, et naine säilitab *status quo*'d, võitleb juba oma loomult kaose vastu, aga see oli isa arvates vale. Isa ei sallinud naisi. Ta taipas, et naistele ei saa iial midagi rajada, ei tööstust, põllumajandust ega kultuuri. Tegelikult oli isa naisi alati kartnud. Tal oli nendega tunne, et ta on avalikult alasti. Mängis siin rolli isa piiratud kasvatus, patriarhaalne keskkond, kust ta võrsus? Ei tea. Kui ta seda naist meenutas, oli tal tunne, et see olevus pärineb mõnest trofeefilmist.

Sel päeval luges poeg luulet. Kõigepealt avas ta Goethe, mis talle üpris palju pakkus. Ta leidis sellest luulest teatud aegumatuid, universaalseid väärtusi. Üks kaasaegne luulekogu, mida ta hiljem sirvis, tundus talle palju tühisemana. Poeg ei pidanud luulet oma elus eriti tähtsaks, aga tal oli maitset ja ta hinnangud olid täpsed. Ta jälgis pidevalt üldist kirjanduslikku situatsiooni ja oli selle suhtes üpris kriitiline. Talle näis, et kirjanikud jonnivad temaga, mängivad ilmaasjata pimesikku. Kirjanikud olid oma rafineeritud stiilile vaatamata tegelikult lihtsameelsed nagu lapsed. Nad ammutasid oma energia egoismist, kõlbelisest relativismist ja pisiperverssustest. Oli ka üksikuid häid kirjanikke. Mis puutub emasse ja isasse, siis olid nemad terve elu kirjanduse vastu ükskõiksed olnud ja lugenud seda, mis parajasti kätte juhtus.

Õhtul läks poeg sõbrale külla. Algul olid nad kahekesi ja maitsesid konjakit, kuni sees mõnusalt soojaks tõmbus. Poeg oli juba kolmandal kursusel kahtlustanud ennast algavas alkoholismis. Kuid ta mõistis peagi, et joodikut temast ei saa. Ta vihkas alkohoolikuid lausa füüsiliselt, vihkas nende poriseid riideid, nende suust hoovavat lehka, nende kollaseid hambaid, nende

seosetut lora. Pojale olid mõistatuseks inimesed, kes kaotasid kontrolli oma eluloo üle, kes suutsid viina pärast loobuda elukutsest. Poeg arvas, et eksisteerib kindel inimtüüp, kes juba geneetiliselt on programmeeritud joodikuteks. Poja arvates polnud neid tarvis liiga palju õpetada ega kasvatada. See oleks kõige elementaarsem kokkuhoid. Teistes maades kasutatakse laialdaselt intelligentsiteste, meil aga peetakse seda meetodit kuidagi ebahumaanseks. Poeg mõtles, et asi on lihtsalt noores kultuuris varakult sissejuurdunud valehäbis, mis keelab inimesi jaotada rumalateks ja tarkadeks. Kui ta nii istus ja mõtles, helises uksekell ja külla saabusid kaks plikat.

Plikade saabumise ajal olid ka poja emal ja isal juba külalised. Tahtmatult läks jutt mälestustele, ka sõjajärgsetele aastatele, ehkki isa teadis, et emale see ei meeldi. Kuid taktitu külaline, isa pealiskaudne tuttav, jutustas mingi küünilise irooniaga olemuselt traagilisi lugusid. Näiteks olla Lõuna-Eestis juhtunud niisugune lugu. Elanud klike ajal kaks sõpra. Üks saanud pärast sõda külanõukogu esimeheks, teine aga hakanud metsavennaks. Metsavend varjanud ennast paar aastat, siis lastud kuskil aida taga tulevahetuses maha. Külanõukogu esimees, too, keda sõbraks nimetati, pidanud haual väikese kõne. Kõnelnud, kõnelnud, öelnud lõpuks nii: oli tore mees, kena mees, aga näe: teha polnud midagi, pidime maha laskma, aig oli nisuke. Külalise naine naeris südamest. Isa ei tahtnud kaasa naerda. Ehkki ta hing oli aastatega kalestunud, ei osanud ta siiamaani naljaks pidada neid traagilisi aastaid, kus rahvas toimusid niivõrd sügavad ja keerulised protsessid. Tegelikult polnud ta kunagi südamega siin või sealpool olnud. Ka sõjasolekut ei tohi üle tähtsustada. Isa viibis kogu aja tagalas, sõtta ta ei saanudki. Isa polnud üldse idee-inimene. Kuid tema loomulik ausus protesteeris külalise irvitamise vastu. Ta pööras selja ja läks toast välja. Aig oli nisuke, kordas ta omaette. Ta oli näinud, kui tusaseks ema läks. Sõjajärgsetel aastatel polnud ema jaoks muud sisu kui üks võõras ja paha naine. Isale ei meeldinud ema subjektivism oma rahvuse ajaloole lähenemisel.

Pojal polnud talle toodud plika vastu mingisugust huvi, aga pärast südaööd, kui sõber teise plikaga ära kadus, pidi temagi midagi ette võtma. Pojale ei meeldinud liiga lõdvad elukombed, ei meeldinud liiga pikad juuksed, ei meeldinud liiga mustad küünealused. Ammugi ei meeldinud talle liiga juhuslikud naistutvused. Poeg oli enda arvates kogu selle värgi nooruses läbi proovinud. Aitab, ütles ta mõnikord sõpradelegi, me pole enam selles eas. Poeg oli vabameelne, kuid mitte mingi hipi. Aga ennäe: nüüd oli sõber teise plikaga ära läinud, teise tuppa. Küllap kõrvaltuppa. Tänapäeval, eriti aga tänapäeva kirjanduses on kõigis korterites kõrvaltoad ja need on alati tühjad. Pole enam isasid, emasid, tädisid, onusid, vanaisasid ega vanaemasid. Kõik on läinud. Niisiis, poeg jäi plikaga kahekesi. Põhimõtetele vaatamata hakkas tema noores ja terves organismis mingi refleks automaatselt tööle. Poeg pidi suudlema plika huuli, mis olid otsekui külmast kummist, paksu kleepuva pumatiga koos. Poeg ei teadnud isegi, miks ta nii teeb. Nii ei teadnud ka tema isa omal ajal, miks ta midagi teeb. Kui poeg oma lähenemises kaugemale läks, hakkas plika äkki vastu ajama, ja see tegi pojale suurt rõõmu. Talle ei meeldinud plika. Talle tundus, et plika on maalt, oleks justkui kanatalitaja lõhnaga. Kui plika, ei tea kas formaalselt või tõsiselt, keeldus, oli pojal hea ettekääne ise vihastades lahkuda.

Aga sel ajal oli isa ametis vanni äraveetoru puhastamisega. Ta askeldas oma kummipumbaga keset ema lõhnaõlide ja kreemide aroome. Ta surus iminapa äraveetoru suudmesse ja hakkas suruma ning eemale tõmbama. Torus korises miski, aga väga sunnitult, pinge all. Kui palju isa ka ei pumbanud, toru ei läinud lahti, sogast limast vett voolas vanni põhjale laiali ja jäigi sinna. Pahane isa sülitas vanni, võttis jälle oma pumba ja läks koridori. Üks hääl äratas tema tähelepanu ja ta jäi kuulatama. Ema laulis magamistoas salamisi laulu kahest laululinnust, kes jäid ööseks «kaasiku» ja kelle munad kuri kull ära sõi. Isa mäletas seda laulu hästi. Ema oli seda ikka laulnud nende väikesele pojale, laulnud otse sadistlikult, sest poeg hak-

kas alati südantlõhestavalt nutma, ema aga ei katkestanud laulu, vaid laskis sel areneda kõige talumatumate traagiliste kõrgusteni. Ema hoidis poega süles ja laulis surmast — see eriline hällilaulu maneer häiris isa.

Samal ajal sõimas poeg mitu kilomeetrit eemal, linna teises ääres vaest plikat, kes mitte millestki aru ei saanud. Ta süüdistas plikat soovis iga hinna eest vabaneda süütusest, mängis selle spekulatsiooni plikale kätte ja hakkas siis ennast tagasi tõmbama. Ta rääkis edasi ja rääkis nii, et plika võimalikult palju solvuks, ja kui ta oli selle eesmärgi enda arust saavutanud, ajas pintsaku selga. Ta kartis, et plika teeb veel viimasel hetkel midagi, mis poja solvangud ümber lükkab, et plika teeb midagi poja tagasikutsumiseks, kuid ei teinud, ja nüüd vihkas poeg teda veel rohkem. Ta lõi välisukse kinni ja kuulas haudvaikust oma selja taga. Psühholoogiliselt oli kõik täpne: solvaja sai solvatud, et tema solvang mõjus. Keegi ei piilunud pojale kardinate vahelt järele. Tema viha kasvas üha, kui ta mööda lumiseid tänavaid taksot püüdma lonkis. Siin, värskes õhus, siin, tähtede all oleks ta nüüd seda plikat kohata tahtnud. Ta käsi pigistas kujuteldavat revolvrit. Kaotatud aja tunne, öö, lumi, puhta viha tunne. Poeg oleks tahtnud kätte maksta, kõigi alanduste eest lapsest peale.

Muide, oli kord aeg, kui poeg oli üheteistkümne aastane ja käis viiendas klassis. Ühel päeval tuli õpetaja eesti keele tundi, käes pilt, mille ta seinale riputas ja siis ütles, et täna kirjutatakse ümberjutustus selle pildi järgi, ja et see on klassikirjand, mida keegi ei tohi koju kaasa võtta. Kõik lapsed uurisid pilti ja nägid, et on talveöö, regi kihutab mööda teed, veetud metsikult kappavast hobusest, reel kössitavad isa ja poeg; isal on käes tulelont, poeg surub ennast hirmunult tema kasuka vastu, aga nii tulelont kui ka täiskuu heidavad tontlikku valgust viiele hundile, kes rege jälitavad, lõuad ahnelt pärani, punased keeled ripakil, tulest raasugi hoolimata, üks reele juba lausa lähedal, viis hunti tüüpilisel lapse hirmumaastikul,

kaugel inimtühi silmapiir, taevas rebenenud pilved. Õpetaja seisis akna all, klass oli omaette, vaatas pilti. Poeg imes sulepea otsa, oli vaikne, hundid hääletult hüppesse tardunud. Poeg kirjutas oma vihikusse esimese rea: «Ühel talvisel õhtul otsustasid isa ja poeg sõita naaberkülla.»

3

Ühel talvisel õhtul läks poeg sõbrale külla. Seal oli meeste seltskond, välja arvatud ühe mehe naine, aga see pidas ennast viisakalt ülal, täis ei joonud, meestevahelist tüli ei õhutanud, tegi võileibu ja vaatas hiljem teises toas televiisorit. Sõber pakkus salajasest kohast pärit viskit. Meenutati kõrgema kooli päevi ja õppejõude, lauldi paar rahvalikku laulukest, mis olid loodud suvise töömaleva päevil. Vaieldi aspirantuuri üle, et kas ja kes ja kuidas. Siis jutustas sõber anekdoodi prantslannast, kellele mingi mees pakub kolm korda võimalust rõõmu saada, algul ühe, siis kahe ja lõpuks kolme sõrmega. Kui prantslanna on nõus, teeb mees kolme sõrmega üle huulte: prr, prr, prr. Siis arutati, kes varsti lahti lastakse ja kes kelle koha peale saab, kui see sinna läheb ja too omakorda mujale, kuhu, seda praegu ei tea. Arutati, kui tõsised tagajärjed sel kõigel töö suhtes võivad olla, ja et ega asi kindlasti hullemaks ei saa minna. Keegi väitis, et vahepeal oli ju päris hull, lausa eluisu kadunud, siis, kui õiget laboratooriumigi ei olnud. Ühel mehel oli veel Moskva uudiseid, ministeeriumist, peavalitsusest ja kuulujutte ka. Varsti aga läks jutt jälle seksi peale. Keegi oli just lugenud ameeriklase Mastersi katsetest. Masters oli uurinud naise orgasmi mehhanismi ja läbi töötanud 10 000 eksperimentaalset seksuaalakti, mida teostas ligi seitsesada vabatahtlikku. Ühe aparaadina oli seejuures kasutatud ka läbipaistvat plastmassist fallost sisseehitatud elektrilambi ja mini-filmikaameraga. Hiljem arutati pealekasvavat põlvkonda. Mis saab, kui meie põlvkond võtab asjad ühiskonnas enda kätte, asub rooli juurde? Milline peab olema suhtumine uutesse noortesse, et mitte korrata meid kasva-

tanud põlvkonna vigu? Uus noorus on skeptilisem kui ükski noorus kunagi varem, skeptilisem kui meie ise oleme olnud. Peame neile olema tõelisteks autoriteetideks, seletas üks mees, sest vaatamata oma näilisele iseseisvusele vajavad nad juhtivat kätt enam kui kunagi varem. Me peame neile soovitama, et lõpetagu see pikaleveninud ja lõputu eneseanalüüs ja arendagu parem oma andeid. Sõber ütles: nad peavad täiendama oma ideesid meie kogemustega ja vastupidi. Me peame neile andma kaardi, kus on märgitud meie asukoht ja see punkt, kuhu nemad peavad jõudma. Konkreetse tee peavad nad ise leidma — nii demokraatlik olgu meie meetod. Meist peavad saama uut tüüpi juhid, lõpetas poeg. Kella kolme ajal mindi laiali.

Järgmisel päeval töölt tulles pani poeg kõigepealt televiisori mängima, istus tugitooli ja avas värsked ajalehed. Ta luges kõik küljed hoolega läbi ja hakkas siis televiisorit vaatama. Räägiti hambaravist. Arst demonstreeris kõigepealt erinevaid proteese, võttis neid pintsetiga vaagnalt, näitas seletuste saatel ja pani vaagnale tagasi. Siis näidati filmilõiku proteeside valmistamisest. Ühele vanale naisele pandi suhu mingi mass, mis kivistudes andis tema suulae jäljendi. Siis hakati selle järele proteesi valmistama. Lihviti, puhastati, loputati, lihviti jälle. Valmis proteesi kontrolliti väikesel stendil. Ja siis istus toosama vanaeit jälle hambaarsti toolil, avas laia ja tühja suu ning arst toppis proteesi oma kohale. Vanaeit tegi suu uuesti lahti, kobas keelega proteesi, ta pilk oli laes, tühi, eemalviibiv. Ta sulges ja avas suud, rääkis midagi, aga film oli tumm. Siis lõppes ka saade ja ekraanile ilmus vahetiiter. Poeg vaatas seda harjumuslikult, televiisor paelus ta pilku, nagu paeluvad pilku kõik liikuvad ja ennast liigutavad asjad. Äkki jooksis tal külm kramp üle selja. Ta võbistas ennast ja tõusis püsti. Tuba oli soe. Poeg läks akna alla. Valgus oli liikumatu nagu varemgi. Keset komfortset atmosfääri, kõige paremas eas oli pojal äkki külm hakanud. See ei saanud olla muud kui mingi enne, mingi signaal. Ta oligi seda, ehkki poeg ise sellest tollal veel aru ei saanud. Poeg ei teadnud, et ta on saanud saatusetragöödia tegelaseks.

Filosoofilises keeles rääkides on saatus enamasti religioosne mõiste. Kreeklaste saatusejumalanna Nemesis on Hesiodose järgi öö tütar, ja tema käes on kõrgem õiglus ning kättemaks. Kristluses tuleb rääkida predestinatsioonist, islamis ka kismetist. Selle perekonna loos, mis kahtlemata voolab teatud subjektiivsete ja objektiivsete seaduspärasuste järgi, on samuti oma faatum, millest ei õnnestu kõrvale hoida ka kõige parema tahtmise juures. Selle loo mikrokosmoses on oma mikrojumal, kellel on omad kaalutlused ja kired. See on loo autor, ja teda ei saa miski kõigutada, kui talle tundub tõelisena see, mis parajasti toimub või on toimunud. Et seda siin tõestada, võib ta jutustada tema arvates tõestisündinud loo libahundist.

4

Kaks sajandit tagasi sattus üks verinoor kutsikas linde taga ajades ja nende peale haukudes endalegi aru andmata sügavasse metsa. Teda ümbritses kesksuvine kuumus ja putkede lämmatav aroom. Koer nuuskis rohtu, uratas, kraapis tolmjat mulda, mis näis haisvat hiirte järele, heitis siis selili ja veeretas ennast keset lokkavat taimestikku. Jalad veel püsti, tardus ta äkki liikumatuks, sest tema kogenematu, ent tõu käest päritud erkkond tundis hädaohtu, ja hetkeks oli koer niiviisi tardunud keset tuuletut, haudvaikset metsa. Siis hakkas ta vinguma ja tegi mitu hoogsat hüpet, kuid peatus jälle. Seisev õhk ei lubanud tal eristada hädaohu suunda, kõrge rohi tegi võimatuks ülevaate. Aga instinkt ei lubanud surma oodata, vaid sundis koju, ainult koju. Siis tõkestas hunt ta tee, otsekui oleks taevast kukkunud. Suure looma karv oli pulstunud, lahtiste lõugade vahelt tilkus ila. Hetke vaatasid nad teineteisele silma, siis põgenes koer kiljudes. Hunt järgis teda imelikult raskete ja lohakate hüpetega, otsekui oleks tal mängutuju. Hunt ei hoolinud tarelõhnast. Alles sauna taga karjamaal võttis ta ennast kokku ja rabas koera tagumisest kintsust. Hetk läbi-lõikavat valukisa, siis oli koer jälle vaba, jättes hundi lõugade vahele verise karvatordi. See oli kõik, lõõtsu-

des vajus hunt maha, kuna koer tormas rehetuppa ja puges niutsudes nurka. Väljas karjamaal lamas suur hunt eredas päikesevalguses. Ta heledate silmade pupillid kiskusid kokku pisikesteks täppideks ja keel vajus lõdvalt suust välja.

Pärast seda jäi koer marutõppe. Algul ei aimanud keegi halba, ainult imestati, kuidas koer on muutunud, ei haugu võõraste peale, nühib nende jalgu, ei kuula sõna, närib rohtu, puutükke ja õlgi. Ei tehtud välja ka siis, kui koer hääle kaotas ja kähedalt ulguma hakkas. Nii kolas haige loom päevade kaupa peres ringi, ilastas pererahva käsi ja vingus ebameeldivalt. Alles siis, kui inimesed haigeks jäid, osati toimuvat seostada päevaga, kui koer lõhkirebitud reiega metsast tagasi tuli. Arvati, et haav saab ise terveks, koer lakkus seda ju hoolega. Kui inimesed hakkasid janu kaebama, aga lõualuude krambi tõttu enam juua ei saanud, oli koer juba surnud. Sel ajal polnud marutõve vastu mingit abi. Keegi ei teadnud, et seda haigust põhjustab filtreeruv viirus, mis parasiteerib imetajate närvisüsteemis, ja et selle haiguse tunnuseks on peaaju ammoni sarvest leitavad Negri kehakesed. Alles 1885. aastal leiutas Pasteur Pariisis marutõvevastase vaktsiini. Kuid kaks sajandit tagasi polnud Eestis midagi teha. Kui marutõvejutt liikvele läks, ei julgenud keegi enam majale läheneda. Aeg läks, ja kui haiged (peremees, perenaine ja seitse last) juba sonima ning märatsema hakkasid, tuli ometi midagi ette võtta. Siis anti mõisast käsk, et kõik haiged tuleb viia vanasse küüni, käesooned läbi lõigata ja pärast küün põlema panna. Kõik said aru, et muud ei jäänud üle. Leiti kümme meest. Neil kästi kindad kätte panna ja rätikud suu ette siduda. Nii läksid nad ühel kuumal augustipäeval haigusest vaevatud tallu ja tegid oma töö. Inimesed ei julgenud tuhaasemelegi läheneda, käisid terve suve ringi ega julgenud lähedusest marju korjata.

Algul otsiti hunti sealt, kust teda ei leitud. Marjanaised olid kohanud hundikuningat, suurt alasti meest ilma juuste ja kulmukarvadeta. Kedagi nähti väljal tantsu löömas, latern käes. Läbi latvade minev tuulehoog sisendas õudust. Tekkis soov rahustada mässule aetud loodust, kuid oli see inimese võimuses?

Sellepärast ohkasid kõik inimesed kergendatult, kui libahunt üles leiti.

Loomulikult oli libahunt naine. 1487. aastal ilmus dominikaanlaste Heinrich Institorise ja Jacob Sprengeri kirjutatud teos «Nõidade haamer» (*Malleus maleficarum de lamiis et strigibus et sagis*, saksa keeles *Hexenhammer*). See oli esimene üldistav ja kanooniline dokument, mis hiljem sai nõiajahi aluseks. Eessõnas on loetud üles autoriteedid, millele see teos tugineb. Need oleksid: Dionysius Aeropagita, Johann Chrysostomus, Johann Cassianus, Johann Damascenus, Heraklides, Hilarius, Augustinus, Gregorius I, Sevilla piiskop Isidor, Clemens Remigius, Albertus Magnus, Aquino Thomas, Bernhard von Clairvaux, Firenze piiskop Antonius, Petrus Bonaventura, Petrus Damianus, Nicolaus Lyra, *Glossa ordinaria*, Paulus Burgensis, *Magister Historiarum*, Vincenz von Beauvais, Wilhelm von Paris, Petrus de Palude, Petrus de Tarantasia, Duns Scotus, Karmeliitide Guido, Alexander Hales, Johann Nider, Moses Maimonides, Boethius, Hostiensis, Gratianus, kardinal Bonaventura, Thomas Brabantinus, Raimundus Lullus, Ubertinus, Goffredus, Cäsareus, Bernhardus, Piibel, *Vitae sanctorum patrum*, *Acta conciliorum*, *Jus canonicum*, Michael Psellus, Martin Plantsch: *De maleficiis*, Astesanus: *Summa de casibus*, Alphons de Spina: *De strigibus*, Joh. Franz Pico von Mirandola: *De ludificatione Daemonum*, Constantinus Parentius: *De incubis et succubis*, Paulus Ghirlanda de Castellione: *De sortelegiis et tortura sortilegorum*, inkvisiitorite aktid ja praktika. Selles teoses põhjendatakse, miks naised enam kui mehed nõidusesse ja ketserlusse langevad. Öeldakse: «Ükski pea pole nii kaval kui mao pea ja ükski viha pole nii salvav kui naise viha. Ma elaksin pigem karude ja draakonite kui kurja naise juures. Kõik kurjus on väike naise kurjuse kõrval.» Püha Chrisostomus on öelnud: «Abielluda on ohtlik, sest mis muud on naine, kui mitte sõpruse vaenlane, vältimatu karistus, loomulik kiusatus, kodune karistus.» Naise nutt on valetamine. Kui naine omaette mõtleb, siis mõtleb ta halba. On kolm põhjust, miks naine nõidusele kergemini allub kui mees: naine on kergeusklikum, naine on nõrgem, naine

on uudishimulikum. Eeva patu pärast on kogu inimsugu neetud. Naised on rumalad, sest juba Terentius on öelnud, et nad mõtlevad nagu lapsed. Naine on lihalikum kui mees. Ta on kangekaelne. Naisel puudub usk, kuna sõna *femininus* tulevat sõnadest *fe* (usk)+*minus* (vähem). Naine kahtleb rohkem kui mees, naine ütleb kergemini lahti kui mees ja sellepärast saabki ta nõiaks. (K. Kiesewetter: Geheimwissenschaften. Leipzig (?) lk. 483—485; Dr. R. Ohle-Prenzlau: Der Hexenwahn. Tübingen 1908.)

Üks näide naiste alatusest, mis pärineb Prantsusmaalt.

1588. aastal juhtus Auvergne'i kõrgmägedes järgmine lugu: üks aadlik vaatas õhtul oma lossi aknast välja, nägi tuttavat jahimeest mööda minemas ja palus seda naastes endale jahilt midagi kaasa tuua. Jahil ründas jahimeest suur hunt, kellel ta pärast ägedat võitlust ühe käpa jahinoaga ära lõikas. Tagasiteel astuski jahimees aadliku juurde sisse ja ulatas sellele jahitasku, et käppa näidata, kuid aadlik tõmbas taskust hoopis välja kuldsõrmustega inimkäe. Selles tundis aadlik ära oma naise käe. Ta otsis naist ja leidis tolle köögist, kus naine oma kätt põlle alla varjas. Aadlik leidis, et naise käsi oli otsast ära lõigatud. Alatu daam viidi kohtu ette, ta tunnistas süü üles ja ta põletati Ryonis. (W. Hertz, Der Werwolf. Stuttgart 1862. lk, 99.)

Kuid ka teiste arvutute häbitegude eest ei jäänud karistus tulemata. Olgu siin toodud veidi juhuslikku statistikat Lääne-Euroopast. 1212. aastal laskis Strassburgi piiskop ühel päeval ligi sada inimest põletada. Aastatel 1320—1350 mõisteti Carcassonne'is üle neljasaja nõia süüdi. Toulouse'is samal ajal üle kuuesaja. 1591—1600 hukati Berni kantonis 311 nõida. Piiskop Adolph von Ehrenberg laskis aastatel 1627—1631 põletada 900 nõida. Sama arvu laskis aastatel 1625—1630 põletada piiskop Johann Georg II. Üksnes pisikeses Meiningeni linnakeses põletati aastatel 1610—1685 106 nõida. Büdingenis põletati 1633—34 114 nõida.

Eesti libahunt aga suleti kõigepealt lauta, et mõelda, mis temaga teha.

Ta ootas surma, kuulis hobuste norskamist seina

taga ja värises üleni. Lehmad häälitsesid harva läbi une. Teda kattis vana lambanahkne kasukas. Seda polnudki tegelikult tarvis, sest paks sõnnikukord ta külje all lausa hõõgus. Kui ta värises, siis mitte külmast, vaid sellest, et temalt oli võetud ta tütar. Ta oli maailmas üksi, nagu maailmakord tema kohta ette nägi. Nüüd veetis ta oma viimast ööd keset orgaanilise elu küllust. Sõnnikukiht ja pimedus varjasid miljoneid mikroskoopilisi olendeid, kellel olid hoopis teised seadused ja kes paljunesid hullumeelselt isegi sellel kuuvalgel pakaseööl. Ta teadis alati, et temaga nii läheb. Ei saa karistamatult vastu astuda looduse ja inimeste seadustele. Teises ruumis, paksu kivimüüri taga kires kukk. Mida ta kuulutas? Hommikut? Igal liigil on oma kell, oma ajaühikud. Kord peab ka kukk surema, aga kukk ei tea seda ette. Isegi pärast surma ei tule ta selle peale, et on surnud, püüab jätkata oma seniseid harjumusi, püüab lennatagi, ise peatu ja verd tilkuv. Ta avastab, et on surnud, alles siis, kui on tõesti surnud. Kuid naine pimedas laudas ei mõelnud kuke ja kuke elu peale. Ta värises seni, kuni uksepilusse langes laternavalgus, kui krambid ja lukud langesid ning läbi pakaseauru astusid sisse need, kes olid tema näo ja kujuga, aga keda ta ometi nii kartis. Ta värises seni, kuni inimesed sisse tulid.

Ta seoti sambasse ja jäeti sinna. Ta sukad olid lumevett täis ja see hakkas nüüd jäätuma. Kõik läksid ära, mitte keegi ei narrinud teda, mitte keegi ei loopinud kividega. Oli mõni kraad alla nulli. Taevas seisis hommikust saadik madalas pilves. Naise jalad olid pikkamööda muutunud tundetuks. Naisele polnud keegi öelnud, kaua ta peab siin seisma, ja kas ta peab surema siin või kusagil mujal. Aga tema ise teadis, et siin, ja ta oli sellega juba leppinud, sest loota saab ainult seal, kus abi võimalik. Midagi hirmutaolist käis läbi naise pea, kui ta oma ähmaste, külma vett täis voolanud silmadega märkas õhtu lähenemist. Pilves taevas tumenes kõigepealt, lumi hakkas seest justkui kumama ja metsa mustas sisemuses karjusid hakid. Pärast seda pimenes väga kiiresti, kuid naine ei teadnud enam, kas see on langev õhtu või hämarus tema ajukoopas. Ta ei elanud enam selles maailmas, aga ta

ei olnud veel jõudnud ka teise. Ta oli alles piiril, ta süda jahtus aeglaselt, ja vere ringvool jäi üha rahulikumaks. Siis nägi ta tuld, mis tõusis otse maa seest, ja naine sai aru, et maa on läinud põlema. Pahinal auras lumi ja tulekardin tuli naisele aina lähemale. Leek õgis mulda ja haaras naise endasse. Ta sumas tuhas, põlevad linnud kraaksusid taevas ja tuli läks korraga igale poole laiali, ja tema oli seespool ringi, igaveseks.

Järgmisel ööl hakkas sadama lund ja see langes läbi kuuri katuse aukude põhul lamava naise jäätunud näole. Laibale oli peale visatud hobusetekk. Naise suu oli tardunud seletamatusse ilmesse ja veri üle tema keha oli hüübinud, seisis maksas ja kopsudes ja soontes, kogu ihus. Just samal ajal tundus unetult lamavale mõisakupjale, et üle seina libises vari. Ta tõusis ja vaatas aknast välja. Kuu kumas läbi pilvede, must märg mets paindus tuules, maja naksus. Maja ümber ei liikunud hingegi. Kubjas tahtis juba voodisse tagasi minna, kui tal hakkas äkki hirm tiine lehma pärast laudas. Ta läks lauta. Lehm inises pimedas. Lehm on rumal ega saa millestki aru. Koer aga saab liiga palju aru, koeraga on vahel õudne. Õues vaatas ta ringi. Silmapiiri kattis tuisk. Hundid ulusid, nutsid suguõde taga. Kubjas ronis voodisse naise kaissu. Siis hakkas väike poiss ahjul nutma. Naine lohutas last. Nad ei teadnud, et veel kaks nädalat järjest hakkab laps igal ööl samal ajal põhjusetult nutma.

Järgmisel päeval võtsid küla vanaeided keha, millest koolnukangestus juba kaduma hakkas, tassisid sauna ja panid lavale. Osavalt liikusid kronksus käed üle valge naha, valjusti pladises vesi põrandale, voolas pragude vahelt mulda. Üks vanaeit ümises hambutu suuga:

sina metsa koer kõigi oma lõugadega
sinu lõuad olgu kinni
sinu lõuad olgu lukku pandud
Peetruse võtmega selle Issanda
Poja ja Püha Vaimu nimel
Aamen

See ongi meie lugu, vahepala eesti libahundist.

5

Järgmisel päeval, kui mehed tööl olid, helises uksekell.

Kui ema avama läks, nägi ta ukse taga tundmatut tüdrukut, kulunud, ebamäärast värvi talvepalitu seljas. Ema tumma küsimuse peale ütles tüdruk, et teda on siia soovitanud tulla üks sugulane. See oli kauge sugulane ja ema polnud teda ammu näinud, kuid ometi mäletas ema teda. Ta kutsus tüdruku sisse. Koridoris jäid nad sõnatult seisma. Siis rääkis tüdruk, miks ta tuli. Ta seletas, et peab linna elama tulema, kuna möödunud aastal lõpetas kooli ja nüüd on uued plaanid seotud just nimelt selle linnaga. Sugulane olla öelnud, et siin majas on ülal üks vaba tuba. Ema kuulas ja uuris tüdrukut üksisilmi. Silmad torkisid mantlikrae varjust ja ta hõõrus oma vähkpunaseid käsi. Ema käskis mantli seljast ära võtta ja läks ise kööki, otsekui polekski ta uudishimulik. Aga kui ta koridori tagasi tuli, oli tüdruk ka saapad jalast võtnud. Nüüd pidi ema tüdruku tuppa kutsuma, ehkki see oli juba halb märk. Toas kuulis ema, et tüdruk on seitsmeteistkümne aastane. Ta oli aasta varem kooli läinud. Seda rääkides masseeris tüdruk oma külmetavaid käsi. Siis hakkas ema ise rääkima. Kõneles oma muredest, rääkis rohkem, kui oli kavatsenud rääkida. Täiskasvanud pojast, kes võib-olla varsti naise võtab. Pottseppadest, kes uue ahju ära rikkusid, nüüd aga parandavad ja parandatud ei saa. Liha viletsast kvaliteedist. Vorsti sortimendi puudulikkusest. Pikkadest arstijärjekordadest. Turismireiside vähesusest. Ta läks koguni nii kaugele, et rääkis oma haigest seljast. Tüdruk kuulas, käed koos, ilusad suured silmad ema näkku puuritud. Ema nägi, kui kõhn ta on: silmaalused lausa sinetasid naha all, suunurkades oli märgata vähimgi lihaste võbin. Pika jutu peale ei vastanud ta midagi, ei ilmutanud mingit kaastunnet. Korraks naeratas lahkelt, kui ema oma seljast rääkis. Ema ei osanud midagi otsustada. Nii palju naisi pole meie pseudopatriarhaalses ühiskonnas võimelised mitte midagi otsustama ilma meesteta. Ka ema palus tüdrukut kella kaheksa ajal tagasi tulla, siis kuulevad nad ka meeste arvamust.

Ema hoiatas ette, et mees võib mitte nõus olla. Tüdruk noogutas ja naeratas lahkelt. Esikus päris ta vanni järele. Tal polnud kahtlustki, et ta sellesse majja elama jääb. Ema saatis tüdruku esikusse ja jälgis üksisilmi tema riietumist. Ta märkas väikest auku sukakannas, heledat kombineeärt. Ema märkas kõike, ema oli pealetükkivalt tähelepanelik, emalikult läbinägev. Tüdruk tõstis krae üles ja võttis uksekäepidemest kinni. Ema nägi peeglist korraga nii enda kui ka tüdruku nägu. Nad vaatasid eri suundadesse, aga nende pilgud kohtusid. Ema lähenes ja avas ukse. Tüdruk väljus ja ema sulges ukse.

Tüdruk läks mööda kõnniteed linna poole. Ühe aia taga kargas koer kuudist välja ja hakkas tema peale raevukalt haukuma. Koer tõusis tagumistele käppadele, sest kõri nööriv kett takistas teda edasi tungimast. Tüdruk jäi seisma ja rääkis koeraga vaikselt. Koer haukus algul edasi, kuid mida rohkem tüdruk rääkis, seda ebakindlamalt tundis ennast koer. Lõpuks laskus ta käppadele ja urises läbi irevil hammaste. Ometi liputas ta juba saba. Tüdruk läks bussijaama. Puhvetis ostis ta kaks lihapirukat ja hakkas neid sööma akna all, mille taga puude kohal ergas pakaseõhtu. Tüdruk sõi, pilk maas, mälus aeglaselt, otsekui mõttes.

Sel päeval sõitis poeg autoga kodu poole. Ta nägi ümberringi härmatist, ja eredas päikeses oli linn nagu valgete korallidega kaetud merepõhi. Piimjas pilv seisis linna kohal. Temperatuur püsis muutumatult. Valguses oli silmadel endiselt valus. Poeg pani mustad prillid ette. Tal olid mustad kindad käes, suunurgas tolknes sigaret ja ta suust tuli auru. Ta oli sel päeval mitu konstruktiivset ettepanekut läbi surunud. Ta oli ühe mehega jälle tülli läinud. Too oli öelnud, et ülemus lastakse varsti lahti. Kui ülemus lastakse lahti, siis lastakse lahti ka asetäitja, sest ülemus oli viimasel ajal oma karmusega liiale läinud, asetäitja aga liialdas pehmusega. Käis jutt, et mõlemast liialdajast tuleb korraga loobuda. Veel oli mees öelnud, et poeg saab siis juhatajaks. Poeg jälestas niisugust juttu. Teda

huvitas praktiline töö, tootmisvõimsuse suurendamine, uute ehitiste rajamine. Poeg põlgas eelmise põlvkonna karjäärihimulisi, tahtejõuetuid tegelasi. Ametiredel määras nende mentaliteedi, alluvate pugemine tõstis nende tuju. Ükski töökoht ei paku muud au kui töövõimalust, oli poeg pugevale mehele karjunud. Sina näed minus juba oma tulevast ülemust, hüüdis poeg. Mind ei huvita olla sinu ülemus! Kui ma midagi üldse juhtida tahan, siis juba t e r v e t s ü s t e e m i. Alla selle pole juhtimisel mõtet, alla selle on mõtet ainult ennastsalgaval t ö ö l. Nii rääkis poeg pugejale. Nüüd sõitis ta koju. Ta kandis karusnahkse kraega joppi. Ta ei kandnud mütsi. Ta hoidis rooli ühe käega. Ta oli päris ilus mees.

Isa ei huvitanud ministeeriumi tulevik, selle eest muretsesid juba teised mehed. Isa püüdis elus ruumi säilitada vanamehelikule hedonismile. Ta lõunastas tihti restoranis, kus valis välja paremad road. Ta käis saunas. Ta armastas head konjakit. Ta ei saanud aru, miks ta nüüd veel paastuma peaks. Ta vältis teadlikult elu varjukülgi. Tema ei sõitnud ise autoga. Ministeeriumi auto tõi ta koju.

Kui mehed lauda istusid ja suppi sõid, rääkis ema tüdrukust, kes korterit otsimas käis. Poeg, kes terve päeva oli tööl ennast pingutanud, kes niikuinii oli alati teravusteks valmis, viskas nüüd lusika lauale, nii et suppi pritsis, ja karjus kiledalt, et aetagu parem siis juba teda tänavale. Ema ohkas kurvalt. Ema küsis alandlikult, et kas ta tohib üldse edasi rääkida, kui talle nõnda metsalise moodi vastatakse. Poeg haukus vastu, et rääkigu, kui nii väga tahab. Ema oli solvunult vait. Isa küsis, kas soovitajaks oli ikka sugulane. Ema vastas, et oli küll, ja tüdruk tuleb pärast kahekssat. Isa imes konti, ta huultele valgus läbipaistev rasv. Matsutades ütles isa, et kõigepealt tuleb uus üüriline üle vaadata, alles siis saab midagi otsustada. Poeg lõi selle peale taas rusikaga lauale. Ema silmad valgusid vett täis. Ta kõrist kostis luksatus. Nüüd järgnes tavaline reaktsioon poja poolt, kes jälestas ema pisaraid. Poja helesinistest silmadest käis õel välk läbi. Tooli

ümber paisanud, lahkus poeg lauast. Teel ebatsensuurset sõna kasutades kadus ta kõrvaltuppa. Isa ütles kohmetult: vähe rihma saanud. Ema hakkas selle peale lausa ulguma. Ka isale ei meeldinud ema nutt. Aga ema arvas ikka, et pojal ja isal on temast kahju. Ta eksis: juba ammu ei olnud. Ema nuttis tühja, sest isa ei heitnud talle pilkugi. Isa tundis ema südant. Isa lõpetas supi, võttis ajalehed ja läks teise tuppa. Isa ostis alati kolm peamist ajalehte. See oli mingi vana harjumus, sest enamasti piisas ühe läbilugemisest. Aga isa luges kõik kolm läbi. Mitmed uudised olid eri lehtedes eri šriftis ja tundusid seepärast täiesti uutena. Täna luges isa suure palmi all. Suures toas, kus oli alati veidi jahe, kus lõhnas justkui liiliate või surnu järele. Isa istus palmi all, süles lontis ajaleht nagu võõramaa lind. Ta luges säravaid artikleid, luges kommentaare, luges vaimukaid prognoose, mis puudutasid majandust, poliitikat ja meteoroloogiat, luges satiirilist luulet, luges absurdset huumorit ja vaatas musta huumorit sisaldavaid karikatuure. Isa luges humoristlikke reportaaže kainestusmajast ja kohtusaalist, isa luges humoristlikke teateid liiklusõnnetustest ja tulekahjudest. Isa luges humoristlikku analüüsi abielulahutuste ja gangsterluse kasvu kohta USA-s. Isa tähelepanu äratas humoristlik kirjutus ökoloogilisest kriisist. Isa märkas, kui humoristlikult käsitleti võimalikku maailma lõppu. Isal oli hea olla. Pikkamööda vajusid ta silmad kinni, korraks läbistas kogu keha kramplik võpatus, suu tõmbles veidi, kuuldus arusaamatu häälitsus, siis rahunes hingamine, kõrbepalm langetas oma oksad varjuks ta pea kohale.

Poeg trampis oma toas jalgu. Ema oli muidu üsna talutav, aga tema nutt, need klaasjad tilgad silmaalustel kottidel olid eemaletõukavad. Kui ema nuttis, tahtis poeg teda jalaga lüüa. Ja ema nuttis tihti, otsekui oleks ta tahtnud, et teda jalaga lüüakse. Tüdruku saabumine ei meeldinud pojale. Ta ei näinud selle sõna all tüdrukut, nägi üürilist. Veel mõtles poeg, et mida rohkem ta ametiredelil tõusis, seda vähem läks tal tarvis oma eriala, keemiat, seda rohkem oli tarvis psühholoogiat. Inimeste juhtimisel tänapäeval ilma

psühholoogiata hakkama ei saa. Tõsi, ka meie ajakirjanduses on juba palju juttu juhtimispsühholoogiast. Kuid rääkijad on pahatihti diletandid, spetsiaalne haridus on väga vähestel. Räägitakse üldisi tõdesid, elementaarset keskkoolikursuse dogmat (taju, emotsioon, mälu, tähelepanu jne.), või siis toetutakse ainult praktilistele, igapäevastele kogemustele, nõndanimetatud inimesetundmisele. Paljud pole sotsiomeetriastki kuulnud. Ja nii raisatakse tunde toimingutele, mis saaks ära ajada viie minutiga. Ei osata kontakteeruda, ei osata informatsiooni vahetada. Head kavatsused upuvad intriigide ämblikuvõrgus. Nähakse laimu objektiivses analüüsis, tõelist laimu peetakse ausaks jutuks. Ülemusel peab olema selge pilt oma asutuse psüühilisest struktuurist.

Poeg ei läinudki alla, kus tüdrukule tugitoolis istet pakuti. Põles laualamp, mis valgustas ainult laua kõige lähemat ümbrust. Ema jättis isa ja tüdruku kahekesi ning läks kohvi tegema. Isa vältis tüdruku pilku, kui küsis, et milline siis lõputunnistus ka oli. Tüdruk ütles, et kaks kolme olla olnud sees, füüsikas ja algebras. Isa arutles, et vaevalt need ained naistele üldse sobivad, küllap pidi keeleomandamine siis selle eest tugev olema. Tüdruk vastas, et keeltes olid tal neljad ja viied, vene keelt räägib vabalt, aga saksa keeles pole praktikat, sõnavara on hirmus passiivne. Kui isa uuris tüdruku vanemate järele, vastas too lühidalt, et ema on surnud, aga isa elab mujal. On loomulik, et isa selline vastus ei rahuldanud, aga tüdruk hoidus täpsustamast ja seletas hoopis kaua aega, kuidas ta sugulase juures elas. Isa elab mujal, ütles ta masinlikult. Isa sai aru, et tüdruk ei taha öelda, ja ei küsinud rohkem. Ta küsis hoopis seda, et kas sugulane ikka veel joob, ja sai vastuseks, et joob küll. Sugulane oli alati olnud kõva viinamees. Ema tuli koorekannu ja tassidega. Pani need lauale, läks kööki tagasi, tõi ka kohvikannu ja suhkru. Tüdruk tänas noogutusega, tõstis suhkrut ja tõukas küünarnukiga vastu tassi. See ei läinud päris ümber, kuid läigatas kohvi tüdrukule sülle. Tihe puna lõi ta muidu nii kahvatutele palgetele. Ema tõi köögist lapi. Isa aga teeskles peene-

tundeliselt, et ei märganud midagi. Ta näitas hoopis laual seisvat pisiskulptuuri ja selgitas, kust see on ostetud. Tüdruk pühkis kleidi puhtaks ja ema viis lapi kööki tagasi. Pärast valas ka tema endale kohvi ja küsis, mida tüdruk kavatseb ülikoolis õppida. Tüdruk vastas, et arstiteadust. Isa rääkis, et arstiabi on viimasel ajal üldse läinud naiste kätte. Selles olevat isegi oma voorused, kuna võivat öelda, et naine on üldiselt hoolitsevam ja hellem kui mees. Teisalt aga on meesarsti juures alati kuidagi kindlam tunne. Ema toetas isa. Kuid seda ei räägi üksnes naispatsiendid, jätkas isa, ka mehel on meesarsti juures kindlam olla. Olla arst tähendab lõppude lõpuks seda, et peale abivalmiduse peab sul olema ka küllalt kõva süda, et sa ei tohi karta teiste kannatusi, ei tohi peljata verd, okset ega mäda. Tüdruk ainult naeratas vastu, otsekui oleks ta selles suhtes endas täiesti kindel. Naeratas leebelt, otsekui oleks ta juba ammu valmis taluma verd, okset ja mäda, otsekui oleks just selle teadmisega siia tulnud. Ema asus esimesena asja juurde. Ta ütles, et nad olid isaga tüdruku palvet arutanud ja leidnud, et väike tuba on vaba küll, aga kevadeni. Kauemaks ei saa seda tuba välja üürida. Kõik võib juhtuda, kas või see, et poeg võtab naise ja eks need lapsedki peatselt tule. Nii et ainult kevadeni. Tüdruk ütles, et sellest ajast piisab talle täiesti. Ka sisse ei saa me registreerida, jätkas ema, sest üks sugulane, kes on siia sisse registreeritud, ehkki ei ela praegu siin, võib ootamatult siia kolida. Ema silmist oli näha, et ta valetab. Ema oli üldse väga valelik. Kuid tüdruk ei pahandanud ja oli ka sellega nõus. Ja kavalere ei maksa siia tuua, hoiatas ema. Ta saavat noorest inimesest väga hästi aru, kuid maja on maja ja alati on halb tunne, kui majas liigub ja kolistab täiesti tundmatuid isikud. Ma ei mõtle teist halvasti, valetas ema, aga ma lihtsalt elan lahtiste silmadega ja näen, kuidas praegusaja elu käib. Ka see oli vale — ema ei teadnud, kuidas praegusaja elu käib. Ta seletas, et oleks parem, kui tüdruk sööks tema valmistatud toitu, sest emale nagu igale teisele perenaisele ei meeldinud, kui köögis talitab kaks naist. Maksku tüdruk lihtsalt natuke juurde ja kõik on korras. Tüdruk noogutas. Isa naljatas, et tüdruk muud ei tee, kui noogutab. Tüdruk naeratas ja noogutas. Kui ema küsis, ega tüdruk kavatse kohe siia jääda, vaatas tüdruk abiotsivalt isale otsa ja too segas ennast otsustavalt vahele. Kuhu ta peab siis minema, küsis isa rahulolematult, kas tänavale pakase kätte? Kas meie majast on inimesi tänavale aetud, küsis isa veidi pateetiliselt. Isale meeldis rääkida külalislahkusest. Ta oligi külalislahke. Ta käskis emal linad välja otsida ja ase ära teha. Isa oli ohjad enda kätte võtnud. Kohe linad voodisse! Kas ema ei näe, et tüdruk on pikast reisist väsinud? Ja vannilina! Tüdruk tahab pärast pikka päeva vanni minna! Vale, on küll sooja vett! Vesi kohe jooksma! Vann on koht, kus tervis tagasi saadakse, seletas isa, vann aitab alati. Ema läks ohkides nõutud asju otsima. Nii on isa kõigi vastu, mõtles ta. Üks keskkooliplika võib isa tantsima panna. Isa on vana kloun, mõtles ema.

Läikivatest punastest plaatidest seinte vahel jäi tüdruk korraks kuulatama, võttis siis riiulilt vannivahustaja pudeli, nuusutas seda. Keeras kraani lahti ja kuum vesi hakkas vanni jooksma. Ta lisas vahustajat. Jalamaid hakkas aurav veepind kattuma suurte vahumullidega. Keset auru ja veemühinat võttis tüdruk seljast kleidi, siis kulunud rinnahoidja. Ta silmitses ennast peeglist, mis pikkamööda uduseks läks. Ta pühkis klaasi puhtaks ja vaatas ennast jälle. Erepunase seina foonil oli ta kõhn nägu valge ja veretu. Ta pigistas huuled kokku ja muigutas suud. Surve all läksid huuled valgeks, pärast aga tumepunaseks, otsekui oleks neid värvitud. Ta proovis sõrmega vett. See oli liiga tuline ja ta keeras ka teise kraani lahti. Siis uuris ta purke ja purgikesi, millest riiul kubises. Ta avastas juukselaki ja mitut sorti kreemi, puudreid ja küünelakki, siis kaks žiletti, üks hiljuti tarvitatud, kuivanud vahtu ja karvakesi veel täis, edasi juukserulle ja kamme ja paar prantsuse lõhnaõli. *Eau de cologne*, veeris ta omaette, *eau de Vivara, parfume*. Keeras korgi pealt, nuusutas ja sulges silmad. Pea kuklas, ninasõõrmed liikumas — nii seisis ta peaaegu minuti. Vesi voolas pahinal vanni, vaht kobrutas, paisus ja liikus nagu elav. Tüdruk astus üle ääre vanni.

Oli veel veidi kuum ja ta viivitas. Ta nahk oli läbipaistev, sooned tuksusid siin ja seal. Ta laskus põlvili vette. Oli nagu palvetaks ta. Kuuma kose, arvukate pudelite, punase seina ees. Peegel oli nüüd jälle udune ega peegeldanud midagi peale iseenda. Tüdruk oli vannitoa ukse riivi pannud. Tüdruku huuled liikusid tasakesi. Siis võttis ta nuustiku ja seebi ning hakkas ennast pesema. Ta kehal puudus rasvakiht ja nuustikujäljes tungis veri naha alla, et kohe jälle keha sisemusse tagasi tõmbuda. Pesemise ajal ei jätnud tüdruk korrakski ümbruse silmitsemist. Ta avastas radiaatori, pesupesemismasina, mitmesuguseid tundmatuid seadmeid, paari sokke, põrandapesulapi, ventilatsiooniava. Ta uuris oma ümbrust sentimeeterhaaval. Ta ei jätnud midagi kahe silma vahele, ka mitte esemeid, millede tähendust ta ei teadnud. Samal ajal pesi ta ennast, kuni oli puhas. Ta tõmbas sõrmega mööda rindade vahet ülalt alla ja kuulis krudinat. Siis laskus ta selili vanni. Vesi oli kuum, kuid vaht jahtus ruttu ja puudutas kõditades ta kaela. Kui ta kõrva veepinna lähedusse pani, kuulis ta lõhkevate mullikeste pidevat müra, vaikset krabinat. Oli nagu kannaks teda vesi. Pea ja põlved ulatusid vahust välja. Ta silmad olid kinni. Kaugel majast kostis kahurite kanonaadi ja automaadiraginat. Isa ja ema vaatasid sõda. Tüdruk uneles soojas vees.

Tüdrukule määratud tuba oli umbes kaheksa ruutmeetrit suur, nii et sinna mahtusid ainult kušett, pisike laud ja riiul. Riided pidi ta panema koridori seinakappi. Laes põles nõrk pirn, mille valgusel oli raske lugeda. Vannist tulles puges tüdruk kohe oma ruumi peitu. Ta istus diivanil, käed rüpes. All suures toas käis ikka sõda, ikka kostis laske, karjatusi ja pateetilist muusikat. Kell oli üksteist. Ta vaatas aknast välja ja nägi üle aedade kerkivat kahekümnekorruselist hiigelmaja, mida valgustasid tugevad prožektorid. Korruste kaupa musti aknaavasid vahtis tema poole. Siinpool magasid lumised eraaiad ja väikesed eramajad. Hoopis lähedal, all hoovis nägi ta plekktünni, puukäru ja vineerkasti. Kõik kolm olid lumega kaetud. Väike aed koosnes mõnest õunapuust. Kuuri uks oli

kinni. Tüdruk tõmbas kardina ette. All lõppes sõda. Plahvatused vaibusid. Siit ja sealt kostis pehmeid hiilivaid samme. Tüdruk oli tubade asetuse meeles pidanud. Vanapaari magamistuba oli otse kõrval, perepoja oma üle koridori. Tüdruku toal oli tavaline uks, teistel klaasuksed, täpsemalt mattklaasist. Sealt kumas koridori valgust. Tüdruk nägi seda, kui koridori piilus. Sellesama kuma valgel, elektrit trepil süütamata läks tüdruk alla. Vaatas üle ukse kööki, ei süüdanud sealgi valgust, silmitses näljasena salatikaussi, võttis tüki kõrvitsat ja pistis suhu. Kui ta käe teise kõrvitsatüki järele sirutas, kuulis ta äkki krõbinat. Välkkiirelt pöördus ta ümber. Poeg, keda ta esimest korda nägi, seisis koridoris. Lumehelbed välgatasid ta juustes. Ei tea, kust ta tuli. Poeg langetas pea, kas ülbusest või viisakaks kummarduseks. Tüdruku huuled sosistasid tervituse. Poeg ei vastanud ja läks trepist üles. Üle mitme-mitme aja oli ta jälle viina joonud. Kaugelearenenud eneseimetlus ei lubanud tal joobnuna ennast tutvustada. Tüdruk kuulas, kuidas astmete naksumine vaibub. Alles siis tõmbas ta käe salatikausi juurest eemale. Ent sirutas uuesti, võttis ikkagi kõrvitsatüki ja sõi ära.

Kui tema trepist üles hiilis, oli poeg ennast oma toas juba riidest lahti võtnud. Raadio mängis vaikselt ja ta ei kuulnud trepist tõusva tüdruku samme. Ukseklaasi taga oli pimedus. Kogu alumine korrus oli täiesti pime. Valgus oli nüüd kolmes toas ülakorrusel. Tüdruk püüdis lugeda, aga pirni nõrk valgus mõjus nii, nagu oleks elekter lõppemas. Poeg lükkas padja kõrvale ja lamas kõhuli, põsk vastu lina. Isa lükkas ajalehe voodi alla. Ema oli kohe magama jäänud. Isa viivitas tule kustutamisega. Tal oli seljas triibuline pidžaama nagu pojalgi. Ema kandis magades linast öösärki nagu eilegi. Kui tüdruk kitli ära võttis, valis ta endale meelespealille värvi sinise flanellöösärgi. Kui isa kustutas tule, jäi valgus poja ja tüdruku tubadesse. Üksildane auto sõitis mööda. Sadas lund. Kõigi käekellad näitasid enam-vähem üht aega. Tüdruk, isa ja poeg olid kella ööseks käele jätnud. Ema kell oli juba õhtusöögi tegemise ajast peale pimedas köögis akna-

laual. Peale selle tiksusid kaks äratuskella, üks poja, teine vanapaari magamistoas. All suures toas oli seinakell, see jäi paar minutit taha. Kes oleks valinud telefoniumbri 005, oleks kuulnud täiesti täpset aega. Kui poeg oma tule kustutas, oli koridoris täiesti pime, sest tüdruku uksel polnud klaasi. Isa norskas. Nälginud maatõugu plika, ehkki hapra konstitutsiooniga, mõtles poeg uniselt, teravad ebaühtlased hambad, augud sukas, kindlasti kirjandushuviline. Poeg kuulas sümfoonilist muusikat. Raadio oli ta kõrval padjal. Pojale ei meeldinud kuuekümnendate aastate stiilis atonaalne, meloodiata muusika. Poeg oli veendunud, et muusika peab kandma emotsiooni, ja ta tajus, et atonaalses muusikas puudub emotsioon. Poeg eelistas niisuguseid heliloojaid nagu Beethoven, Brahms, Schubert. Kuid tal jätkus aega sümfoonilise muusika kuulamiseks äärmiselt harva. Kui sümfoonia lõppes, pani poeg raadio kinni. Kella poole ühe ajal magasid nad juba kõik. Hingamine oli rahulik ja sügav. Poeg lamas näoli, nagu ta oli jäänud. Isa ja ema, seljad vastamisi, laias abieluvoodis. Tüdruk, käsi põse all. Ta ripsmed värahtasid. Must juuksesalk langes näole. Maja ees põles pirn, mis valgustas majanumbrit seestpoolt. Ümbrust kattis lumi. See oli tüdruku esimene öö isa, ema ja poja majas.

6.

Järgmisel õhtul läks tüdruk kööki. Ta avas vannitoa ukse. Isa, kes aluspesuväel hambaid pesi, pöördus nõksatades ümber, vaht mööda lõuga voolamas, hari hammaste vahele tardunud. Tüdruk pani ukse vabandades kinni. Ema oli külla läinud. Tüdruk seisis veidi vannitoa ukse taga, kuulas vee solinat ja pani siis kohvi tulele. Möödusid minutid, enne kui vesi hakkas kahisema. Isa ei väljunud, vaid läks hoopis vanni. Enne silmitses ennast peeglist ja nägi õlgadel läbi naha kumamas sinakaid veresooni. Meelekohtadelt nihkus juuksepiir üha taha- ja tahapoole. Ilma kaitsva musta ülikonnata, peegli palge ees alasti tundis isa tihti, et ta on vana. Isa ei tahtnud üldse alasti olla. Ei vannis, ei saunas, ei mererannas, ei voodis. Isa pidas

targemaks ennast riiete varju peita. Kui ta nüüd lõpuks soojas vees pikali lamas, läks tüdrukul kohvivesi keema. Ta tegi kohvi valmis. Just sellelt tegevuselt tabas teda sisseastuv poeg. Pojal oli tumeroheline helkiv ülikond seljas ja bordoovärvi lips ees. Ta peatus lävel, tegi hooletu kummarduse, mõtles siis ringi, astus tüdruku juurde, sirutas talle hoogsalt käe ja nimetas oma nime. Ka tüdruk ütles oma nime. Tüdruku nimi meeldis pojale ja ta laksutas keelt. Poja suust tuli viinalõhna, aga ta ei olnud purjus. Ta silmitses tüdrukut mõnevõrra maneersel ilmel, ta suu kõverdus üheaegselt mõrusse ja salapärasesse irvesse. Ta käitumises oli mõnevõrra filmilikke nippe nagu enamusel meestel. Aga ta rääkis lahkelt ja soojalt. Küsis, kuidas tüdruk ennast majas tunneb. Tüdruk vastas, et hästi ja pakkus kohvi. Poeg keeldus kohvist põlgusega. Ameerikas ei joo keegi kohvi, ütles ta. Tüdruk seda ei uskunud. Aga nad ei hakanud vaidlema. Kumbki polnud Ameerikas käinud, ja mis oli neil Ameerikast otsida? Tüdruk jõi siis ise oma kohvi. Poeg küsis, kes vannitoas solistab, ja kuulnud, et isa, tegi põlgliku grimassi. Ehkki tal polnud oma isale midagi ette heita, ei suutnud ta üle olla moodsast isavõitlusest. Poeg pakkus tüdrukule suitsu ja oli rõõmsalt üllatunud, kui tüdruk keeldus. Pojale ei meeldinud suitsetavad naised. Poeg oli mõnes asjas väga vanamoodne. Ta ise suitsetas küll. Veel ei meeldinud pojale, et naised valget viina joovad. Poeg kartis, et naised on muutunud mehelikuks. Poeg seisis köögis tüdruku ees ja lobises kergelt, hooletult ja hädaohtlikult. Ta leksikon oli väga avar. Ta oli üpris palju lugenud ja vaimukusest polnud tal kunagi puudu tulnud. Küllalt kõva häälega rääkis ta põlastavalt oma perekonnast ja majast. Mainis teatud irooniaga, et eks tema on ju selle kõige ainus pärija. Tema olevat see, kellel on määratud edasi kanda seda suguvõsa, mille päritolu ulatub hallidesse aegadesse. Ma olen suguvõsa ainus pärija. Kui ta seda ütles, vaatas väikest kasvu tüdruk talle lahkelt ja liikumatult otse silma. Poeg lobises edasi. Ütles, et teda ei maksa karta, et ta ei olegi nii kohutav, kui paistab. Imelik küll, miks mõned paipojad arvavad, et nad kohutavad paistavad. Poeg

polnud üldse kohutav ja tüdruk ütles talle seda. Poeg otsis kapist pooliku pudeli Moseli veini ja pakkus endale ning tüdrukule. Seejuures ironiseeris ta vanemate üle, kes kahtlustavad teda alkoholismis ja peidavad tema eest Moseli veini pudeleid. Nad jõid kokku. Loomulikult ei leppinud nad kokku, mille peale nad joovad. See oleks liiga raske olnud taluda neile mõlemale. Nad jõid vaikides. Sel ajal tuli tusane, ent puhas isa vannitoast välja. Kas sa olid vannis, vanamees, küsis poeg jõhkralt. Ei, kontserdil, vastas isa salvavalt, ja läks köögist välja. Poeg pilgutas tüdrukule silma, kuid too ei pilgutanud vastu. Siis tegi tüdruk niksu ja läks omakorda minema.

Ema tuli hiljem. Ta oli külastanud naabrinnat, kelle mees oli äsja jalga lasknud. Ema oli sügavalt inimlik. Nad analüüsisid koos naabrinnaga võimalikke põhjusi: kus naabrinna vea tegi, millal ja millise, ja millal oleks olukorda saanud veel parandada. Ema esitas omapoolseid versioone. Kuid koduteel pidas ema naabrinnat lihtsalt rumalaks. Naabrinna näis uskuvat igavest armastust. Naabrinna oli raamatute ohver. Aga ema ei teadnud ühtki naist, kes oleks elust palja armastusega läbi tulnud. Kui kedagi armastada, siis last, mõtles ema. Ema imetas poega ise ja tegi seda seitse kuud. Ema vihkas naisi, kes piimaköökidest segusid toovad, et rindade vormi hoida. Need naised rajasid oma lootuse liiva peale. Ema teadis, et iga mees muutuks aasta järel vastikuks. Ema teadis seda ette ega hoolinud meestest. Aga ema teadis ka, et ühiselt elatud eluraskused maksavad ka midagi, ühiselt üleskasvatatud laps teeb kõik puudused tasa. Elus tuleb ikka ja alati otsida uusi väärtusi. Noorusideaalide asemele astuvad vanadusideaalid. Kui keegi on ilus paar, siis on nad seda just pärast ühiselt läbielatud kannatusi. Küllap oli naabrinna liiga sisse võetud oma mehest. Nüüd siis jooksis mees ära mõne juurde, kes teda ei armasta. Mees ju eelistab ikka neid naisi, kes temast ei hooli. Armastus hirmutab meest. Parem siis mitte armastada, ja sa näed, et mees ei jookse kuhugi. Nii mõtles ema, nii sõnastas ta eluvaateid aforismikogumike stiilis. Ema elutarkus meenutas lööklauseid bul-

variromaanidest. Kuid ema teadis, et ta mõtleb loomulikult. Ema ei armastanud moodi, perverssusi ja kunstlikult loodud olukordi. Ema arvas, et ilm läheb hukka just sellepärast, et inimest õpetatakse hetkest hetkeni elama, sekundit kõige kallimaks pidama, aga see käib vastu inimese põhiloomusele, mis näeb ette elu planeerimist. Nii mõtles ema, kui oli teel kodu poole.

Sel ööl ei juhtunud midagi. Sel ööl oli veel kõik korras. See paus annab meile võimaluse taas korraks irduda süžeest ja jutustada õige lühidalt inimese hirmust hundi ees.

7

Hunt on ikka olnud ö ö, t a l v e ja p i m e d u s e sümboliks, kuuludes niiviisi ktooniliste jõudude hulka. Juba tema pilk olevat ohtlik: kui kohtumisel hunt enne inimest näeb kui inimene hunti, pidavat inimene tummaks jääma. Hunti ei juleta nimepidi nimetada. Kuid hunt pole mütoloogias ainult röövloom, kiireima ja külmaverelisima põhjamaise loomana on ta mitmetes uskumustes ka sõjajumala saatjaks. Muinasjuttudes on hundi kasulikud ja kahjulikud küljed pidevalt teineteisest läbi põimunud. Hunt on võimeline kaitsma nõiduse vastu: hundikihv, Prantsusmaal terve hundi pea on heaks amuletiks. Vanas Roomas soovitati pruudil peigmehe majja astudes uksepiita hundirasvaga hõõruda. Hundirasv oli ravimiks ka melanhoolia, palaviku ja langetõve puhul. Loomulikult teeb hundiliha söömine põhjamaised kangelased vapraks. Aga ikkagi jääb hundi peamiseks motiiviks kurjus. Kristlikus mütoloogias saab hunt s a a t a n a esindajaks. Koguni saatanat ennast on nimetatud esihundiks, *archilupuseks*, ja saatan on ilmunud hundi kujul. De l'Ancre (Pariis 1613) väidab, et heade jumalate tunnuseks on see, et nad ei ilmu ei looma ega naise kujul. Keskajal peeti eriti tugevaid ja ahneid hunte juba üksnes nende tunnuste pärast ümberkehastunud saatanateks või libahuntideks. Ometi võib ka muud lugeda. Hunt olevat olnud päikesejumala Apolloni sümboliks. Seda

seletada püüdes on sakslane Schwenk rääkinud seosest hundi punakashalli naha ja hämarusest tõusva koidiku värvi vahel. Sakslane Müller aga on viidanud hundi silmadele. Ometi tuleb võib-olla eelkõige pidada silmas seda, et Apollon ise oli äärmiselt universaalne jumal: ta tegeles põllundusega, noorusega, ravimisega, tapmisega, puhtusega, valgusega, päikesega, liiklemisega, koloniseerimisega, muusikaga ja teiste asjadega. Ja nii on hundi roll tõesti vastuoluline: muuhulgas on tal kombeks kodukäijaid püüda ja tükkideks rebida. Kuid võib-olla on nad sel juhul lihtsalt all-maailma valvurid, kes oma karja laiali joosta ei lase? Et naine hundiks muutub, pole muidugi ime. Naine võib rahvauskumuste järgi muutuda kassiks, seaks, rebaseks, hobuseks, haneks, mustaks kukeks, äikeseks, vesipüksiks, kärbseks ja paljuks muuks.

Mis puutub eesti rahvausundisse, siis väidetakse ka siin, et hunt olla vanapagana loodud (kahtlemata on see uuema aja väljamõeldis, alates sellest, kui vanapagana kuju Euroopast imporditi). Temale vastukaaluks teati ka jumala loodud hunti, kes olnud taltsas nagu koer, kuni ükskord ihne perenaine visanud talle kaku asemel tulise kivi lõugade vahele, mis hundi lõuad mustaks kõrvetas ja millega taltsasolek lõppes. Hilisem aeg tegi hundi Püha Jüri kutsikaks või Püha Jüri ratsaväeks. Samal ajal säilib ka põrguhundi traditsioon ja M. J. Eisen ütleb, et see põrguhunt tuletab meelde germaanlaste ja skandinaavlaste Fenriri, Loki hundist poega, kes kuud tahab ära süüa.

Eesti rahvajutu järgi ei söönud hundid laste silmnägu.

See oli väike kõrvalepõige hundi mütoloogiasse.

8

Ühel õhtupoolikul oli isa ennast juhtumisi jälle purju joonud. Küllap oli tal paha meeleolu või aimas ta midagi halba. Tüdruk oli siis oma toas ja kuulis, kuidas isa koju tuli, tükk aega köögis kolistas ja siis väga pikkamisi trepist üles tuli. Ukse paukudes sisenes isa magamistuppa, kus ema juba magas. Mõnda

aega kostis pimedusest isa mõminat. Aga hiljem ilmus üks heli — kuuldus võrdsete intervallidega pikki kelahelinaid. Algul võis neid ehk võtta veel juhusena, ehkki imeliku juhusena, siis aga muutusid nad painavaks. Justkui heliseks mingi ebatelefon, millele keegi ei vasta. Need asjatud ja visad signaalid äratasid tüdruku tähelepanu. Ta tõusis ja läks kikivarvul koridori. Läbi pererahva ukse kumas valgust. Kuid klaas oli matt ja läbi ei näinud midagi. Tüdruk lähenes uksele ja põlvitas maha. Alumises nurgas oli klaasi lihvimise defekt ja tüdruk pani silma vastu seda. Nüüd nägi ta, et isa istub aluspesu väel voodiserval, äratuskell käes, ning keerab seda metoodiliselt üles ja laseb kohe jälle maha käia. Ema lamas kellaga mängiva isa kõrval voodis. Tüdruk ei lahkunud oma vaatluspunktilt. Isa mõjus delirioosselt: istus suur massiivne mees ja üha helistas kella. Tüdruku jalg libises. Ema pea kerkis padjalt. Läbi ukseklaasi nägi ema pimedas koridoris heledat laiku. See pidi olema nägu. Valge laik oli väga all, põranda läheduses. Inimene, kes vaatas, pidi olema pikali maas, roomama, või oli see üliväike inimene. Ema hüüdis kähiseval häälel: mis teil vaja on? Tüdruk vabandas ja kadus ukse tagant. Isa ei kuulnud seda kahekõnet. Klaasistunud silmil jätkas ta oma tegevust. Ema laskus taas pikali. Kell uinutas ta jälle. Aga see polnud veel kõik. Kui tüdruk oli oma toas voodisse heitnud, tõusis raskelt purjus isa püsti. Ta tuikus esikusse ja kobas uksi. Ta oli kaotanud orienteerumisvõime ja sisenes eksikombel tüdruku tuppa. Ega tema ei teadnud, mis tuba see on. Ennast nurka suruv, värisev tüdruk nägi kuuvalguses kõikuvat hiiglasuurt valges pesus meest. Isa porises midagi oma nina alla. Siis hakkas isa ukse alla nurka kusele. Ta soristas kaua. Siis oli kõige hullem möödas. Aimamata, kus tä oli, tajumata tüdruku lähedalolekut läks ta jälle toast välja. Tüdruk kössitas endiselt nurgas. Põrandat ta pühkima muidugi ei hakanud. Tüdruk värises üle keha. See räige stseen on toodud siin tõestamaks, et inimesed nagu loomadki tavatsevad kusega fikseerida territooriume ja esemeid, mida nad peavad enda omandiks.

Stendhali järgi algab armastus imetlusest, veel enam, välgulöögist, mis läbistab kogu isiksust. Sellest välgulöögist peale elab armastaja lootuses ja sellest hetkest on armastus olemas. Kuid ta vajab kristallisatsiooni. Kristallisatsioon on tihti seotud lühida lahusolekuga armastuse objektist. Just sel ajal mõeldakse armastatule juurde kõik võimalikud positiivsed omadused. Sellele järgneb enamasti kahtlus, mis paremal juhul ümber lükatakse, ja kahtlusele järgneb teine kristallisatsioon. Ja alles pärast mitmekihilist armumängu algab vastastikune armastus.

Ka väikekodanlane armub täpselt nii, nagu seda kirjeldab Stendhal. Kui poeg nägi tüdrukut köögis kõrvitsasalatit varastamas, siis läbistas teda välgulöök ehk *coup de foudre*, nagu Stendhal ütleb. Paraku jäi see pooleldi alateadlikuks. Järgmisel päeval tööl viibides toimus esimene kristallisatsioon. Tüdruk hakkas pojale tunduma ilusama, kaunima ja naiselikumana kui ta oli eelmisel õhtul arvanud. Ja õhtul kihutas ta autoga otsejoones koju. Ilm oli sulaks läinud ja soolaga segatud lumi, kivid ja jäätükid paiskusid vastu auto põhja. Poeg tundis, kuidas õhuke autopõrand väriseb. Magus judin tõusis temast läbi. Oli, nagu kõditataks poega õrnalt kõhu alt. Poja pead läbisid kõiksugused mõtted. Ta laulis laulukesi. Neil tundeil polnud algust, laulis ta. Kesk kitarride rõõme kümbleb tantsus me juus, laulis ta. Kord võidan su endale, selge on see, laulis ta. *I love you, baby,* laulis ta. *Butterfly, Butterfly,* laulis ta. *Waterloo, Waterloo,* laulis ta. *Champs-Elysees,* laulis ta. Poeg oli ärevil ja rõõmus nagu väike laps. Ta sõimas ennast, et polnud varem koju sõitnud, kohe pärast tööd. Ta oleks võinud ju kohe tulla. Ja nüüd nägigi ta, et maja oli pime. Aga tüdruku aknas põles tuli. Poeg pani auto ära ja läks trepist üles. Imekombel avas tüdruk just sel hetkel oma toa ukse. Poeg vaatas teda ükskõikselt. Tüdruk tõmbas ukse kiiresti kinni. Poeg seisis tükk aega ukse taga. Teda valdas kahtlus ehk *le doute,* nagu ütleb Stendhal. Poeg võttis ennast äkki kokku, püüdis mitte lapsik olla. Ta läks oma tuppa ja luges mitu tundi USA

juhtimisstiilist. Aga ikkagi oli ta juba armunud. Sel ööl tekkis temas teine kristallisatsioon, mis jätkus järgmisel päeval tööl.

Kui tüdruk enne lõunat välja läks, olid isa ja poeg tööl ning ema koristas jälle tubasid.

Kui isa töölt koju jõudis, polnud majas hingegi. Hetkegi kaotamata jooksis isa trepist üles ja sisenes tüdruku tuppa. Kuseloik nurgas oli ammu kuivanud. Kuid isa ei tulnud siia sellepärast, sest isa ei mäletanud eilsest ööst mitte midagi, isa ei teadnud üldse, et ta nurka kusi. Isa tõmbas voodi alt välja tüdruku kohvri ja hakkas selles sorima. Ta otsis midagi, mida ta ise ei teadnud. Ta vaatas kõik hoolega läbi. Kõige peal olid kaks froteerätikut ja mitte eriti paks roheline-ruuduline pleed. Selle alt leidis isa triigitud ja hoolikalt kokkupandud pesu. Pesu oli nõelutud ja puhas. Veel leidis isa taskurätikuid, ühe džempri, mitu isale tundmatut riietuseset, mõned raamatud isale võõras keeles, pisiasju, mis naiste juurde vältimatult kuuluvad. Isa otsis nagu hull. Mis see isa siis ometi tahtis? Isa tahtis täpselt teada, kes see tüdruk on. Aga ta ei leidnud ühtegi dokumenti, ühtki kirja, ühtki asitõendit. Pettunud isa sulges võõra kohvri ja vaatas toas ringi. Ent ka mujalt ei avastanud ta midagi uut. See, mida ta alateadlikult tahtis tõestada, ei leidnud kinnitust.

Õhtul luges tüdruk kaua aega arstiteaduslikku kirjandust. Ta uuris sidekudede ehitust. Ta luges peatükki verest. Ta avastas, et inimese kehas on umbes viis liitrit verd. Ta sai teada, et veri koosneb vereplasmast ja verelibledest. Ja ta sai teada, et vereplasma koosneb omakorda veest ja selles lahustunud ainetest, muuhulgas ka fibrinogeenist, mis veresoone vigastuse puhul kutsub esile vere hüübimise. Ta luges, et fibrinogeeni eraldamisel vereplasmast jääb alles vereseerum. Ta pani kõrva taha, et vereliblesid on kolme liiki: punased ehk erütrotsüüdid, mida on üle viie miljoni kuupmillimeetris, valged ehk leukotsüüdid, mida on kuus kuni kaheksa tuhat kuupmillimeetris, ja vere-

liistakud ehk trombotsüüdid, mida on kakssada kuni nelisada tuhat kuupmillimeetris ja mis võtavad osa vere hüübimisest. Tüdruk sai teada, et verelibled tekivad luuüdis.

Kui ta nii luges, lõi kell kesköö. Ta tõstis pea, kui uks vaikselt kääksatas. See oli armastaja visiit. Tüdruk nägi uksel poega. Poeg nimetas tema nime. Pojale oli täna öeldud, el ta võib varsti sõita Moskvasse ennast psühholoogias täiendama. Ta lähenes tüdrukule, kes oli püsti tõusnud ja vastu seina tõmbunud. Tüdruk vaikis, ei öelnud ühtegi sõna, ainult hingas raskelt nagu ärajooksnud koer. Poeg vajutas ta kehaga vastu seina ja hakkas rääkima sellest, mis ta hinges pulbitses. Ta palus tasa olla, et ta vanemad üles ei ärkaks. Ta ütles, et tundis äkki, et vajab tüdrukut nii nagu ta iial ühtki inimest pole vajanud. Ta rääkis, et ta tundis nii ja ta ei saa sinna enam midagi parata. Ta lubas, et tüdruk ei pea mitte midagi kahetsema, ja et kõik, mis juhtub, juhtub kord niikuinii ja et armastuse eest pole pääsu. Ta surus küüned üha sügavamale tüdruku ihhu. Ta rebis tüdrukut endaga kaasa voodi poole. Tolle huuled olid kokku surutud, kuid silmades imelik rahu. Siis põrkas poeg vastu kušetti ja võttis tüdruku puusade ümbert kinni. Tüdrukut sülle tõmmates rääkis ta, et ta ei saa enam ilma temata elada. Ta püüdis tüdruku nööpe lahti teha ja rääkis, et armastuses pole miskit kuritegu, et armastus on loomulik ja et iga mees ja iga naine mõtlevad selle peale ja et kõik inimesed siin linnas muudkui armastavad ja armastavad ja ei pelga seda üldse. Ta tõukas tüdruku pikali ja ronis talle otsa. Ta rääkis, et ta ei tea, mis ta teeb, et armastus on viinud temalt aru. Kätt tüdruku seeliku alla ajades ütles ta: sina, mu saatus. Ta kordas: minu saatus. Poja käsi libises üle tüdruku kananahas jalgade. Ta küsis: kas sa armastad mind, nagu mina armastan sind? Poeg muudkui suudles ja suudles teda ja kui tüdruk oigas, palus poeg teda vaikida ja püüdis tüdruku jalgu laiali suruda, kuid tal ei läinud see korda, sest ta kartis lärmi, ja ta võitles tüdrukuga seni, kuni teda tabas äkkviha. Poeg kargas voodist üles ja läks akna alla. Ta hambad plagisesid. Poeg oli endast väljas. Tunne, mis talle arusaamatult äkki oli peale tulnud, ületas tema

võimete ja talumise piirid. Ma abiellun sinuga, ütles ta akna alt lause, mida ta polnud üldse kavatsenud öelda, lause, mille lausumise oli ta lausa määramatuks ajaks edasi lükanud. Sel hetkel rippusid tema vabadus ja tema elu juuksekarva otsas, ja ta oleks veel ehk saanud oma vande tagasi võtta, kuid tüdruk ei öelnud ühtegi sõna ja poeg kordas: ma vannun, et ma abiellun sinuga, tahad sa siis või ei taha. Toahämarusest vaatasid talle vastu liikumatud tumedad silmad. Ta ei kuulnud tüdruku hingamist. Kui ta käe välja sirutas, et tüdrukut puudutada, ei liikunud selle näos ükski lihas, ka mitte silmalaud. Ta tajus naha jäist, siledat jahedust ja liigutas kätt aralt edasi-tagasi. Tagasi vaatamata astus ta toast välja. Isa norskas. See oli ainus heli suures eramajas, mis oli ehitatud kaksteist aastat tagasi. Korraks katkes see heli. Hingamine peatus, lõppes mitmeks sekundiks, siis järgnes hele luksatus, hingetoru oli jälle vaba, inimene elas edasi. Poeg läks oma pimedasse tuppa. All koridoris rippus voolumõõtja, mõõteketas seisis. Ta hakkas pöörlema alles siis, kui külmkapp ennast ise sisse lülitas. Veekraanid olid kinni keeratud, tuletikud riiulitel, arstirohud kapis. Radiaatorid jahtusid, aga aeglaselt. Poeg uinus alles tunni aja pärast. Tüdruk lamas nii, nagu ta pojast oli jäänud. Kes teda ei tundnud, oleks võinud arvata, et ta on surnud.

10

Poeg ei saanud enam iseenda valitud saatusest vabaks. Hommikul mäletas ta kõike, mida ta oli teinud ja tundnud, ja ta tundis täpselt sama, mis eelmisel õhtul. Hommikul kohvilauas ütles poeg oma vanematele, et ta tahab abielluda. Ema arvas, et poeg naljatab, pani saia kõrvale ja küsis kuiva kurguga: issand jumal, kellega? Poeg ütles tüdruku nime. Ta ei tõstnud silmi, sest ta teadis, et ema hakkab kohe nutma, ja ta ei eksinud. Ema nuuksatas, tõstis käe silme ette ja jooksis köögist välja. Poeg oli valmis ka isa hüsteeriaks. Aga isa tegi endale uue võileiva, lõikas vorsti, pani siis võileiva taldrikule ja küsis ebasiira rahuga: kas siis

paremat ei leidnud? Alles nüüd kohtusid nende pilgud. Poeg sai aru küll, et isale ei meeldi tema suhted naistega. Poeg mõistis, kui halb on isal sellele mõelda. Poeg raputas pead. Nüüd hakkas ka isa märatsema. Ta kordas: paremat sa ei osanud siis leida... ja karjus falsetihäälel: selle pika otsimise peale! Selle pika ringiajamise peale! Selle pika litsidega jamamise peale! Isa läks labaseks. Poeg mõistis, kui palju peab isa läbi elama, et ta nii labaseks läheb. Isa tahtis poja muredest osa saada. Poja silmaalused olid sinised. Ta tassi hoidev käsi värises. Ta keha valutas rahuldamata jäänud absurdsest kirest, mis teda äkki oli vallanud.

Kaugelt maja sügavusest aga kostsid ema tagasihoidmatud, ekstaatilised nuuksed. Ta surus käed kramplikult patja, ta andis oma tunnetele voli. Ta tundis, et oksendab mao ja kopsud välja. Nii rebisid nutukrambid tema vana ihu. Temal oli lihtne, tema võis vabalt alluda hüsteeriale, aga mida pidid tegema mehed köögis? Pliidil kahises sinna unustatud veekann. Kevad oli käes, otse akna all jooksid sulavee ojad poorsesse lumme. Keset üleüldist kevadväsimust oli puhkenud metsik lill, nagu Galsworthy ühes teises seoses nimetab armastust. Isa jõllitas taldrikule. Poeg tõusis püsti. Ta ei öelnud midagi. Mida pidi ta ütlema? Poeg jätab maha oma ema ja isa ja hoiab oma naise poole. Ta tegi sõnatu kummarduse, lahkus köögist ja sõitis tööle.

Isa vaatas ikka veel heeringat, mis lebas ta nina ees taldrikul. Isa oli väliselt rahulik, kuid ka tema sisemuses möllasid tormid. Kõik, mis toimus, puudutas ka teda, kõik, mis juhtus, puudutas kogu maja. Järelikult puudutas toimuv kogu maailma. Nii see oligi mõeldud. Veel üks samm, ja isa oleks mõistnud, mis temaga, mis kogu maailmaga õieti toimub, mis on selle kõige salajane tähendus. Ent isale ei antud interpreteerimislõbu — sellest hetkest hakkas sündmuste areng üha kiirenema. Nüüd astus nuttev ema sisse. Uksepiidale toetudes oigas ta, et südamesse on löönud valu, kohutav valu. Isa käratas: välja! Sellest hetkest ei saanud isa enam emale otsa vaadata.

Ometi pidid kõik pärast seda tööle hakkama. Tööpäev oli ju jälle käes. Ja sel ajal, kui poeg oma kabinetis istus, kui isa koosolekul käis, kui ema lõunat tegi, kui tüdruk raamatukogus istus, refereerime teile, kuidas suri sõja ajal sise-Venemaal üks saksa sõdur. See kaugeleminev kõrvalepõige polegi tegelikult nii kaugele minev. Ta annab võimaluse mõista, et meie vaatluse alla võetud perekonna saatus polegi nii erandlik. Ta näitab, kui halvasti võib minna inimestel, kes teatud suguvõsaga kokku puutuvad, kes teatud soost naisi armastavad. Olgu see kirjeldus lühike, ent viimistletud stiilis.

Kas tuli mustaverd eesti naine meelde sellele saksa sõdurile, kes lamas mahajäetud lahinguväljal Venemaa südames? Kas meenutas ta paar tundi enne surma tühiselt frivoolseid läbielamusi kuskil Eestis? Ei. Oli suveõhtu ja sõduri pea kohal tiirles sääseparv, kes teadis, et sõdur jookseb aeglaselt verest tühjaks. Kõik olid ära läinud, sakslased ees ja venelased neid jälitades järel ja nüüd polnud enam kedagi. Ta lamas putkede ja ohakate vahel ja tema kohal oli põuane ja kahvatu vene taevas. Polnud tuuleõhkugi ja higi voolas sõduri silmadele, kuid tal ei olnud jõudu seda ära pühkida, ja nii pidi ta lamama ja üksisilmi taevasse vaatama. Kell oli katki ja aeg seisis, aga ees oli õhtu, mis pidi tooma jahedust, kastet ja surma. Ta oli nii hädas, nagu inimene hädas saab olla. Just täpselt nii oli ta olnud hädas siis, kui ta kaheaastaselt ukerdas karjamaale võikastis, millele isa rattad alla pani. Ta tõukas ennast aina edasi ja ei märganudki, kui kodutalu silmist kadus. Sügavas vankriröövõpas läks kast ümber ja veeres kraavi. Õnneks polnud kraavis vett, aga ta jäi pooleldi kasti alla ega saanud seda enda pealt ära lükata, sest kraavi külg oli väga järsk. Keegi ei teadnud, kui kaua ta seal lamas, enne kui leiti, ja ta ise ei teadnud, mis ta tundis, sest ta ei osanud seda veel tähele panna. Kuid nüüd sai ta aru, mis tunne see oli, mis ta karjuma pani. Seal kuumal karjamaal oli ta kaotanud kogu lootuse ja nii oli see nüüdki. Okupant püüdis ennast küljeli keerata. Vastikult kiskus verest läbiimbunud munder ennast ihu küljest lahti, ja siis pääses sõduri suust nimetu appihüüe, loomalik karje

olemise palge ees. Seda kuuldes ajas juhthunt kõrvad kikki ja ta pilku ilmus kollane, ahne sära. Tema karja ootas siin rikkalik saak, siin, kus püssirohu lõhn segunes vere lõhnaga. Loomad ootasid pimedust. See tuligi: päike laskus silmapiirile ja kasvas läbi tolmu ja suitsu väga suureks, kuid kohe puudutas tema alumine äär metsa, ja punane pall vajus kokku, jooksis õhust tühjaks, öö tuli.

Õhtul istus poeg tüdruku toas ja aina rääkis. Ta püüdis ennast igati tutvustada. Ta rääkis oma vanematest, oma põlgusest nende vastu. Ta ütles, et materiaalses mõttes polevat ta iial puudust tundnud, küll aga hingelises. Ta ütles, et ta justkui peaks oma vanemaid kogu aja tänama selle eest, et need ta maailma on sünnitanud, tema aga polevat üldse palunud, et teda sünnitatakse. Teda häirivat isa pidevad poliitilist laadi etteheited. Isa küsivat, miks pojale midagi püha ei ole. Poeg seletas, et tema on ameerikalik nähtus, ta ei raiska aega ideedele, tema teeb bisnessi, mis riiki ülal hoiab. Poeg väitis, et palja pateetikaga ei jõua kuhugi, tähtis on tunda juhtimise teooriat. Poeg ütles, et ta on küünik ja positivist. Kuid siis ta lõtvus äkki. Tüdrukut emmates ja suudeldes ütles ta, et samal ajal kardab nii väga oma vanemate pärast, kardab neid leida surnuna. Ta nööpis tüdruku kleidi lahti, surus huuled väikestele rindadele ja seletas, et ta on ema käest ainult korra vitsa saanud, nelja-aastaselt, siis, kui ta vanaema kividega loopis. Ja kui tüdruk endiselt jahedaks jäi, palus poeg armastust ja küsis, miks tüdruk temast raasugi ei hooli. Sa oled mu naine, ütles ta, sa saad mu naiseks. Miski ei aidanud. Ta ei osanud tüdrukule läheneda. Ta võttis põuest plasku ja rüüpas välismaa viskit. Ta oli kirest nõrkemas. Siis võttis ta ennast kokku ja ütles: küll sa näed, ma tulen pärast sinu juurde tagasi. Siis läks ta ust paugutades toast välja.

Sel ööl lamasid ema ja isa voodis ja rääkisid pojast. Ema ütles, et ta on abiellumise vastu, et ta tahab, et see tüdruk majast minema läheks. Isa oli vait. Käskis ka emal vait olla. Ema küsis selle peale, et miks isa

tüdrukut kaitseb, kas siis tüdruk on juba rase? Isa vastas, et tema seda ei tea ega tahagi teada. Ema puges isale lähedale, aga isa tõmbus eemale. Oleks isal olnud üks inimene, keda ta oleks usaldanud, oleks isa rääkinud, mida ta tunneb. Aga ema oli labane ja sellepärast peitis isa kõik endasse. Ta kuulis poja samme koridoris, uste paukumist. Ta hoidis hinge kinni. Sel ööl sai isa esimest korda aru, et on armukade. Sel ööl läbis ka isa välgulöök. Kindlasti leidub lugejaid, kellele see situatsioon tundub liialdusena, mõjub psühholoogiliselt ebausutavana. Need lugejad küsivad, mis selles tüdrukus siis pidi olema, kuidas ta välja nägi, oli ta siis ikka nii naiselik? Selline lähenemine on vale. Kui me tahame õieti mõista seda, mis toimus ja arenes nüüd juba mitmendat ööd selles kuumaks köetud eramajas, peame loobuma olustikulisest elukäsitusest. Markuse evangeeliumis öeldakse: aga neil päevil pärast seda viletsust läheb päike pimedaks, ja kuu ei anna oma valgust ja taevatähed langevad maha, ja vägesid, mis taevas on, peab kõigutatama, seepärast valvake (sest teie ei tea, millal koja isand tuleb, kas õhtu, või kesköö ajal või kukelaulu ajal või varahommikul), et tema ei tule äkitselt ja teid ei leia magamast. Ja Luuka evangeelium näitab, mis sellistel ootamatutel saadikutel õieti plaanis on: mõtlete, et ma olen tulnud rahu andma maa peale? mina ütlen teile: ei mitte, vaid ennemini riidu; sest ajast peavad viis majas olema riius, kolm kahe vastu ja kaks kolme vastu; isa peab olema riius pojaga, ja poeg isaga, ema tütrega ja tütar emaga, ämm oma miniaga ja minia oma ämmaga. Niisugust ootamatu ja karistava saadiku tulekut ei näita aga üksnes piibel ja tulijaks pole mitte üksnes Jumala Poeg. See motiiv esineb laialdaselt ka ilukirjanduses kuni kahekümnenda sajandini välja. Üks viimaseid näiteid oleks Pier Paolo Pasolini «Teoreem», mis näib olevat kirjutatud marksismi ja katoliikluse ühendamise lootusetu kavatsusega. Kuid me ei kavatse selle filoloogilise kõrvalepõikega lugejat veenda, et antud juhul on tegemist fiktsiooniga. Just situatsiooni müütilisus näitab tavaliselt, et situatsioonil on tõsi taga. Üht asja ei kirjutata tuhandeid kordi läbi sellepärast, et see asi «moodne» või «ilus» on. Asi,

mida kirjutatakse taas igal sajandil, on tõesti olemas, ja ta omandab uue vormi vastavalt ajastule. Legend pole kergekaalulise reaalsuse tugevasti liialdatud variant, vaid kohutava reaalsuse tugevasti mahendatud variant. Pier Paolo Pasolini tapeti noore päti poolt Ostia plaažil.

Sel ööl läks poeg jälle baari, kus kunagi oli jälginud ja luuranud baarineiut. Tellis viiskümmend viskit ja valas selle ühe hooga kõrisse. Nüüd tagantjärele hinnates tuleb öelda, et tema tunded olid sel ööl väga komplitseeritud. Ta justkui teadis kõike ette, aga ei andnud endale sellest täpselt aru. Esimesel tasemel mõtles ta labaselt: olgu siis veel veidi vabadust enne pulmi! Tegelikult aga proovis ta pääseda surmast. Baarineiu ei teadnud seda ja oli ta vastu ükskõikne nagu alati. Keegi tahtis pojaga juttu alustada, kuid poeg ei pööranud peadki. Mis võis teda nüüd veel huvitada? Mis rõõmu võis talle veel pakkuda see väike linn, see joodikutest kubisev öö punases valguskumas? Ta oli alati arvanud, et on sündinud millekski paremaks, aga nüüd piirduski kõik ainult oma kodulinnaga. Ometi oli elu talle kallis ja ta pani tähele asju, mida ta muidu ei märganud. Muusika erutas teda rohkem kui kunagi varem. Banaalsed rütmid langesid ta südamega kokku, ta sõrmed hakkasid higistama, kui puutusid punast lauaklaasi. Ta oli küll teinud karjääri, aga nüüd oli ta tegelikult seal tagasi, kust alustas. Sest ta oli nüüd jälle väike ja alasti. Just nagu nelja-aastasena emaga auruses ühissaunas, tsementistmel, kibu käes, huulil hulk küsimusi, mis ema punastama panid. Nagu tavaliselt vaatas ta ennast peegelklaasidelt, viskipudelite vahelt. Ta nägi ennast. Sel hetkel ei taibanud ta veel oma põhisüüd: ta oli olnud liiga ülbe. Nii nagu tema isa oli olnud liiga alandlik. Mõlemad on võrdsed pahad hoiakud. Isa tegi, mis teised inimesed tahtsid, poeg tahtis teiste inimestega teha, mis ise tahtis. Poeg jõi veel. Siis väsis ta muusikast ja ütles baarineiule tasakesi, et ootab teda väljas. Baarineiu üllatus, aga mis sellest.

Poeg läks õue ja istus restorani ette pingile. Veebruar, täiskuu, jäätunud lumi. Kõik hääled kostsid kau-

gele. Kontsaga külmunud lompi tagudes pidas poeg endaga avameelset sisemonoloogi. Ta tundis, et kui teised inimesed temale ei halasta, siis pole ka temal vaja teistele halastada. Erakordse teravusega mõistis vaimselt segipaisatud poeg, et elu üks peamisi põhimõtteid on hammas hamba vastu, kihv kihva vastu, rusikas rusika vastu. Vana mõte, et elu on võitlus, omandas poja hinges aktuaalse kõla. Nii nagu küla minule, nii mina külale, ütles poeg endale. Poeg tajus, kui kitsastest oludest ta pärit on ja kui kaugele lubaksid tal areneda tema vaimsed võimed. Poeg tundis endas rohkem jõudu kui kunagi varem. See oli nagu tiisikushaige palavikukirg.

Siis tuli baarineiu. Poeg tõusis pingilt ja läks talle vastu. Baarineiu rumalasse, kangekaelsesse näkku vaadates võttis ta temal kraest kinni ja kiskus enda vastu. Baarineiu silmad olid klaasistunud ja pärani nagu küülikul. Poeg puhkes naerma: arvad, et tahan sind kägistada — eksid, hoopis armastada tahan!

Ei tea, kui täpselt sõnastus isa ajus see kummaline aimus, et kõrvaltoas magav tüdruk, kellest kohe pidi saama tema minia, on tegelikult tema enda esimene naine, sakslaste litsi tütar. Või tütretütar? See mõttekäik on liiga raskesti usutav, liiga raskesti seletatav, ja vaevalt isa selle mõtte otsese väljaütlemiseni jõudis. Kuid kõik, mis teda viimastel päevadel häiris ja piinas, tiirles tegelikult nimelt ümber selle probleemi. Näib, et teadvuse tasemel oli isal mingi praktilisem põhjendus. Ta oli tüdruku kohvri läbi otsinud, leidmata sealt mingit märki või asitõendit. Nüüd öö ajal tõusis ta tasakesi oma naise kõrvalt üles, et miniaga veidi vestelda. Ta pani hommikumantli selga, läks kööki ja jõi vett, et leida mingi vabandus, et anda sisseastumisele möödaminnes läbiastumise maik. Et näe, sina ikka veel ülal. Ta koputas uksele ja seest jaatati. Isa piilus üle ukse. Ta ei mõistnud tüdruku võpatust ja hirmunud pilku, sest ta ei mäletanud ju seda eelmist ööd. Isa mängis uksel hoolitsevat äia, sinisetriibuline hommikumantel seljas. Tüdruku hirmule vaatamata istus ta voodiservale ja küsis, mis raamatut tüdruk loeb. Tüdruk ei vastanud, sest ta teadis,

et isa ei tea raamatutest midagi. Isa oli kuulnud, et küsitakse, et mis sa loed. Siis küsis isa, mis tüdruku isa nimi on. Tüdruk nimetas isale täiesti võõra nime. Isa püüdis põhjendada, miks ta nii küsib. Ta püüdis jätta mulje, et tahab tugevdada perekondlikke seoseid ja sidemeid. Et vana mees esitab noorele tüdrukule võluvalt patriarhaalseid küsimusi. Olles julgust kogunud, läks isa kõige tähtsama juurde. Ta küsis, mis tüdruku ema nimi on. Aga tüdruk vastas, et ta ei tea — isa oli ta lastekodusse andnud pärast ema surma, kui tüdruk oli alles kolmeaastane. Kas sa siis isa käest pole kuulnud, küsis isa. Ei, vastas tüdruk, isa elab kaugel ja ei hooli minust. Nii ei saanud isa midagi teada. Ta ei raatsinud veel toast lahkuda ja rääkis mõne sõna selle maja ehitamise ajaloost. Isa sinisetriibulise hommikumantli alt paistsid karvased sääred. Isa oli tüse ja kiilaspäine. Ta ilmes oli kirjeldamatu alandlikkus, ehkki ta ise oletas, et manab näole südamlikkust ja isalikku soojust. Tüdruk ei vastanud ühtki sõna, silmitses ja ootas. Siis soovis isa kummardusega head ööd ja lahkus. Tüdruk kuulatas, kuni sammud koridoris vaibusid. Ta ei tahtnud magada ja võttis kättę anatoomia õpiku.

Poeg oli vahepeal suutnud tungida baarineiu korterisse ja peremehetses seal täie hooga. Baarineiu püüdis säilitada välist viisakust, nii nagu tema sellest aru sai ja nagu tema arvates oli kohane niisuguse peene härrasmehe suhtes. Ta tõi lauale konjaki, klaasid ja küpsisekausi. Ta lubas teha kohvi. Kuid väline kodanlik mask oli tema külaliselt juba langenud. Ta jõi konjakit otse pudelist ja tõukas küpsisekausi klirinal põrandale. Aastaid oli maailm teda ahistanud. Tal oli kõrgem haridus, ta pidi riideid kandma, pidi kahel jalal käima. Ta oli pidanud lusikaga sööma ja paberiga tagumikku pühkima. Teda oli sunnitud Goethet ja Puškinit lugema. Burja mgloju nebo krojet, vihri snežnõje krutja. Ta astus küpsiste ragisedes baarineiu juurde ja imes ennast tema huultesse nagu kaan. Tal ei olnud enam väsitavat kohustust olla inimene,

armastaja ja haritlane. Nüüd võis ta olla see, kes ta tegelikult oli.

Aga maailm ei andnud teda, suguvõsa viimast, noorimat võsu sel ööl veel vabaks. Olles liiderdanud ja rõvetsenud, vägistanud ja ennast imetlenud, jõudis ta kella viie ajal oma pruudi tuppa tagasi. Mussolini on öelnud, et parem elada üks päev lõvina kui sada päeva jänesena. Nüüd oli lõvi tund möödas. Ta langes tüdruku voodi ette ja puhkes haledalt nutma. Ta palus andeks ja tihkus. Ta kraapis kätega tekki nagu koer, ägas ja pühkis pisaraid peopessa, vajus lõpuks päris põrandale ja nuttis, nagu polnud kümme aastat nutnud. Anna mulle oma käsi, anna mulle oma käsi, kordas ta automaatselt. Jah, kogu maailma naised kuulusid talle, kui mitte muidu, siis revolvrisuu ees ikka, aga see siin ei kuulunud talle, ehkki pidi saama ta naiseks. Ta tõstis oma plekilise ja nutetud albiinonäo. Kahkjas hommikus ulatas tüdruk talle tema palvepeale oma käe. Poeg oli lapsepõlves kartnud üht raamatuillustratsiooni. See oli Gallen-Kallela pilt neitsist, keda karu verest tühjaks oli imenud. Kui ta seda raamatut omal ajal sirvis, püüdis ta selle kohutava illustratsiooni kas või vilksamisi nägemist alati vältida. Aga nüüd ei saanud ta enam pilku kõrvale pöörata. Valge, kaunite pikkade küüntega käsi sirutus ta poole, harali sõrmed paitasid ta pead. Põrand ei neelanud teda, maapind ei pakkunud varju.

11

Kõigepealt viidi tüdruk sauna ja pesti hoolega puhtaks. Siis tehti talle maniküüri ja pediküüri. Järgmisena ootas juuksur, kes ta juukseid lühemaks lõikas, kammis ja koolutas. Pärast seda toimetati ta autoga koju ja riietati pikka valgesse kleiti. Talle anti kättekimp punaseid roose. Siis pandi ta autosse ja viidi abiellumisele.

Kui pruutpaar oli valmis, ootas neid büroos juba suur rahvahulk. Seal oli kõikide elualade esindajaid. Olid tulnud arhitektid, direktorid, insenerid, lauljad, varustajad, kontsertmeistrid, autojuhid, sekretärid, osakonnajuhatajad. Teiste hulgas viibisid ka noor vene

vürstivõsu Mravinski Moskvast ja assistent professor Jüri Bonazzi Chicago ülikoolist. Kõigil olid lilled käes. Mehed kandsid musti ülikondi ja naised pidulikke kleite. Publik rivistus kahte spaleeri kahele poole punast vaipa, mis viis musta laua juurde. Laual põlesid küünlad ja hingetuul vabistas nende kollakaid leeke. Laua taga seisis musta riietatud naine. Lilled lõhnasid uimastavalt. Nurgas olid aset võtnud vanad viiuldajad, kes seadsid oma pille häälde. Viimane paus, viimane ootus. Musta riietatud naine andis märku. Viiuldajad panid viiulid palgesse. Kõlas kurb ja veniv muusika. Hämaras nurgas avanes uks ja pruutpaar tuli sisse. Pikkamööda läksid nad mööda punast vaipa musta laua poole ja peatusid kõheldes mitu meetrit enne seda. Mõlema näost oli kadunud viimne kui verepiisk. Läbi muusika kostis ema valju nuttu. Viimaks hääbusid viiulid ja musta riietatud naine hakkas rääkima. Ta rääkis sellest, et neid, kes kord on ühendatud, lahutab ainult surm. Ta ütles, et need, kes on kord teineteist armastama hakanud, peavad üheskoos kannatama. Ta ütles, et inimene peab abiellumisest peale kandma kahekordset koormat. Ta ütles, et sellest hetkest on inimese elu tagasipöördumatult muutunud. Ta palus mõlemailt veel kord kinnitust, et nad on kõigeks valmis. Ta sai selle kinnituse. Haudvaikuses vastasid mõlemad jaatavalt. Nad kutsuti musta laua juurde, kus nad andsid oma allkirjad suurde mustakaanelisse raamatusse. Siis suudlesid nad teineteist kuivade, tardunud ja ebaisikuliste huultega. Pikk rongkäik hakkas nende poole liikuma, liiliaid ja roose kuhjus nende ümber. Pisarais omaksed ja sõbrad suudlesid neid ja surusid nende käsi. Hämarat ruumi valgustasid välklampide sähvatused nagu öine äike. Jälle hakkas mängima muusika, aeglane marss. Nad läksid tagasi ja kadusid sinna, kust nad äsja olid tulnud.

Oi seda rõõmu, oi seda tralli, mis siis lahti läks! Naljade ja laulukeste saatel tuubiti bussid ja autod inimesi täis ja juba läkski lahti sõit läbi õhtuse Eestimaa. Võeti pudelidki välja, üks mees kostitas teist märjukesega ja see ulatas pudeli omakorda edasi ja

nii see pulmasõit siis käis. Vahepeal tõusis auto kõrgele paekaldale mere kohal. Meri oli jääs ja paigal. Pulmalised tervitasid merd kärarikaste hüüetega. Teati öelda, et filmi väntamise ajal oli sellessamas kohas kunagi seisnud Hamleti loss. Just siin oli Hamlet ringi käinud ja melanhoolseid mõtteid heietanud. Just siin oli Hamlet öelnud: aeg liigestest on lahti — neetud rist, et minult nõuab paikapanemist. Pulmalised lehvitasid, otsekui oleks isa vaim tühja mere kohal hõljunud. Pulmalised teadsid, et öökull oli pagari tütar, aga nad ei teadnud, mis neist endist võis saada. Lõpuks nägidki nad enda ees tõelist lossi. Kuid see ei olnud enam Helsingör, see oli suure ettevõtte saun. Saun oli kahekorruseline, üleni alumiiniumist ja klaasist. Selles saunas polnud midagi mäda. Alla mere äärde laskus mitmesajameetrine betoontrepp. Kiviktaimlat aga kattis praegu lumi. Sauna peaukse ees jäid autod seisma. Kui pruutpaar väljus, asuti teostama eesti rahvakombeid. Etnograafiliste kommete mõnevõrra modifitseeritud kordamine tähtpäevadel — kas ei tugevda see inimeses usku igavestesse väärtustesse? Ukse ees seisis pakk kirvega ja vokk. Peigmees pidi paku katki raiuma, mis tõestas tema mehelikke väärtusi, pruut pidi lõnga ketrama — see tõestas tema naiselikke väärtusi. Pulmaliste obstsöönsete naljade saatel pidi pruut lisaks veel demonstreerima lapsemähkimist, abivahendiks roosa plastmassist nukk. Pruudi käed külmetasid pakases ja publik lubas pruutpaari ilma seda katset lõpetamata sisse.

Pulmapidu toimus sauna esimesel korrusel suures banketisaalis. Kuid pulmaliste käsutusse olid antud ka kaminasaal, hall ja väike baar. Sisenejad nägid kaht pikka lauda, toitude all lookas. Ruumis liikusid ringi kohaliku kolhoosirestorani kelnerid, valged smokingid seljas.

Esimese toosti pidas kauge sugulane. Järgmisena kõneles Jüri Bonazzi Chicago ülikoolist, kelle arvates kõik toimuv oli *fantastic, very fantastic!* Ta ütles, et ta poleks mitte iial lootnud kohata kodumaa pinnal midagi sellist. Nüüd, kus kaks toosti oli peetud, hakati pikkamööda sööma ja jooma. Kõrvalsaalis seati samal ajal üles väikest näitust pulmakinkidest. Silma torka-

sid mitu *toaster*'it, hulk laearmatuure, palju vaipasid ja linikuid. Suurimas kastis peitus köögikombain, mis koosnes kokteilisegajast, leivalõikajast, hakklihamasinast ja juurviljahakkijast. Pikajuukseline noor vürst Mravinski kõndis kingituste eest mööda ja silmitses neid põlastavalt läbi näpitsprillide. Ta ei tahtnud olla saalis, kus juba algas üleüldine vennastumine ja tants. Vürst Mravinski põlgas pööblit, ehkki eestlaste vastu oli tal mingi etnograafiline huvi. Vürst tegeles Moskvas füüsika, mütoloogia ja maagiaga. Ta kuulis, kuidas suures saalis vali muusika algas. Intrigeeritult astus ta uksele. Tema kõrval seisis isa. Isa vaevles seletamatu tusa käes. Kõik sõid ja jõid, teravad hambad järasid vasikaliha, rosolje kadus kaussidest, viinaklaas tühjenes viinaklaasi järel. Isa oli sellest kõigest nagu eraldi.

Äkki pimenes saal, süttisid punased tuled. Hakkasid keerlema hõõguvad rattad, tulistati stardipüstolitest. Orkester, kes seni oli kandnud khakivärvi sõduririietust, muutis ennast tundmatuseni. Hämaras hakkasid helendama nende riietele fluorestseeriva värviga maalitud luukered. Muidugi valgustati lauljaid nähtamatute kiirtega. Kust teadis isa, vana aja laps, mis kiired need võisid olla? Mõned kõrged eeltaktid, ja siis hakkas biitmuusika halastamatu mootor käima. Isa peanahk tõmbus valusas krambis kokku. Punased pöörlevad tuled heitsid oma kuma liiliatele ja roosidele. Kõik oli verine. *There'll come a time when all of us must leave here / Then nothing Sister Mary can do / Will keep me here with you / As nothing in this life that I've been trying / Can equal or surpass the Art of Dying* — Hermafrodiidi kõrge kaeblik hääl ühe luukere violetsete huulte vahelt tekitas isas jälestust. Ta hingas haualõhna. Aga ta oli üksinda keset moodsat martüüriumi. Treffneri kasvandik. Nagu laps limpsas ta keelega üle ninaaluse ja vaatas apokalüptilisse hämarusse. Tema jaoks ei olnud see inimeste muusika. Isa arvates oli see mõrvarite ja vägistajate muusika. Aga ta nägi ekstaasist osa võtmas endaealisi ja vanemaidki. Üks vanamees oli noore neiu ees põlvili maas, higi otsaees pärlendamas, ja laskis partnerit enda ümber keerelda. Põrand värises, laud värises ja klaasid värisesid. Peegelpind pudelites kõikus. Missugust resonantsi

küll suudavad taluda need uued majad, need uued saunad, kui vanasti sild üksnes sõdurite kompanii marsisammu all kokku langes? Isa sulges silmad. *There'll come a time when most of us return here / Brought back by our desire to be a perfect entity / Living through a million years of crying / Until you've realise the Art of Dying* —. Selle laulu nimi oli «Suremise kunst» ja eesti keeles võiks ta kõlada umbes nii: Kord tuleb aeg kus kõik me peame lahkuma siit / Ei enam Neitsi Maarja abi / Meid päästa Siis mu laul on läbi / Sest kõik mis ma ka proovisin ja tundsin / Ei aita kui ei mõista Suremise Kunsti / Või sa ei usu mind? / Kord tuleb aeg kus kõik lootused on otsas / Ja see mis alles eile lihtne paistis siin / On nüüd üks vaev ja piin / Ja sõeludes siis tõde valest tundsin / Et vastus see on mõista Suremise Kunsti / Või sa ei usu mind? / Ent kui sa seda vajad siis pead ta alles leidma / Ja kui ta sul on käes siis sa ei vaja teda enam / Kord tuleb aeg kus enamik meist jälle pöördub siia / Sest ikka tagasi toob iha / Saada täiuslikuks / Mis juba aastamiljoneid meid kannatama sundis / Et ükskord mõista Suremise Kunsti / Või sa ei usu mind? (J. Rähesoo tõlge). Hea, et isa, kes seda laulu paljaks lärmiks pidas, sõnu ei mõistnud. Aga ta taipas, et midagi pidi tegema, ette võtma. Surm oli saalist läbi lennanud. Isa tammus edasi-tagasi, jõi noorpaariga veel kord kokku, käis köögis peakelneri juures. Kui ta tagasi tuli, olid luukered jälle inimesteks muutunud. Nad laulsid midagi magusat. Tantsijad hõljusid siia-sinna nagu liblikad aasal. Isa istus kuhugi nurka ja jõi veel. Pika saali teises otsas suure gobelääni all istus pruut. Isa vaatas teda hämarusest, justnagu läbi tagurpidi binokli. Pruut oli nii kaugel ja kaugenes üha. Isa ruumitajus oli mingi häire. Pruut oli nagu foto, mille tuul käest on minema viinud. Isa süda oli täis ahastust. Siis saabus see arusaamatu punkt, kus isiksus murdub. Talle tuli tunne, et täna annab ta oma naise teist korda ära ja naine sureb jälle asumisel. Ta tuikus saalist välja ja seisis trepil. Külmunud meri ei mõjunud talle rahustavalt. Mingi ärevus oli selles suures lageduses, selles sinises valguses. Isa astus trepist alla, kõndis ümber maja. Äkki kuulis ta lärmi. Kaks

neest vedasid pruuti auto poole, üks hoidis pruudil kätt suu ees. Isa ei tundnud neid mehi ära, ehkki need olid tema osakonnajuhatajad. Isa astus lähemale. Pikas valges kleidis pruut viskles kahe jõhkardi vahel. Kes te olete, karjus isa osakonnajuhatajatele, kes te olete? Esitage oma dokumendid, karjus isa hüsteeriliselt. Osakonnajuhatajad ei aimanud, et isal on tõsi taga. Nad naersid lahtiselt ja labaselt. Isa tõukas ühe osakonnajuhataja jõuga eemale. Kuule, see on ju pruudiröövimine, mis sa jamad, hakkas teine osakonnajuhataja seletama, kuid isa kogu jõuga antud lõuahaak paiskas ta jäätunud porile pikali. Nüüd polnud enam sekunditki aega. Isa tõmbas autoukse lahti ja lükkas pruudi tagaistmele. Ootamata, kuni viinast aeglase reaktsiooniga osakonnajuhatajad teda takistada jõuavad, ootamata, kuni häiresignaal antakse, surus isa hambad kokku, vajutas starterile, vandus, laskis siduri üles, ja auto hüppas kohalt, rebis ennast ulgudes edasi. Kaks osakonnajuhatajat ei jõudnud midagi ette võtta. üks neist komistas ja kukkus käpuli asfaldile. Mustas smokingis isa, siidsärgi kraenööp lahti, hallid juuksed sassis, sõitis otse üle muruplatsi, üle lillepeenarde ja kiviktaimla teele välja. Keegi öine uitaja hüppas karjatades eest. Möirates kihutas isa mereäärsele promenaadile. Isa oli nagu kratt, nagu komeet, nagu kustuv täht. Ta kihutas läbi pimeda kodumaa. Isa päästis oma naist. Tuled rebisid metsa kord siit, kord sealt. Kuskil läigatasid kassi silmad. Kedagi ei tulnud vastu, kedagi ei jälitatud. Siis olid nad kõrgel pangal, kus mõni aasta tagasi olid märatsenud Shakespeare'i kired. Isa peatas auto ja pani laetule põlema. Ta pöördus tüdruku poole, kes teda tagaistmelt uudishimulikult silmitses. Ta nimetas teda oma esimese naise nimega ja tüdruk ei teinud sellest mingit numbrit. Isa küsis: miks sa tagasi tulid? Miks sa ei lasknud mul oma elupäevi rahulikult lõpetada? Mis sa tahad minust?

Just sel ajal käskis poeg konjakit lauale kanda. Ta seisis keset teenistusvalmis naisi. Siis tuli ta saali tagasi. Seal avastas ta pruudi kadumise. Ei tarvitse imestada, et ta ei näinud selles kadumises mingit nalja. Ta oli pruuti hoiatanud, et mitte keegi ei tohi täna

ilma tema loata teda tantsima võtta. Ta oli seda teinud surma ähvardusel, muidugi naljaga pooleks. Poeg käis kõik ruumid läbi. Aga pruuti ei olnud kusagil. Kõik olid poja unustanud, keegi ei respekteerinud poja ärevust. Igaüks pidas oma pulma — sellega, teisega, iseendaga. Konfetid lendasid. Siis nuuksatas poeg nagu väike laps. Ema! Ema! Poeg tormas ema juurde, kes vestles daamidega. Ta surus oma põse vastu ema põske. Aga ema ei hoolinud õnnetust pojast, kinkis vaid põgusa suudluse ja jätkas poolelijäänud juttu. Poeg ei saanud emalt mingit abi. Ühest üsast tuled välja, aga sisse lähed hoopis teise. Nii sa siis eksled külmas maailmas ja tagasiteed sul ei ole. Poeg kiskus ennast ema hooletust embusest lahti. Ta tormas lävele. Ta ees oli täielik öö. Enamasti oli poeg elanud päeval, päikesevalguses, rannaliival, hommikupoolikuti, auditooriumides, seal, kus nägi jalga jala ette panna. Aga nüüd oli ta teel pimedusse nagu metroorong. Ta jooksis mööda vaikivat metsa ja nuttis.

Aga isa oli kõrgel rannal oma pruudiga. Ta kordas nime, mida ta õigeks pidas. Pruut ei vastanud, kohendas kulddiadeemi, mis isa ise oli talle päeval kinkinud, lükkas lahtipääsenud loki kõrva taha. Isa pühkis lumivalge taskurätikuga oma higist otsaesist. Aknast puhus külm tuul talle näkku. Tal polnud hõbekuuli, ta ei suutnud enam põgeneda. Sõidame siis tagasi, ütles tüdruk nagu pettunult, mu mees ootab mind. Kuum hoog valgus mööda isa keha laiali. Ta küsis: kas ma tohin sind suudelda? Tüdruk vastas: kuidas soovite, armas äiapapa. Isa küünitas ennast üle seljatoe tagaistme poole. Tüdruk ei liigutanud, ei kummardunud talle vastu. Istus, käed koos, tardunud muie suunurgas. Isa haaras temast ja kiskus ebaviisaka raevuga enda poole. Isa huuled olid pärani, et sosistada armusõnu. Isa oli nagu Tantalos, kes lobises välja jumalate saladusi ja mõisteti igavesele janule. Isa oli nagu kriminaalkurjategija. Siis tuli tüdruk talle vastu, vabastas vanamehe piinlikust olukorrast, naaldus ta vastu ja avas suu nagu iharaks suudluseks. Aga ta pettis. Isa hambad laksatasid tühjalt kokku. Sa oled minu, ütles isa, aga pruut vastas: veel mitte. Isa ei lasknud

selle peale tüdrukut ikka lahti. Siin läheb käima see viimane masin, mis suguvõsa eksistentsile lõpu peale teeb. Seda ei saa enam seletada ega lõpuni põhjendada. Sellest tuleb vaid jutustada.

Raudrõngas ümber pea, hallid meelekohad piinaklambrite vahel, tõmbas isa värisevate kätega käigu sisse, sõitis põllule, ringiga teele tagasi ja vajutas gaasipedaali põhja. Kaugtulede valguses kadus tee igavikku. Isa vajutas hobusele kannused külgedesse. Kas tundis ta ära tuldud tee või sõitis ta huupi, seda mina ei tea. Ta all oli maantee, kõrval metsasein täis lahendamatuid saladusi. Nii ta kihutas, kallis koorem tagaistmel, hambad vihast kokku pigistatud. Isa lisas aina gaasi, pani välja kogu oma jõu. Nii jõuavad suletud lood oma lõpuni ega aita miski, sest suletud lugudes leidub alati keegi, kes lõpus gaasipedaali põhja surub. Isa sõitis vastu surmale, unustusele ja terrorile. Kuid nii lihtsalt see ka ei lõpe, ütles isa endale. Öelge, mis te ütlete, aga isal oli suurt joont. Eemal ja veidi kõrval kasvas metsast ja pimedusest suur särav loss, täis valgeid liiliaid, fluorestseeruvaid luukeresid ja vahutavat šampanjat. Merest tuleval teel jooksis üks kogu autole vastu, valge rinnaesisega nagu hull pääsuke. See oli üks neist, kes isa autot peatada tahtsid. Isa ei tahtnud oma poega ära tunda. Kõik mootori kolvid töötasid ühes rütmis, aeg liikus täpselt nagu aeg, armastus põletas inimeste jalataldu. Pidurdamata, külmavereliselt sõitis isa jooksjale kaitseraua vasaku otsaga vastu jalgu. Poeg või jälitaja — oli kes ta oli, aga ta langes kapotile ja auto vedas teda hulk maad endaga kaasa. Surnukeha lendas põõsastesse just siis, kui isa pilgu ees avanes kõrgelt kaldalt öine meri. Justkui ettekavatsetult lõppes tee õhus. Auto kukkus kaldast alla, murdis raginal paksust jääst läbi ja kadus mulle välja ajades vee alla. Kolm laipa, üks kõrgel kaldal sirelipõõsastes, kaks meresügavustes? Miks mitte, just nii lõpetavad tragöödiad juba tänu oma struktuurile igasuguse tegevuse korraga ja kiiresti. Suguvõsale oli lõpp peale tehtud. Kuid kõrvalseisjatele jääb alati mingi lootus. Vaevalt kakssada meetrit eemal rannal seisid ja vestlesid vürst Mravinski ja

assistentprofessor Bonazzi. Nende õdusa, vanade kultuuride hõngust kantud vestluse katkestasid karjed, kukkumise paus, raua ragin ja kõrgele paiskuva vee sulpsatus. Nad nägid eemalt kuu surnud kumas seda õudset vaatepilti, mida nad päriselt ei suutnud tõe pähe võtta. Mitmete haritlaspõlvkondade resignatsioon lõi neis välja, kui Bonazzi viskiplasku esile tõi ja mõlemad mehed lonksu võtsid. Bonazzi ütles otsekui troostiks klassikalise lõpulause: ja kui nad surnud ei ole, siis elavad praegugi.

«Hundid on kahjulikud ja ohtlikud. Terve ja tugev, vähemalt kaikaga varustatud mees suudab üksikust hundist ometi igal juhul jagu saada. Tugev löök pähe tõrjub röövlooma tagasi. Kel on metsikute loomadega kogemusi, kes on tugev ja osav, võib jämeda kepiga, või veel parem, raudlatiga anda hoobi looma selga, purustades nii tema selgroo, mis teeb looma võitlusvõimetuks. Kui see ei õnnestu, tõmbub metsaline veidi tagasi ja jälitab inimest pikka aega, kuni see nii väsib, et ennast õieti enam kaitsta ei suuda. (...) Meil Saksamaal on hundid ammu hävitatud. Et nad meie esivanemate elus suurt osa mängisid, näitavad arvukad muinasjutud, kus neist räägitakse.» Dr. W. Fischel (Leipzigi K. Marxi nim. Ülikool).

1973—1975

II variant

Sisukord

Lehekülg eesti kultuuri ajaloost 5
Tirooli naljad 1948 7
Kranich! 10
Krakow 14
Igavesti surev talu 18
Kala kättemaks 21
Must mootorrattur 24
Ratsa üle Bodeni järve 29
Stseene näidendist «Good bye, baby» 46
Via regia 72
Ja kui me surnud ei ole, siis elame praegugi 132

Мати Унт. ЧЕРНЫЙ МОТОЦИКЛИСТ. На эстонском языке. Оформление: Ю. Мейстер. Таллин, изд-во «Ээсти раамат». Toimetaja M. Ojamaa. Kunstiline toimetaja M. Vannas-Orupõld. Tehniline toimetaja H. Puusepp. Korrektor A. Langsepp. Laduda antud 26. XI 1975. Trükkida antud 11. II 1976. Paber 54×84/16. Trükipoognaid 12. Tingtrükipoognaid 10,08. Arvestuspoognaid 9,52. Trükiarv 28 000. MB-01561. «Eesti Raamat», 200090 Tallinn, Pärnu mnt. 10. Tellimuse nr. 6239. H. Heidemanni nim. trükikoda, Tartu, Oli-kooli 17/19. III

Hind 58 kop.